

Cargo Publishers o.s.
Frostopa 338
109 00 Praha 10
Tel.: 0605 16 09 24
Fax: 02786 81 97
E-mail: cargoas@email.cz
<http://www.antropologie.cz>

ISBN 80-238-4932-8

П 68425

100853132

CARGO
publishers

Česká etno ekologie

Etnoekologické
semináře
v Líběchově

Editoři
Filip Malý
Barbora Viktoriová

**Česká
etno ekologie**

Etnoekologické
semináře
v Liběchově

002 (SF)

024 996

Tato publikace vychází s podporou Ministerstva životního prostředí České Republiky.

II 684 25

Ku Fyřu

ky 99,-

01/k 77

© Cargo Publishers 1999
ISBN 80-238-4932-8

PODĚKOVÁNÍ

Rád bych poděkoval Ministerstvu životního prostředí České republiky, za jehož grantové podpory se mohly etnoekologické semináře uskutečnit a mohl vyjít i tento sborník.

Rovněž chci poděkovat prof. Ing. Janu Jeníčkovi, CSc., který si našel ve svém programu čas a věnoval jej tomuto studentskému podniku. Z celého srdce děkuji panu Mgr. Vítězslavu Štajnochovi, který celý seminář naplnil svou invencí i praktickými radami a nesl hlavní břímě odborné části. Děkuji za čas a energii pánům RNDr. Radimovi Perlinovi a Radimovi Urbánkovi, kteří se pokusili přiblížit tématu etnoekologie z pozice svých disciplín. Vše děky patří i paní doc. Ing. RNDr. Elišce Novákové, DrSc., která se nemohla z časových důvodů seminářů zúčastnit. Za pomoc s organizací i prezentací vlastní odborné práce děkuji Barboře Viktoriové.

Srdce děky patří zvláště paní Ludmíle Klimovičové, jakož i Náprstkovu muzeu za poskytnutí nádherných prostor orientálního salónku libečkovského zámku, pohostinnost a vřelé přivítání.

Děky občanským sdružením Cargo Publishers a INEX - Sdružení dobrovolných aktivit, Plzeňské ekologické nadaci a Tomášovi Prunerovi za technické zázemí poskytnuté pro přípravu tohoto sborníku.

Filip Malý
V Plzni, 29. 12. 1999

OBSAH

Etnoekologické semináře v Liběchově <i>Filip Malý</i>	9
Předmět etnoekologie a vývoj disciplíny <i>Filip Malý</i>	11
Štěpení a sblížení ve vědách: případ etnologie a ekologie <i>Jan Jeník</i>	14
Krajinně-ekologická studie modelového území IBP-C Třeboňsko <i>Eliška Nováková, Václav Vaňr</i>	17
Náčrt problematiky etnoekologických vztahů <i>Vítězslav Štajnochr</i>	39
Příspěvek k problematice etnoekologie v české etnografii - současný stav osídlení a krajinný ráz Oděrska <i>Barbora Viktoriová</i>	59
Územní plánovací dokumentace a možnosti památkové péče <i>Radim Urbánek</i>	85
Venkov, typologie venkovského prostoru <i>Radim Perlm</i>	87
Přehled literatury	105
Seznam účastníků etnoekologických seminářů v Liběchově	109

ETNOEKOLOGICKÉ SEMINÁŘE V LIBĚCHOVĚ

FILIP MALÝ

Vítám vás na stránkách sborníku české etnoekologie.

Disciplína etnoekologie, kterou v našem sborníku představujeme, spatřila světlo světa před relativně krátkou dobou. V českých zemích se dají práce týkající se přímo předmětu etnoekologie spočítat na prstech jedné ruky - jsou tři. Podobné texty, které by byly publikovány v zahraničí, zatím nejsou známy. Přesto se etnoekologický pohled zdá být natolik přínosný, že jsme si dovolili uspořádat tento útlý sborník, který vás, pevně doufáme, zaujme a inspiruje k vlastním bádání nebo i k „pouhým“ objevným výpravám po krajině.

Sborník představuje jeden z výstupů projektu Sdružení INEX a Sdružení pro obnovu zámeckého areálu v Liběchově „Etnoekologické semináře v Liběchově“, který proběhl na podzim roku 1999. Vzhledem k novosti této disciplíny byla tři víkendová setkání spíše úvodními přednáškami než semináři. Setkání byla určena studentům nejrozličnějších oborů vysokých škol, jejichž specializace se určitým způsobem dotýkají předmětu etnoekologie (etnologie, kulturní antropologie, biologie, geografie, územní plánování a regionální rozvoj, ekologie ad.).

První setkání se uskutečnilo ve dnech 22. - 24.10.1999 na zámku v Liběchově u Mělníka. V sobotu ráno zahájil seminář Mgr. Vítězslav Štajnochr ze Státního ústavu památkové péče, působící na katedře etnologie Filozofické fakulty UK, úvodní přednáškou o paradigmatu etnoekologie, o vztahu k makro- a mikroekologii a ekologii člověka, jakož i k etnologii. Druhá část dopoledne byla věnována prezentaci výsledků jeho patnáctiletého etnoekologického výzkumu Středního Povltaví.

Odpoledne navázal prof. Ing. Jan Jeník, CSc. z Přírodovědecké fakulty UK, zakladatel české ekologie, přírodovědeckou reflexí nad výsledky Štajnochrovy studie a uzavřel několika konkrétními i obecnými poznámkami k paradigmatu i metodě etnoekologie. Večerní setkání bylo věnováno prezentaci etnoekologické studie Barbory Viktoriové, studentky etnologie FFUK, provedené v Oděských vrších. Neděle byla věnována přednášce „Etnoekologický detail“ V. Štajnochra, která se zabývala jednotlivými segmenty kulturní krajiny (páslina, pastviny, vodoteče, komunikace ad.).

Terénní cvičení (ekurziv) proběhlo na Sedlčansku ve dnech 6. - 7.11.1999. Vedl je V. Štajnochr, který přímo v terénu ukázal etnoekologické vztahy v kolonizačních vsích mezi Kunyňkem nad Vltavou a Svatým Jánem Skřýšovským. Za stálého deště jsme prošli po trase Sedlčany - Sopoty - Břekova Lhota - Dubovice - Chramosty - údolí Brziny - Dražkov - Skřýšov - Svatý Ján - Brzina, mnohá z míst, jichž se týká Štajnochrův studie otištěná v tomto sborníku. Neděle byla věnována zámecké zahradě ve Vrchotových Janovicích (srv. text V. Štajnochra) a prohlídce polohy špýcharu a bývalých velkostačků Křešče a Podolí mezi Vrchotovými Janovicemi a Olhramovicemi.

Seminář o územním plánování proběhl ve dnech 19. - 21.11.1999, opět na zámku v Liběchově. V sobotu dopoledne se nám RNDr. Radim Perlin z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK pokusil přiblížit soudobou praxi územního plánování vesnického prostoru. Poté následovala diskuse o možnostech využití poznatků etnoekologie při pořizování územních plánů, urbanistických studií, regulačních a jiných rozvojových plánů. Večerní část byla věnována přesahům etnoekologie do ochrany památek. Vedl ji Radim Urbánek, inspektor památkové péče Okresního úřadu v Ústí nad Orlicí. Celou sérii seminářů uzavřel V. Štajnochr nedělní dopolední přednáškou o mikroekologii areálů v pojetí V. Mercala.

V rámci závěrečného hodnocení seminářů jsme se pokusili zjistit, kdo z účastníků byl setkáním inspirován natočik, že bude své další studium směřovat etnoekologicky. Dozvěděli jsme se, že v nejbližších letech můžeme očekávat diplomovou práci B. Viktorové, která bude pravděpodobně navazovat na její práci postupovou zde otištěnou, bakalářskou práci T. Prunera na dosud nespectifikované etnoekologické téma, tři seminární práce M. Čupákové, P. Veselý a T. Prunera a snad i studii o využití poznatků etnoekologie v územním plánování v konfrontaci územních plánů obcí na západočeském Bezdražicku s výsledky etnoekologického bádání T. Prunera a F. Malého.

PŘEDMĚT ETNOEKOLOGIE A VÝVOJ DISCIPLÍNY

FILIP MALÝ

Hlavním předmětem zájmu etnoekologie je krajina osvojená člověkem. Krajina osvojená v uchopitelných rozměrech, jako ohrančený prostor *od kraje, do kraje*. Pro naše předky žijící např. ve středních Čechách byla nepochybně tímto *obzvláštějším* prostorem jejich ves, osada či samota se zahradami, poli, pastvinami, kroužící většinou lesem na neďalekém obzoru (jinak tomu bylo nepochybně u krkonošských hurnířů či polabských zemědělců, nicméně lze předpokládat, že i oni si osvojovali svůj životní prostor konkrétním způsobem, který závisel jednak na přírodních, jednak na kulturních podmínkách).

Člověk do této *terry incognita* přicházel v několika kolonizačních vlnách a lokoval své sídla, vsi, tvrze, kláštery, velkostatky i města tak, že je založil v ekologicky optimální poloze a klimaxové společenstvo rozkládající se na území budoucí krajiny postupně nahradil umělým kulturním ekosystémem, který fungoval stejně úspěšně jako ekosystém původní.

Tento kulturní ekosystém byl přirozeně tvořen řadou vzájemně provázaných prvků (počínaje vodními nádržemi, přes trávníky, zahrady, stavby, komunikace, pole, pastviny, solitérní stromy i celé lesní cévky a jiné porosty a konče např. sakrálními objekty). Význam těchto prvků byl ovšem zapomenut, zejména v posledních padesáti letech, takže je nám dnes víceméně skryt. Proto se objevují např. v učebnicích územního plánování (které má z aplikovaných disciplín k našemu předmětu nepochybně nejbližší) pasáže o estetické potřebě „zelených prvků“ ve vesnické krajině, o potřebě tak či onak urbanisticky uspořádat návěsní prostor, aniž by byly tyto požadavky předmětem hlubší reflexe. Přece však přírodovědci i etnologové k této reflexi dospěli. Podívejme se jakými cestami.

Donekudna bylo studium krajiny jako kulturně-přírodního fenoménu (k její definici srov. text V. Štajnochrá) především předmětem geografie a etnologie. Oba vědecké světy se však omezovaly na popis forem, aniž by se snažily nazírat krajinu jako systém. Geografie si vybudovala vlastní typologii krajiny („nížiny“, „pahorkatiny“, „vysočina“, „pánev“ atd.), typologii sídel, typů osídlení atd. Etnologie postupovala podobně, takže vznikla bohatá terminologie týkající se vesnického osídlení („silnicovka“, „uhelní ves“, „jesní lávová ves“ ap.), charakteru pluziny, vesnických profánních i sakrálních staveb a objektů ap. Obě vědy ovšem na této formální deskripci ustrnuly. Ani mladá krajinná ekologie si až na výjimky nepoložila otázku, jak funguje ekologický systém konkrétního osídlení, jak přírodní podmínky ovlivňují život lidského společenství a podle jakých pravidel lidé nahrazují klimaxové formy formami kulturními bez toho, aby docházelo k ekologickému ztrátám. Moderní ekologie si vytýčila za svůj předmět především makroekologické problémy např. globální oteplování, porušení ozónové vrstvy, přelidňování Země atp., které sice nepochybně ovlivňují i každý ekosystém konkrétního osídlení, ale jsou člověkem neuchopitelné a pro každodenní život irelevantní (i při jejich nesporné globální závažnosti).

Poprvé se výrazněji našemu pohledu přiblížil François Paul Duvigneaud ve své učebnici ekologie (podrobněji viz text V. Štajnochrá). U nás se teprve v sedmdesátých letech ekoložka Eliška Nováková a architekt Václav Vaňhřábek ve své studii *Étude paysagiste du territoire modèle de Třeboň* zákonitostmi v organizaci vesnických sídel. Pro budoucí vývoj etnoekologie byl nepochybně klíčový jeden ze závěrů studie, publikované v časopise *Živa* č. 3 z r. 1985:

„Na Třeboňsku osadníci budovali své usedlosti v nejnižších partiích lučního úvalu (původní společenstva luků a mokřadních oltin), tam, kde byla nejvyšší spodní voda, a které byly tedy nejtěžší a nepodmáčenější, zatímco území s trochu nižší hladinou

spodní vody (původní stanoviště jedlových doubrav) byla využívána zemědělsky. Tyto usedlosti postupem let vytvořily obce s velmi charakteristickou dispozicí: statky a chalupy stály ve dvou řadách řadách, středy otočeny do návěsného prostoru, který však byl naprosto nepřístupný. Nebyla tu ani komunikace, ani udusaná plocha, ani vesnické fórum, ale zato jeden nebo dva rybníky, pak docela široký pruh pažitů s několika solitérními lesními stromy a za nimi leprve obytné a hospodářské budovy. Za každou usedlostí se táhly polnosti, které k ní patřily, a k nimž vedla vlastní cesta. Hlavní komunikace šla po obvodu obce, tedy za humny. Toto základní uspořádání se v zásadě dochovalo až do současnosti, protože optimálně využívá stanovištních podmínek: nejníže úval s vysokou hladinou spodní vody je trvale drenován návěsnými rybníčky, drnové formace a solitéry nebo skupinky dřevin účinně chrání základy budov před podmáčením. Tím spíše, že jde o druhy, které intenzivně biologicky drenují jak vrchní, tak hlubší vrstvy půdy: olše lepkavá, jasan, vrby, místy i bříza, nikdy se však zde nevytvářejí ovocné stromy, které by trpěly přemírou půdní vlhkosti. Ty se objevují až za humny při obvodové komunikaci...“

Dr. Nováková nedávno pořízený překlad původní studie do češtiny proto tvoří první přílohou studii našeho sborníku. Text je zajímavý i metodologickým úvodem, který se bude zdát vzhledem k předmětu etnoekologie možná příliš rozsáhlý, nicméně není nezajímavé sledovat myšlenkové pochody, které vyústily v teze pro etnoekologii tak závažné.

Po patnáctileté odmlce se v časopise *Muzejní a vlastivědná práce* objevuje podrobná etnoekologická studie V. Štajnochrů „Náčrt problematiky etnoekologických vztahů“. Na základě dlouholetého výzkumu středního Povltaví publikuje Štajnochr svou studii, v níž vysvětluje logiku, kterou se řídili naši předkové při lokaci nových vsí, a podrobněji než jeho předchůdci rozkrývá principy a záměry, s nimiž byly zakládány vodní nádrže, určováno funkční využití jednotlivých ploch v rámci sídla, vysazovány solitérní i souvislé porosty, trasovány komunikace, osazovány sakrální objekty atp. Text jakoby ukazoval cestu současné etnografii, ustrahlé na formální deskripci jeví bez interpretace.

Po dalších pěti letech se Štajnochrův výzkumem inspirovala B. Viktoriová, která ve své práci aplikuje výsledky jeho hádání na situaci v Oderských vrších, a plně potvrzuje platnost Štajnochrůvých teorií. Její práce je prozatím posledním ryze etnoekologickým počinem. Doufejme v „následovníky“, aby naše poznání světa, ve kterém žili naši předkové a v němž žijeme nyní i my, pokročilo opět vpřed.

A nakonec ještě dotyka:

Přestaře tu byly hlavní zájmy etnoekologie vysvětleny, mohlo by leckoho napadnout, proč je problematika, kterou se zde zabýváme nazvána právě „etnoekologií“ (tedy kombinací etnografie s ekologií). Stejná otázka padla hned v úvodu prvního semináře v Liběchově, a zároveň s ní byl vysloven i dotaz, zda by nebylo možné použít např. označení „ekologie hydrier“, nebo celou věc zařadit k antropoekologii. Na otázku ve stručnosti odpověděl V. Štajnochr takto:

„První část slova etno- napovídá, že předmětem etnoekologie je to, čím se dosud zabývá etnografie, resp. etnologie - v našem konkrétním případě venkovským osídlením, sídlištěm, usedlostmi, nicméně tu právě v nové speciální dimenzi ekologické (podobně např. spojení „etnomuzikologie“, „etnomedicína“). Antropoekologie je zajištěná konstituovaný specializovaný obor kulturní antropologie, osvěm orientovaný především na problematiku nativních kultur a problematiku kultur recentních. Historická bádání v evropských, sub. sp. českých poměrech dosud náležejí etnografii, resp. etnologii.“

K tomu dodává J. Jeník: „Pojem etnoekologie se skutečně blíží realnějšímu propojení humanitních věd, resp. etnografie s vědami přírodními. Člověk je v přírodě v měřítku svého působení ohromným faktorem, avšak ve svém rozsahu stále zornějším s působením přírodních sil, a proto je tato specifická venkovská problematika uchopitelná podobnými metodami. Etnoekologie se také nezajímá jen o strukturu krajiny, ale i o příčiny konkrétního způsobu jejího formování a její funkce. Zájem etnoekologie je např. dobře vystižen v pojmu „kulturní rika“ V. Štajnochrů. Správně totiž pojmenovává transformace přírodní krajiny, ve které vzniká jakýsi vzorec ekosystému, přičemž tyto ekosystémy jsou diktovány napul přírodními podmínkami (půda, hydrologie atd.) a napul lidskými zásahy (chov dobytka, pěstování obilí apod.). Vystihuje přesně realitu antropogenní krajiny. A zde právě vznikají dvě otázky: 1) kde a proč tyto kulturní riky vznikají a 2) jak tyto riky vypadají.“

Označení naší problematiky „etnoekologií“ se zdá být opravdu nejvýstižnější. K posouzení nechť vám poslouží následující texty.

ŠTĚPENÍ A SBLIŽOVÁNÍ VE VĚDÁCH: případ etnologie a ekologie

JAN JENÍK

Objektivní svět a lidská mysl jsou komplexity, jejichž reflexe se již od starověku štěpi do mnoha oborů lidské činnosti. Primáři rodu *Homo* řeší své environmentální a sociální potřeby a reflektují smysl svého bytí i konflikty v archetypálních i moderních formách náboženství, řemesel, techniky, věd a umění. V industriální a informační společnosti vrcholil stupeň oborové specializace. Jednotlivé disciplíny se ustálují kolem vlastních paradigmat a mají odlišné časoprostorové dimenze i rozdílnou úroveň fyzikální, biotické a duchovní komplexity. Specialisté jsou tak soustředěni na úzce vymezený objekt, metodu, jazyk, teorii, etiku a kritéria věrohodnosti. Tím se na jedné straně prohlubují analytické znalosti podrobnosti, ale na druhé straně ztrácejí syntetické souvislosti o širším celku. Specialisté se tak stávají ngramotnými v mnoha oborech a generalisté klouzají svými znalostmi jen po povrchu skutečných problémů. Mezi odsuzovanými „fachidioty“ a oslavovanými „renesančními vševědy“ je jistě pestrá stupnice osobnosti.

S rostoucím počtem disciplín se stírají meziborové hranice a komplikuje se vymezení kognitivních procesů, struktur a příslušných institucí. To má za následek i potíže v základním třídění oborů. Dichotomie *fyzika-metafyzika* se již neužívá, ale v určitém obměně přetvárá v dosud nenahraditelné antonymii *přiroda-kultura*. Velkou frekvenci ve slovníku současné společnosti má trichotomie *věda-technika-umění* nebo trichotomie rozlišující *přirodní-spoolečenské-humanitní vědy*. Otázkou zůstává nejasné dělení mezi společenskými a humanitními disciplínami (zástupně a zkratkově se užívá „humanitní“ označení) a vědy zbývají otázkami nad zařazením nezávislých oborů, jako je filozofie, teologie, matematika a kybernetika. Nárůst dílčích disciplín uvnitř výše uvedených nadstavbových kategorií je enormní. Ve fragmentačním proudě dochází k nebyvalému prolínání jednotlivých disciplín, jež se ke stejnému objektu proporcovávají z různých směrů a vrážejí do problematiky odlišnou heuristiku.

Přirozenou a velmi starou reakcí na oborné štěpení je filozofické myšlení napříč fyzikou a metafyzikou, přes hranice většiny počtu přírodních a humanitních oborů. Např. osvícenství v 17. a 18. století bylo široce založeným proudem usilujícím o tuto syntézu. Podobné pokusy oechýbly ani v posledních dvou stoletích, ale moderní doba je plná především pokusů o sjednocování v rámci jednotlivých členů výše uvedené trichotomie. Například v přírodních vědách došlo ke sblížení a prolínání fyziky a chemie, chemie a biologie nebo biologie a geografie; uvnitř fyziky pak k velkému sjednocení např. pomocí Einsteinovy teorie relativity, kvantové mechaniky apod. Ve společenských a humanitních oborech je sjednocování nebo příležitostné spojování nepochybně častější, např. mezi ekonomikou a sociologií, sociologií a politologií atp. V humanitní sféře je spojování a/nebo překračování oborové hranice obsaženo v mnoha třídicích projektech, např. ve spojení témat literárních, výtvarných a hudebních.

Aktuálním problémem současnosti je spojování oborů přírodních na jedné straně a společenských a humanitních disciplín na straně druhé. Jinak vyjádřeno: žádoucí je spojovat třídicí kognitivní aktivity reflektující sféru přírody a oblast lidské kultury. Již delší dobu se tak děje například při hledání společných zákonitostí ekonomie a ekologie. (Není bez zajímavosti, že již Ch. Darwin v r. 1859 používal termín *oeconomia naturna* obecně ve smyslu vztahů mezi živými tvory a jejich fyzickým prostředím. Ke zúžení termínu na lidskou společnost došlo později, a to snad způsobilo, že se bez ohledu na prioritu ujal pro původní určení o deset let mladší termín E. Haeckela *oecologia*.)

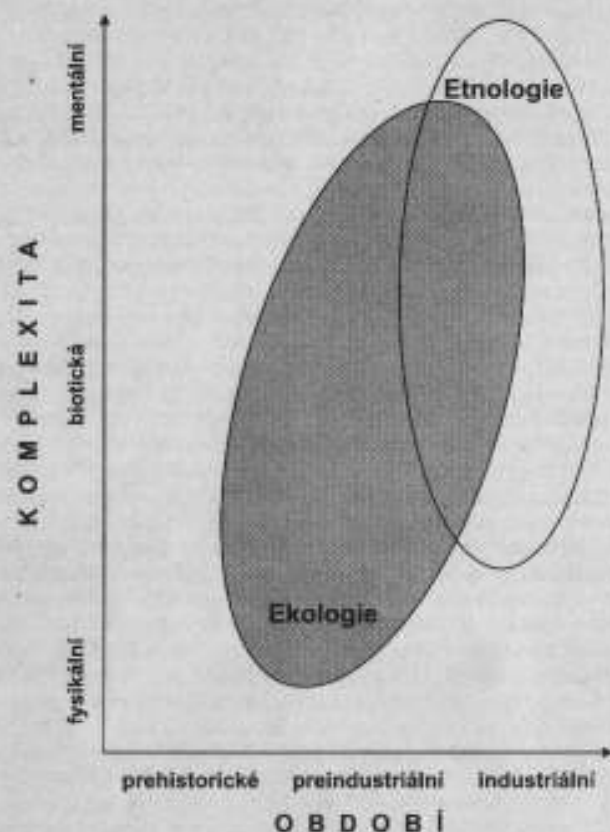
Nedávno napsal významný americký generalista E. O. Wilson (1999: 12), že „nejvýznamnějším počinem lidské mysli vždy byl a bude pokus vytvořit spojovací článek mezi přírodními a humanitními vědami“. Klíčem k židocinnu sjednocení podle jmenovaného autora je *konsilience*, pojem vzniklý ve filozofii induktivních věd již v roce 1860; ten v sobě obsahuje záměrnou návaznost při řešení fakt a příslušných teorií z nejrůznějších vědeckých disciplín a tvorbu společného základu pro další výklad přírody a lidského bytí. (Je nutno ovšem přiznat, že konsilience v pojetí E. O. Wilsona zřetelně vychází z přírodních věd a stojí na fyzikálních základech kognitivních procesů, což nemusí být přijatelné pro humanitní odborníky a filozofy.)

Významným případem sblížení a sjednocování napříč přírodními a humanitními vědami jsou etnologie a ekologie. Obu jmenované obory procházejí rychlým rozvojem a vnitřní fragmentací. V ekologii se projevuje specializací podle různých oborů biodiverzity, počínaje štěpením na terrestrickou a aquatickou ekologii (včetně oceánografie), rozlišováním ekologie podle biotické komplexity (ekologie molekulární, orgánová, organizmální, ekologie společenstev, ekosystémů, krajiny) aj. Na Zemi s dominantním *Homo sapiens* a jeho kulturou je pochopitelné ve všech oborech a podoborech ekologie vždy zařazena významná kapitola o antropogenních faktorech a vztazích mezi lidským společenstvím a světem rostlin, živočichů a mikroorganismů.

Rozvětvení až rozštěpení etnologie má podobné epistemické kořeny. Rozdíl v pojetí této disciplíny plyne již z používání různých názvů, se kterými se v literatuře i na stránkách Internetu setkáme při hledání výsledků studia hmotné a duchovní kultury národů. Jsou interpretovány pod označením: etnologie, etnografie, etnogeografie, etnobotanika, etnosociologie, etnomuzikologie, etnolingvistika, antropologie, ekologická antropologie, humánní ekologie, kulturní ekologie aj. Bez ohledu na své zakotvení na humanitních fakultách, osnovy etnologických přednášek na evropských a amerických univerzitách konec konců vždy zdůrazňují, že jádrem těchto oborů je poznání, jak jednotlivci a lidská společenství látkově a energeticky interagují a fyzikálním prostředím. V této souvislosti etnologie navazuje na klimatologii, geologii, pedologii a geografii a stará se o interdisciplinární vazby s biologií (zoologií, botanikou). Právě na tomto základě je etnologie propojena nejvíce s ekologií.

V čem se ekologie a etnologie liší? Při prvním přiblížení k odpovědi na tuto otázku lze říci, že ekologická epistemologie akcentuje více problémy fyzikálního a biotického prostředí ve vztahu k materiální existenci širokého rejstříku biologické diverzity na Zemi. (Chování živočichů, tedy problematika blízká mentálním procesům u člověka, se již včleňuje do zoologického oboru jménem etologie nebo do oborů veterinárního lékařství.) Heuristika etnologie se drží života a chování lidského společenství z aspektů materiálních i duchovních, ale nepomáhá živé domestikované a pěstované organismy, které lidskou kulturu doprovázejí. (Podstatné aspekty životy lidského individua jsou zahrnuty v lékařských vědách.) Problematika etnologie (obr. 1) se vyvíjela ze sféry archetypů a pojmů fyzikálních a biotických výrazněji do komplexity mentální a racionální a do sféry duchovní kultury. Archetypy ekologie vycházejí spíše z vztahů přírodní bioty s fyzikálním prostředím a ve vztahu k člověku řeší podrobnosti sociální a duchovní/mentální dimenze. Ústředním paradigmatem současné ekologie je *ekosystém*, v němž je člověk reflektován pouze jako faktor energetických a látkových procesů (v půdě a přizemním klimatu) a transportér genetické informace.

Souhrnem: hlavní rozdíl mezi etnologií a ekologií je v jejich dědictví odlišného heuristického prostředí a v jejich odlišném akcentu na duchovní aspekty lidské kultury.

Obr. 1 Model znázorňující předpokládané zdroje archetypů, pojmů a paradigmat ekologické reflexe (plná elipsa) a etnologické reflexe (prázdná elipsa) ve vztahu k historickému vývoji a komplexitě objektivního světa a lidské mysli (orig.).

Literatura:

Wilson, E. O. 1999. *Konsilience: Jednota vědění*. Praha: Lidové noviny.

KRAJINNĚ-EKOLOGICKÁ STUDIE MODELOVÉHO ÚZEMÍ IBP-CT TREBONSKO¹

ELIŠKA NOVÁKOVÁ, VÁCLAV VALTR

UVOD DO PROBLEMATIKY

V desetích, jež po staletí či dokonce po tisíciletí intenzivně poznamenávalo zemědělsko-lesnicko-pastevnické obhospodařování, získaly některé krajinné systémy, i od základu kulturně podmíněné, novou ekologickou stabilitu, podmíněnou a udržovanou činností člověka. Vlastní jejich ekosystémů, jakkoliv druhotných, mají přírozený nebo přírodě blízký charakter a zároveň umožňují vysoké racionální a trvale udržitelné využívání přírodních zdrojů.

Příklady takovýchto oblastí by měly být studovány a udržovány jako modelové a experimentální objekty výzkumu dynamiky krajinných systémů, jejich obhospodařování a ochrany. V současné době je posádkám ochrany přírody především racionální péče o zachování přírodního bohatství biosféry. Proto součástí Mezinárodního biologického programu - Sekce CT ochrana suchozemských společenstev (IBP-CT) byl výzkum charakteristických územních celků, kde dlouhý civilizační proces narušil přírodní podstatu, ale naopak zvýšil jak produktivitu původních a pozmeněných ekosystémů, tak obytnou a estetickou hodnotu prostředí. Jako příklad „polidštěné“, člověkem ekologicky citlivě upravené krajiny zvolil Ústav krajinné ekologie Československé akademie věd jižní část Treboňské pánev. Tuto kdysi nehostinnou oblast, kde převládaly lesy a mokřadní rostlinná společenstva lilů (svaz *Alno-Padion*) a mokřadních olšin (svaz *Alnion glutinosae*), acidofilní doubravy (svaz *Quercion robur-petraeae*), acidofilní hory (svaz *Vaccinio-Pinion*), společenstva mokřadů, slatinišť, vrchovišť a přechodových rášeliníšť (svazy *Magnocaricion elatae*, *Caricion gracilis*, *Phragmition communis*, *Pino-Ledion*, *Sphagnion medii*) (Jeník 1973), člověk od středověku až podnes postupně a soustavně přetvářel a přímo na přírodě vyváděl. Klíčová období těchto úprav spadají jednak do XV. a XVI. století, kdy byla vybudována důmyslná soustava rybníků, a jednak do XVIII. a XIX. století, kdy se uskutečnil rozsáhlé meliorace pomocí ekologicky citlivého systému stok v lesích. Tyto zásahy mohou i dnes sloužit jako příklad rozumného přetváření marginální krajiny v přírodní prostředí zároveň ekonomicky produktivní a ekologicky vyvážené, pohodově obytné a esteticky působivé, kde se člověk fyzicky i psychicky uvolňuje.

Studie se soustředila především na jádro krajinářských úprav v lesích a na sousední zemědělské půdě (louky, pastviny, pole), zatím by opomíjela sídelní jednotky (statky, samoty, vesnice, města). Cílem prací byly:

- Analýza a vyhodnocení jednotlivých období ve vývoji modelového území, vytýpování klíčových ekologických činitelů a jejich interakcí, určení stupně jejich důležitosti jak z hlediska ekosystémů tak z hlediska lidských činností.
- Analýza a vyhodnocení významných nebo charakteristických složek ekosystémů (přírodních, umělých) a jejich vztahů k činitelům přírodního a antropogenního prostředí.
- Návrh hospodářské úpravy vzorových venkovských oblastí, jež by podporovala jak jejich ekologickou vyváženost tak trvale udržitelný ekonomický rozvoj.

Jednotlivá šetření postupem času přerostla v účelnou týmovou práci: jedni řešitelé se více věnovali analýzám, kdežto druzí se soustředili na syntézy. Tento pracovní postup se obrátil ve způsobu zveřejňování výsledků formou sérií příspěvků, z nichž některé jsou monografické, jiné více měřé souborné, a jež postupně nebo souběžně budou naplňovat vyžádané cíle.

¹ Studie je učitelská v autorském překladi Barbory Špalové. Přílohy byly po dohodě s autorkou redukovány.

Předložený příspěvek shrnuje první postupový krok k charakteristice a analýze modelového území, a to:

- Vymezení modelového území z hlediska socio-ekologického.
- Prokázání všeobecné přiměřenosti jeho antropogenně podmíněného vývoje.

METODIKA

Obecný přístup

Před zahájením vlastních krajinně-ekologických průzkumů jsme shromáždili a předběžně analyzovali obecné prameny o pomězi jihovýchodních Čech, jež by mohly být využity pro vymezení modelového území z hlediska socio-ekologického.

Za hlavní informační podklady se zvolily:

- původní mapy různorodosti orografické, hydrografické a způsobů využití půdy v měřítku 1 : 25 000,
 - mapa vývoje osídlení zájmové oblasti v měřítku 1 : 200 000 vyhotovená na podkladu vršením založení nebo první písemné zmínky o jednotlivých sídelních útvech (město, vesnice, samota),
 - mapa zpustnutí zájmového území po třicetileté válce v měřítku 1 : 75 000 zpracovaná podle údajů berní ruly z roku 1654,
 - schematická mapa úrodnosti rolí zpracovaná na základě údajů z tereziánského katastru.
- Vycházelo se z pracovní hypotézy, že v modelovém území rozloha a lokalizace ploch základních způsobů využití půdy se během kulturního vývoje dané oblasti měnily jen málo. Tuto poměrnou stabilitu lze považovat za základní, klíčový činitel při vzniku družstevné vyváženosti silvo-agro-pastorálního krajinného systému. K ověření těchto předpokladů sloužily:
- schematická mapa rozlohy zemědělské půdy jednotlivých obcí k roku 1379 podle údajů Rožmberského urbáře v měřítku 1 : 75 000,
 - schematická mapa rozlohy zemědělské půdy jednotlivých současných obcí podle údajů katastru 1971 v měřítku 1 : 75 000,
 - předběžné vyhodnocení změn rozlohy a lokalizace ploch základních způsobů využití půdy během velkých pozemkových úprav (1834, 1934, 1953, 1971) na 10 % modelového území.
- Toto vyhodnocení zahrnuje část území s dosti velkou různorodostí využití půdy.

Vyhodnocení různorodosti orografické, hydrografické a využití půdy

V zásebě jsme převzali metodiku užívanou v Centru fyto-sociologického a ekologického výzkumu v Montpellier (Gaballé - Long - Poissonnet 1971), upravenou tak, aby názorněji postihly zvláštnosti zájmového území. Zatímco podle klasické metody se vyhotovuje jediná souborná mapa orohydrografické diverzity, v naší studii se pracovalo s monotematickými mapami diverzity, jednou orografickou a druhou hydrografickou. Podnětem k modifikaci byly tyto skutečnosti:

- zatímco v historické době reliéf zájmové oblasti prodělal jen zanedbatelné změny, hydrografické poměry byly zde od základu pozměněny člověkem, a to v takové míře, že formovaly ráz venkovské krajiny,
- na první pohled bylo třeba odlišit význam činitelů přírodních (tvar reliéfu, orografie) od činitelů z části přírodních a z části antropogenních (toky přirozené a upravené, stoky, rybníky¹), o nichž se předpokládá, že jsou klíčovými pro vyhodnocení zranitelnosti a úrodnosti přírodní a urbanizované krajiny.

Tyto mapy byly vyhotoveny tak, že mřížka se čtvercovou sítí o světlosti 1 km² se přiložila na výškopisnou a hydrologickou mapu v měřítku 1 : 25 000 a uvnitř každého čtverce se spočítal počet vrstevnic (po 5 m) a počet trvalých vodních toků a rybníků. Každá vrstevnice, tok, rybník ve čtverci byly zaregistrovány jen jednou, i když jejich jednotlivé úseky daný čtverec protínaly několikrát. Pracovalo se se 6 třídami rozmanitosti (diverzity):

- 0 - nulová (žádná vrstevnice, žádný vodní tok, žádný rybník)
- 1 - velmi malá (1-2 vrstevnice, toky)
- 2 - malá (3-4 vrstevnice, toky)
- 3 - střední (5-6 vrstevnic, toků)
- 4 - velká (7-8 vrstevnic, toků)
- 5 - velmi velká (9 a více vrstevnic, toků)

Toutéž mřížkou o světlosti 1 km² byla překryta katastrální mapa využití půdy z roku 1971. V zájmovém území přicházelo v úvahu pět typů využití půdy: lesy, louky a pastviny, orná půda, rybníky, zastavěná (urbanizovaná) plocha. V každém čtverci se spočítal počet různých typů využití půdy. Každý typ byl počítán jen jednou, bez ohledu na počet jin zabíraných ploch. Pracovalo se s 5 třídami rozmanitosti (diverzity):

- 0 - nulová (1 typ využití půdy)
- 1 - malá (2 typy)
- 2 - střední (3 typy)
- 3 - velká (4 typy)
- 4 - velmi velká (5 typů)

Mapa osídlení

Analýza zájmového území byla dělána z hlediska krajinně-ekologického a řešit si žádalo historické nároky. Proto informace o vývoji osídlení byly čerpány z obecně uznávaných monografií (Profoos 1951-1954, Prokvas - Svoboda 1957, Svoboda - Šmilauer 1960, Šimák 1938). První písemné záznamy o sídelních jednotkách jsou většinou pozdějšího data než vlastní založení, jak dokazují archeologické památky. Tak Radomyšl je poprvé zmíněna v roce 1316, kdežto archeologové kladou její kostel do let 1170-1180, podobně Černice první záznam - 1315, kostel - 1240, Mních u Nové Bystřice záznam - 1487, kostel - 1190 (Kuthan 1971). Podrobné historické revize byly mimo naše možnosti, tím spíše že v prvním přístupovém kroku ke studiu zájmového území otázky historické přesnosti neměly klíčový význam. Proto jsme se spokojili s velmi přibližným datováním: založení (první písemná zmínka) před rokem 1300, v letech 1300 - 1400, v letech 1400 - 1600, v letech 1600 - 1800. Tyto časové úseky byly zvoleny tak, aby vymezovaly hlavní velká období úprav pozemkové držby a osídlování (urbanizace), a to před rokem 1300 - osídlení a dělení půdy z předfeudálního období, první kolonizace cizími osadníky (koniec XIII. století), 1300 - 1400 - ukončení domácí kolonizace, rozvoj velkého feudálního majetku, 1400 - 1600 - rozvoj sídel v závislosti na průběhu a následcích husitských válek, 1600 - 1800 - úpravy krajiny v duchu vrcholného baroka.

Na mapě jsou obce zakresleny do okresů platných do roku 1961.

Mapa zpustnutí zájmového území v XVII. století

Berní rula z roku 1654 (Duskočil 1953) zaznamenává počet usedlostí osedlých a pustých. Tyto usedlosti jsou rozděleny do tří majetkových tříd podle výměry polí (orné půdy):

¹ V silvo-podstatné úpravě prováděné v XV. až XIX. století tak důmyslně vyvážený konfigurační terénu, článek koryta potoků a řek, že dnes již nelze přesně odlišit toky (popř. jejich úseky) přirozené od upravených a umělých a že se musí považovat jako jeden celek.

zedláci = 15-150 korců (korec = 800 sáhů = 0,2877 ha), chalušníci = 7-30 korců, zahradníci = 0-8 korců.

Lze předpokládat, že počátkem XVII. století byly všechny evidované usedlosti obydleny a že během třicetileté války se stavební činnost omezovala na obnovu poničených usedlostí, aniž by se stavěly nové, výjimky byly zřejmě zanedbatelné (Matouš 1972, Placht 1957). Z toho vyplývá, že celkový počet usedlostí uvedených v berní ruce skýtá určitou představu o rozsahu rustikálního zemědělství v zájmovém území po velkých vodohospodářských úpravách (soustavy rybníků). Porovnání těchto čísel s počtem usedlostí pustých vyjadřuje rozsah zpusnutí (devastace) obcí za třicetileté války. Z tohoto srovnání lze i odvodit předpokládaný rozsah polí ležících ladem, jejichž více méně kulturní porosty se dočasně vrátily k přírodě bližším společenstvím.

Tyto vztahy byly vyhodnoceny graficky (sloupkové grafy). Základnou je velikost obce v 1 : 1 000, zastoupení majetkových tříd je uvedeno ve zvláštní tabulce. Poměr usedlostí osedlých a pustých v každé majetkové třídě je znázorněn v sloupkovém grafu, procento osedlých usedlostí je vyřazováno. Majetková třída, jež v dané obci není zastoupena, je vyznačena čárkou.

Hypotetická velikost populace v jednotlivých obcích modelového území před a po třicetileté válce byla vypočtena vynásobením počtu osedlých usedlostí průměrným počtem jejich obyvatel, který činil podle historických demografů 9 osob na počátku XVII. století (Placht 1957) a 5,6 osob v roce 1651 (Gaillard 1928). Údaje ze sčítání lidu v bývalém Rožmberském panství vedly k mylným výkladům. Např. v r. 1615 udávali silně zadlužení dědici tohoto rodu, Švarnberkové, 2790 podaných na panstvích Třeboň, Nové Hrády a Rožmberk, avšak v r. 1654 po všech válečných útrapách a náboženských persekucích samotná panství Nové Hrády a Rožmberk, méně lidnatá než Třeboň, čítala 4381 poddaných (Placht 1957). Z tohoto důvodu byla dána přednost přepočtu podle prací specializovaných historiků.

Přibližná rozloha polí neobdělávaných během třicetileté války byla vypočtena vynásobením minimálního a maximálního počtu korců v majetkových třídách počtem příslušných pustých usedlostí. Toto vyhodnocení má čisté teoretickou hodnotu, neboť všechna neobdělávaná půda nezůstávala po léta ladem a proto se na ni spontánně nemohly vyvinout skutečné lesní porosty, nanejvýš jakési porostliny. Čistá pole patřící k pustým usedlostem byla extenzivně obdělávána snusedy, pachtěři nebo panskou čeledí (Placht 1957).

Mapa úrodnosti půd

Průměrné bonitní třídy orné půdy byly v tereziánském katastru (Chalupa 1964, Lišková 1970) vyjadřovány rozdílem mezi objemem sklizených obilovin a objemem obilovin vysetých, tj. sklizňovým násobkem výsevu, podle přiznání výnosů k roku 1713. Rozlišuje se 8 bonitních tříd:

1 = 6,0 násobek výsevu, 2 = 5,5 násobek výsevu, 3 = 5,0 násobek výsevu, 4 = 4,5 násobek výsevu, 5 = 4,0 násobek výsevu, 6 = 3,5 násobek výsevu, 7 = 3,0 násobek výsevu, 8 = 2,5 násobek výsevu.

Tyto bonitní třídy byly na mapě vyznačeny různým šrafováním, relativní rozloha orné půdy v katastrální obci různým průměrem symbolické kružnice.

Vyhodnocení změn využití půdy

Přesně vyhodnotit absolutní výměru každého typu využití půd ve sledovaných obdobích je velmi obtížné a zatížené četnými chybami.

Prvním zdrojem omylů je nesourodost měrných jednotek v katastrech z minulých století a zejména ve starých urbářích. Míry jako korec, sáh, jtro apod. nejsou jednoznačnými plošnými jednotkami. Jejich hodnoty významně kolísají v závislosti na kraji, lokalitě, dokonce na sociálním hledisku (keřilovské jtro = 0,204 km², kněžské jtro = 0,187 km², panské jtro = 0,170 km², sešské jtro = 0,136 km², Petřík 1940) a dokumenty zpravidla neudávají o jakou jednotku jde. Druhým, ještě významnějším zdrojem chyb je rozdílnost zemědělského majetku. Kdyby se měly sledovat způsoby využití každého jednotlivého pozemku v průběhu staletí, a v následných krajinně-ekologických studiích na něm analyzovat interakce činitelů prostředí, bylo by třeba sestavit velmi obsáhlou a dosti nesourodou kartotéku.

Proto jsme považovali za účelné nahradit absolutní plochy plochami relativními, vyjádřenými četností každého typu využití půdy, a to pomocí referenčních bodů. K tomu jsme použili mřížku o čtvercích 1 km², která měla v každém čtverci 16 stejně vzdálených bodů (číslovaných zleva doprava a shora dolů). Toutéž kilometrovou mřížkou byly opatřeny kopie katastrálních map. Čtverce byly očíslovány podle souřadnic topografických map 1 : 25 000 nebo 1 : 50 000.

Příkladem mapy mřížkou lze získat údaje o typu využití půdy na 16 referenčních bodech každého čtvercového kilometru. Tyto body lze lokalizovat na jakémkoliv jině mapě a dokonce i v terénu, neboť jsou jednoznačně vymezeny číslem bodu a číslem čtverce.

Počet referenčních bodů je dostatečný na to, aby se zachytily i malé plošné jednotky (každá plocha o minimální výměře 0,06 km² je zaregistrována). Z hlediska statistického lze pravidelné rozmístění referenčních bodů považovat za náhodné. Pro předběžné orientační vyhodnocení jsme se spokojili s 570 referenčními body.

VŠEOBECNÁ CHARAKTERISTIKA MODELOVÉHO ÚZEMÍ

Různorodost orografická, hydrografická a využití půdy

Předmětem studie bylo území o rozloze 816 km².

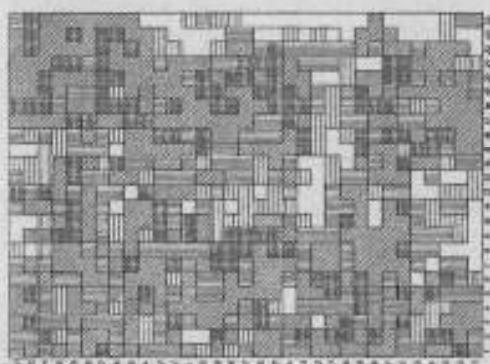
Na mapě orografické různorodosti (obr. 1) jsou zřetelné patrně tři zóny: dvě více členitá pásma rámuji oblast málo diferencovanou, tedy plochou. Podle mapy hydrografické (obr. 2) je tato hypsometricky homogenní oblast, výrazně modelována vodními toky a rybníky, dvěma topickými prvky, jež se jen malou mírou podílejí na krajinném rázu pásem s větší energií reliéfu. Různorodost využití půdy (obr. 3) souvisí méně s různorodostí orografickou než různorodostí hydrografickou. Z toho vyplývá, že hydrografická diverzita představuje zde velmi důležitého činitele prostředí.

Podle všech tří kritérií nejednotnější oblast modelového území (malá diverzita orografická, dosti značná až velká diverzita hydrografická a využití půdy) lze vymezit kvadrátem souřadnic 5-17 a pořadnic 3-26. Podrobnější výzkum se soustředil do jádra této oblasti, vymezeného čtverci souřadnic 5-16 a pořadnic 3-18. Jde o celkovou plochu asi 512 km², popř. 192 km².

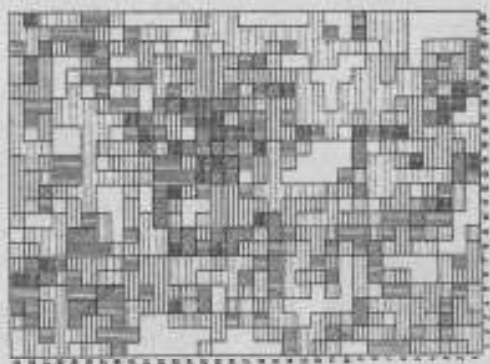
Toto teoretické určení bylo ověřeno v terénu, kde modelivé území lze vymezit dobře viditelnými a více méně přirozenými hranicemi:

Severní hranice: severní hranice = rybník Rožmberk - silnice Stará Hlína - Mláka - Stráž nad Nežárkou, východní hranice = východní okraj polezí Pistina a Zámecí - západní okraj polezí Hamr po potok Dračice - řeka Lužnice po Hrdlořezy, jižní hranice = Šalmanovické blato, západní hranice = okraj polezí Nepomuk a Domanín - Opatovický rybník - Zlatá stoka.

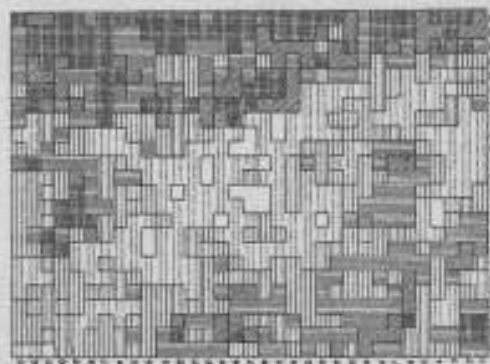
Vlastní území: severní a východní hranice = rybník Svět - silnice Třeboň - Majdalena - řeka Lužnice po Hrdlořezy.

Obr. 3 Rozmanitost využití půdy Třeboňsko

Obr. 2 Hydrografická rozmanitost Třeboňsko

Obr. 1 Orografická rozmanitost Třeboňsko

Osídlení území

Doposud ani archeologické výzkumy, ani písemné památky nepřinesly doklad o osídlení modelového území před 12. stoletím (Choc 1963, Sláma 1967). I když nedostatek dokladů je málo přesvědčivým a snadno vyvrátitelným svědectvím, přesto lze oprávněně předpokládat, že člověk doby neolitické a bronzové zde nerozpoutal své ničivé ždárání. Je též velmi pravděpodobné, že tato část pánve byla uchráněna střídavého odlesňování provozovaného Kelty¹.

Třeboňsko bylo až dlouho do středověku nepřístupnou, drsnou, ještě do XII. století nedotknutelnou částí královského hraničního úvozdu (Hřibová 1956, Choc 1963), která odpovídala obchodníkům i dobyvatelům, takže obchodní cesty i invazní tupy ji obcházeły (Choc 1963, Strejn 1972).

Koncem XII. století stolník krále Vladislava, Vítek z Prčice (+1194) dostal lenem panství na západ od řeky Lužnice (Matouš 1972, Novotný 1928). Rod Vítkovců pocházel ze středních Čech a lze předpokládat, že první poddani, kteří osídili nové lenní panství, přišli z jejich držav na Sedčánsku. Kolonizace území byla postupně jednotlivé rodiny se usazovaly při pozemcích, které stačily obdělát, takže vznikl systém volných vesnických zastaveb a dvorcových samot, které se postupně zakusoval do souvislého panského hvozdu. Vznikl tak zcela osobitý ráz sídel, který nemá obdoby v jižních Čechách, systematicky osídlovány ve XII. a XIII. století během vnitřní kolonizace za vedení lokátorů, kteří jako rychtáři řídili i další vývoj obcí (Šimák 1938).

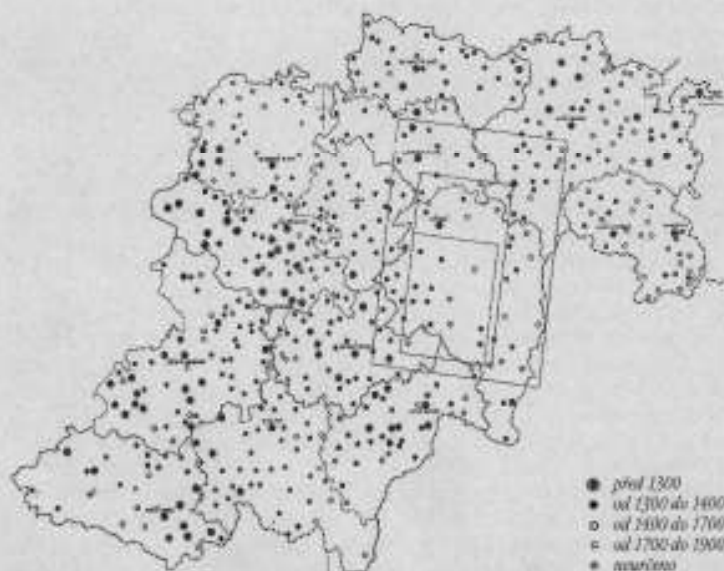
Třeboňsko bylo zřejmě osídleno během dosti krátké doby: první písemné zprávy o 69 % jeho obci pocházejí z let 1362 až 1404, zejména z období 1366 - 1371 (obr. 4). Jen tři vesnice jsou mladšího data: Bor (1580) byl založen Vilémem z Rožmberka v době velkého hospodářského rozmachu Třeboňska, Holičky (1613) a Herla (1654) vznikly spojením lesních usedlostí jednotářů.

Vesnice a hlavní města ležící na západ a na sever od modelového území (oblasti Vyšší Brod, Kaplice, Český Krumlov, Trhové Sviny, České Budějovice, Hluboká, Lišov, Lomnice nad Lužnicí, Veselí nad Lužnicí) jsou podstatně starší, kdežto kolonizace východní oblasti (Nové Hrady, Nová Bystřice, Jindřichův Hradec) probíhala po dobu několika století. Avšak všechny tyto sousední oblasti měly již dosti husté osídlení před rokem 1250 (Choc 1963), kdy existence samé Třeboň byla ještě velmi pochybná.

Hustota sídelních jednotek na 100 km² (maximum)

Oblast	± 1250	současnost
Vyšší Brod	18	31
Doudleby	29	36
České Budějovice	22	29
Bechyně	10	16
Tábor	13	21
Jindřichův Hradec	10	19

¹ Ekologické výzkumy zahrnují i vyhodnocení vlnitých půdních profilů, které by mohly odkrýt soupy územních kolonizací a odlesňování. Pylové analýzy (Jančová 11.) prokázaly rozsáhlou kolonizaci až od XIII. století.

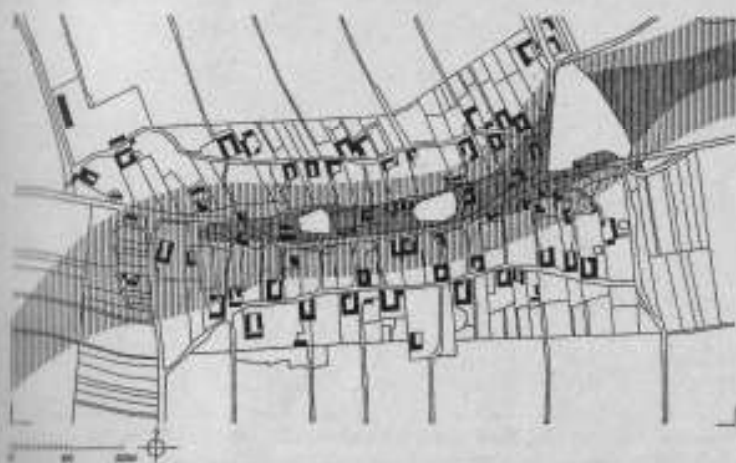
Obr. 4 Období prvních zmínek o existenci obcí v jižních Čechách

Oblast horního toku Lužnice byla osidlována od jihu z podnětu světského kláštera (Zwettl), tedy převážně osadníky rakouského původu (Šimák 1934). Právě proti tomuto cizímu pronikání potomci Vitka z Prčic přivedli do třeboňské pánve kolonisty ze středních Čech. V Třeboni vybořovali nové domácí kulturní středisko. Když zde r. 1367 založili a bohatě vybavili klášter řádu sv. Augustina podle „mravu a zvyku kláštera rodnického“, jehož členy se mohli stát jedině Češi, jejichž oba rodiče měli český mateřský jazyk (Šusta 1946).

Na Třeboňsku osadníci budovali své usedlosti v nejúrodnějších partiích lužního úvalu. Tyto usedlosti postupem let vytvořily obce s velmi charakteristickou dispozicí: stádky a chalupy stály ve dvou řadách, šly otočené do návěsného prostoru, který byl naprosto atypický: nebyla tu udávaná plocha, ale jeden nebo dva rybníky a dva dosti široké pruhy pařiti. Za každou usedlostí se táhly polnosti, které k nim patřily a k nimž vedla vlastní cesta. Hlavní komunikace šla po obvodu obce, tedy za humny (Obr. 5). Toto základní uspořádání se v zásadě zachovalo až do současnosti (Obr. 6), protože optimálně využití stávkových podmínek: nejnižší úval s vysokou hladinou podzemní vody je trvale drenován návěsnými rybníčky, dřívě porosty a solitéry nebo skupinky dřevin (olše, jasan, vrby, nikdy však ovocné stromy) účinně chrání základy budov před podmačením. Jde o názorný doklad ekologické prozravosti našich předků, o řešení, které je přijatelné i po všech částech a současných proměnách hospodaření ve venkovském prostředí.

Obr. 5 Půdorys obce Kojákovice v r. 1834

Obr. 6 Půdorys obce Kojákovice, současný stav

Výnos zemědělské půdy v minulosti

Od středověku do XVIII. století zemědělci uměli vcelku lépe využít nívní půdy, dosti až velmi těžké s nepříznivými vlhkostními poměry než zúrodněná půdy lehké. Tato skutečnost lze doložit na výnosech, navzdory neplnosti podkladového materiálu.

První údaje lze odvodit z feudální renty, která skýtá nepřímé informace o výnosu ze zemědělské půdy, neboť pachtovné činilo podstatnou část poddanských závazků. Velmi hrubé srovnání výnosů čtyř jihočeských rožmberských panství, jež byla spravována shodným způsobem, dokazuje dosti vysokou rentabilitu Třeboňska již v XV. století:

Panství	Relativní jednotka feudální renty ¹
Rožmberk	1,0
Přiběnice	1,1
Třeboň	1,2
Krumlov	1,3

Tento odhad nutno považovat za čistě informační, neboť podklady o příjmech pocházejí ze značně rozdílných období: Rožmberk - 1458 (Schmidt 1899), Přiběnice - 1433 a 1441 (Míka 1970), Třeboň - 1468 (Míka 1970), Český Krumlov - zač. XVI. stol. (Míka 1970). Jediným kladem je, že všechny údaje se týkají období hospodářské konsolidace po husitských válkách a před velkými vodohospodářskými úpravami (výstavba rybníčních soustav).

Tyto úpravy měly velmi podstatný vliv na čistý výnos na konci XVI. stol., kdy se Rožmberkové stali skutečnými zemědělskými podnikateli (panské dvory, ovčiny).

Panství	Relativní výnosy	
	feudální renta	statky a panské ovčiny
Rožmberk	1,0	1,0
Třeboň	1,0	2,1
Krumlov	1,0	2,0

Ještě výmluvněji jsou údaje o výnosech z hlavních obilovin zaznamenané na počátku XVII. stol. (Míka 1953):

Panství	Relativní výnosy			
	pšenice	žito	ječmen	oves
Krumlov	1,0	1,0	1,0	1,0
Třeboň	1,3	1,8	1,1	1,7

¹ Relativní jednotky jsou velmi obecné odhady, byly stanoveny takto: Výměra zemědělské půdy v jednotlivých obcích se měřila jen málo, takže pokud je známa počet obcí a jsou-li k dispozici údaje o výměře v celkové polovině těchto obcí, lze vypočítat průměrnou hypotetickou výměru zemědělské půdy na obec. Odhad výnosu v relativních hodnotách se vypočte takto: Výnos feudální renty dělený průměrnou výměrou zemědělské půdy na obec krát počet obcí v panství.

Třeboňské panství, tak jak je obsaženo v účetních dokladech, zahrnuje rozsáhlejší oblast než činí modelové území. Představu o produktivně celého širšího zájmového území lze získat z relativního počtu zemědělských usedlostí velkých a středních, malých, velmi malých na počátku XVII. stol., odvozených podle berní ruly z r. 1654 (Doskočil 1953):

Modelové území	Usedlosti v %		
	velké + střední	malé	velmi malé
území vlastní	70	10	20
	86	8	6
Sousední zóna			
na západě a na severu	80	1	19
na východě	51	10	39

Modelové území bylo jednou z nejbohatších částí jihovýchodních Čech s vyváženým zastoupením malých a velmi malých zemědělských usedlostí. Tato zámožnost zřejmě pramenila v druhotvých (antropogenních) environmentálních podmínkách a nikoliv v Třeboňi jako sídelním a hlavním městě Rožmberků, (byla jim pouze v letech 1602 až 1611, Míka 1970, Matouš 1972). Rovněž bonitace zemědělských půd v XVIII. stol. potvrzuje značný produkční potenciál tohoto území:

Modelové území	Bonitní třída					
	2	3	4	5	6	7 (%)
území vlastní	-	-	19	57	25	19
	-	-	17	41	25	17
Sousední oblast						
na západě a na severu	-	-	11	51	16	22
na východě	-	-	-	-	57	43

Přesto byl výnos (objem výsevu obilí: objem sklizeného obilí) na třeboňském panství v této době zřetelně nižší než činil průměr na počátku XVII. stol. (Míka, 1953):

	pšenice	žito	ječmen
1611	1:4,23	1:4,15	1:4,65
1729 až 1733	1:2,43	1:1,38	1:3,31

Od poloviny XVIII. stol. zemědělská technologie stále výrazněji ovlivňovala primární stanovité poměry, což lze sledovat na bodovém katastrálním výnosu v XIX. století a především v současnosti. Proto vyhodnocení vztahů činitele prostředí - kulturní porosty - stupeň skulturnění - výnosy je předmětem zvláštního výzkumu.

Nástin vodohospodářských úprav v minulosti

Rozhodujícím, přímo klíčovým činitelem podmiňujícím krajinný ráz a zejména historický hospodářský vývoj Třeboňska byly rybníční soustavy. Chov kaprů znamenal totiž mnohem důležitější zdroj potravy a příjmu než celé zemědělství.

Těžko lze třeba jen přibližně určit počet, velikost a rozmístění rybníků před XV. stol. Historické prameny (Státní archiv Třeboň, ex Míka 1970) uvádějí v širším zájmovém území jen některé: Bošlec, Dvořišť, Cirkvičny, Loennický, Víkovický, Děkanec, Domanínský, jen dva posledně jmenové leží ve vlastním modelovém území. Lze však předpokládat, že již před husitskými válkami zde existovaly menší vodní nádrže, neboť již tehdy se ryby chovají dvoustupňově (Graus 1957): rybníky matečné, malé velikosti, lovené každé tři roky a rybníky výtahné, mnohem větší, které, jak se zdá, jsou jediné uváděny ve výkazech třeboňského panství. Všechny tyto umělé nádrže byly rozmístěny dosti náhodně do přirozených proláklín nebo sevřenějších údolí (středověcí rybníkáři se odvažovali budovat pouze dosti krátké hráze, Míka 1953), kam nedosahovaly záplavy Lužnice.

Konec XV. stol. a počátek století XVI. lze nazvat zlatou dobou českého rybníkářství. Zavedení kompletního chovu kaprů si vyžádalo tři typy rybníků: 1. menší, malé matečné, skutečně třecí rybníky, určené k výtěru a vývoji plůdku a roček, 2. větší výtahníky sloužící růstu dvouroček, 3. největší rybníky hlavní pro chov tržní ryby, která zde zůstávala dva až tři roky, a to v nevelké vzdálenosti jeden od druhého, neboť delší doprava poškozovala ročky a dvouročky.

Třeboňská pánev výborně vyhovovala tomuto podnikání: rozsáhlá podmačerná území, přímo mokřady, odclovávala snahám o zemědělské využití, oblast byla dosti bohatá na toky a Rožmberkové zde vlastnili mnohá půdy, jejíž udrvání nebylo svěřeno poddaným. Před rokem 1480 zde existovaly přinejmenším 3 velké rybníky a 17 rybníků menších (Susta 1898). V r. 1495 byly v severozápadní části modelového území vybudovány dva významné rybníky hlavní, Řuda a Opatovický rybník, doplněné vedlejšími nádržemi. Šlo však ještě o účelová zařízení místního významu.

Koncepcí seskupení rybníků, vytvářející dobře propojenou a vyzrálou soustavu a na nejvyšší míru využívací půdy s nízkou zemědělskou produktivitou (Míka 1954), je dílem myslivce a šlechtě Štěpánka Netolického (*1538). Jeho návrh rybníčních soustav třístupňového chovu kaprů znamenal zároveň pronikavou a zásadní úpravu krajiny.

Hlavní osou celé soustavy byla Zlatá stoka, vybudovaná v letech 1506-1520, která zásobuje vodou z Lužnice soustavu rybníků pod Brannou a do jisté míry je čini nezávislými na povrchových vodách přitékajících z lesů a rašelinář, tedy příliš kyselých a příliš bohatých na huminové látky. Tato stoka vytéká z Lužnice nad Majdařenou, protéká celou pávní v délce 45 km, a znovu ústí do mateřské řeky u Veselí nad Lužnicí. Štěpánek maximálně využíval stanovištní podmínky přírodní (staré pleistocenní koryto Lužnice, Brožek a kol. 1966) a již existujících vodních děl (náhon, který od r. 1367 přiváděl vodu Lužnice na Opatovický mlýn). Stal se i dokladem naprosto moderního ekologického vidění tím, že rozpoznal na první pohled zcela nepostřehitelné rozdíly orografické a pedologické. Díky tomu umístil rybníky do těch částí údolní nivy, kde nejužitečnější odvodňovaly dosud zamokřené plochy, aniž by se porušila vodní bilance celé oblasti a na stavbu rybníků zabrahl minimálně orné půdy, luk a pastvin (Míka 1970).

Dílo Štěpánka Netolického dovedl Jakub Krčín z Ječana (1535-1604) koncem XVI. stol. Krčín, jakmile vyřešil vztah mezi infiltrační křivkou a profilem hráze, mohl budovat rozsáhlé rybníky i na málo nosném podloží, jako např. na půdách písčových a šerkových.

Jestliže za časů Štěpánka třeboňské panství čítalo 6 velkých rybníků a 37 menších nádrží, po Krčínově regimství vlastnilo 200 rybníků s celkovou výměrou 40 km² a navíc

pronajalo 300 rybníků poddaných a svobodnických o výměře asi 50 km² (Novotný 1926). Třeboňsko tedy bylo doslova protkáno rybníky.

V té době byly v modelovém území založeny zejména rybníky Vdovec, Hrádeček, Svět a Rožmberk a byl rozšířen Opatovický rybník. Většina těchto rybníků byla postavena na místě starších menších vodních nádrží, např. rybník Rožmberk zatopil rybníky Poděbrský, Trávníčský, Hlinský, Adam nebo Adamec a další.

Krčín byl však příliš energickým a sebevědomým organizátorem na to, aby svévolně respektoval podmínky prostředí. Proto také mnohé jeho projekty nepřinesly očekávaný zisk a nejdou ztroskotaly. Tak rybník Rožmberk, impozantní sje málo výnosný (Susta 1898), byl původně větší než dnes (6,75 km²) (viz situaci na mapě Müllerové z r. 1730, která zachycuje rybník po prvním zmenšení, obr. 7), avšak z důvodů hydrologických bylo třeba s ním vyčlenit jihovýchodní část, tj. dnešní rybník Vítek (výměra 0,53 km², Novotný 1927). Rybník Hrádeček, založený na místě rozsáhlého mokřadu, měl být ještě větší než Rožmberk. Projekt se necesvědčil a stavitel se musel spokojit se středně velkou nádrží, která byla nakonec v letech 1726 a 1727 zrušena a z níž se zachovaly jen hráze v Zámeckém poli (Susta 1898).

Obr. 7 Rybník Rožmberk po prvním zmenšení

Z hlediska vodohospodářského je Rožmberk spíše obrovskou údolní přehradou než klasicistním rybníkem. Jeho 2430 m dlouhá hráz přehrazuje údolí Lužnice tak, že Krčín, aby zadržel povodně, vybudoval v letech 1585 až 1587 derivační kanál, Novou řeku v délce 14 km, kterým odvedl velké vody z Lužnice na sever do Nežárky. Při jeho vytvoření Krčín poslal důkaz o svých velkých technických znalostech a zcela moderním ekologickém důvtipu. Ačkoliv vodní hladina v Nové řece je v několika úsecích nad úrovní terénu, tak nepř-

sobí jako umělý kanál, neboť sleduje přírodní snáženiny, jako někdejší potoky, močály, drobné vodní plochy a navíc hráze byly od počátku osázeny duby, dnes staletými, které začleňují dílo do přírodního rámcu.

Ekonomický přínos těchto úprav byl obrovitý. Výnos treboňských rybníků, který v roce 1524 činil 1698 věder prodaných kaprů (1 vědro = 56,6 l) stoupl na 3228 věder v roce 1604 (Míka 1953).

Rybníkářství zůstalo jedním z hlavních bohatství treboňského panství, jak dokládá srovnání se sousedním jindřichohradeckým panstvím, a to i po zkáze způsobené třicetiletou válkou, která krátkodobě zničila tuto hospodářství. Roku 1623 pouze 6 rybníků produkovalo tržní rybu (Matouš 1972).

Podíl rybníkářství na příjmu panství

Údobí	Treboň	Jindřichův Hradec
Konec XVII. stol.	60,2%	11,3%
Počátek XVIII. stol.	63,6%	1,1%

(Treboň - 1677, 1721; Jindřichův Hradec - 1690, 1730; Placht 1957)

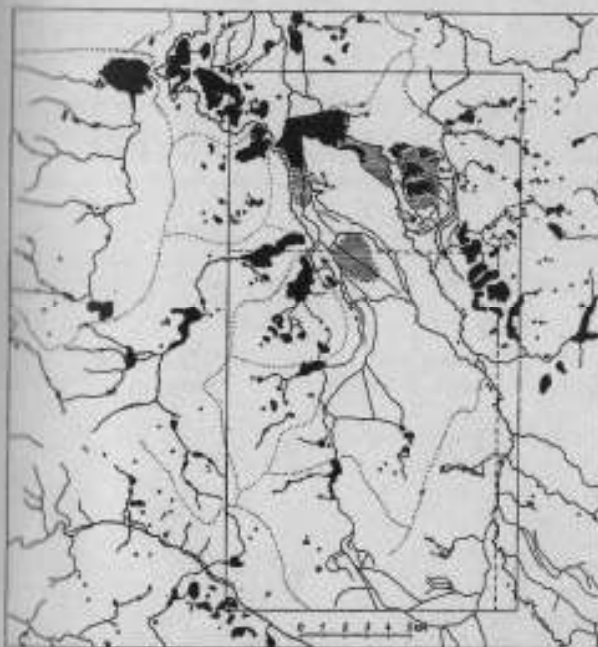
Počátkem XIX. století panovala v Čechách mánie naříz rybníky, která vyvrcholila v letech 1826 až 1830 (Novotný 1926). Treboňská se však dotkla jen bokem a dočasně. V modelovém území byly vysušeny např. Nový Vdovec, Počátek, Pluháns, Skvotek a Nudče. Výsledky však zklamaly ekonomické předpoklady a staly se poučením. Nejen, že byly obnoveny (Nový Vdovec r. 1863), ale byly založeny i rybníky nové, a to 47 nádrží v letech 1865 až 1900 (Sosa 1898), zatím co jinde v Čechách se rybníky měřily v ornou půdu. Počet a výměra rybníků na treboňském panství (celková výměra domácká asi 390 km²) tak během tří století vzrostly téměř o 50 %.

Údobí	Počet panských rybníků	Celková rozloha v km ²
konec XVI. stol.	200	40,00
počátek XVIII. stol.	188	45,50
konec XVIII. stol.	249	49,47
konec XIX. stol.	278	52,23
počátek XX. stol.	303	59,68

V modelovém území jsou rybníky zpravidla soustředěny do nejnižších poloh nívních, hlinitých až rašelinných, výjimky jsou nehojné, např. Janský rybník je vlastně v r. 1495 rekultivovaná zbytková jáma dolu na stříbru, pravděpodobně i rybník Rada má původ v těžební činnosti. Naopak rybníky na pravém břehu Lužnice na východ od Zámeckého polejí spočívaly na pískových terasách. Proto nebyly zahrnuty do modelového území, přestože podle map diverzity (obr. 1 - 3) by měly být jeho součástí.

Jiným důležitým činitelem přetvoření Treboňské pánev jsou meliorace soustavou stok. Funkce Zlaté stoky při odvodnění mokřadů byla popsána výše. Stoky, jež od XVI. stol. napájely rybníky, které neležely na přírodních tocích, měly průkazný příznivý vliv na vodní režim. Systematická meliorace mokřadů a blat u Borkovic a Treboň začala brzo po nastoupení knížete Jana Adolfa Schwarzenberga (+ 1663), který měl nesporný vliv na krajinné úpravy, neboť nařídil obnovu dubových doprovodů hrázei.

Těžba rašeliny jako paliva nastolila v letech 1770 až 1780 otázku vysušení rozsáhlých mokřadů u Hrdlofky. Administrativní neshody se sousedním novohradeckým panstvím však zdržovaly řešení. Až v r. 1804 byl zahájen projekt komplexní meliorace mokřadů a blat v jižní části treboňské pánev (oblasti Hrdlofky, Bor, Nové Hradky) ve spolupráci s hrabětem Buquoyem a byl úspěšně završen r. 1817 (Beske 1909). Šlo o projekt zaměřený tím, že meliorace byla koncipována v přírozerých hranicích a nikoliv v hranicích majetkoprávních. Je nutno litovat, že projekt nebyl realizován podle původního plánu, který počítal s vodohospodářskou úpravou, naprosto vzorovou a moderní, postupující od vyšších partií k nižším až po nejnižší nivu. Protože odpovědní činitelé novohradeckého panství nemohli pochopit účelnost tohoto postupu, byla nejdříve vybudována síť stok v poli Čep a Barhora (ve střední modelového území, 1776-1779). Pak přišly na řadu rozsáhlé mokřady v Zámeckém poli na severu území a teprve nakonec v jižním cípu (1817), kterým se mělo začít. Druhé období meliorací soustavou stok nastalo koncem XIX. stol., od r. 1867 do r. 1902 jich bylo průměrně ročně vyhloubeno na 20 km. Tato postupně budovaná síť doplňovala systém vytvořený Štěpánkem Netolickým a Jakubem Krčínem z Ječčan, aniž by jej jakkoliv narušila. V konečném uspořádání se vodohospodářská soustava skládala ze sítě hloubě 322 km a sítě vedlejší, jejich obvod byl použit jako poslední kritérium při vymezování modelového území (obr. 8).

Obr. 8 Obvod vodohospodářských úprav na Treboňsku.

PLYNULOST ANTROPOGENNÍHO VÝVOJE MODELOVÉHO ÚZEMÍ

Stabilita obyvatelstva

Do XIX. stol. jsou dokumenty o počtu a zejména o hustotě obyvatel v modelovém území neúplné a navíc nejednou umylně zkrácené. Např. v r. 1551 panství Třeboň, Nové Hradky a Rožmberk čítala 3 830 poddaných (Břežan 1847), zatímco v r. 1615 jich Svamberkové přiznali pouze 2 790 (Placht 1957). Berní šlechty do královské pokladny byly totiž určovány kromě jiného i podle počtu poddaných v každém panství. Navíc způsob sčítání lidí v XVI. až XVIII. stol. nebyl shodný ve všech krajích, v některých byly registrovány pouze osoby starší 15 let, v jiných těž dění nad 10 let a v dalších dokonce roční nemobilita (Placht 1957).

Naše teoretické vyhodnocení lidnatosti zájmových vesnic nabízí velmi přibližnou představu o stavu v době jejich vicholné prosperity na počátku XVII. stol. a v nejtragičtějším období jejich vývoje. Lze předpokládat, že počet obyvatel se zde snížil asi o 50 až 60 % (širší území = 53 %, vlastní území = 56 %). Toto číslo, jakkoliv ohromné, zdaleka nedosahuje průměrných ztrát obyvatelstva v jižních Čechách, odhadovaných na 70 až 80 % (Franta 1880, Šafer 1928).

Přírůstek populace byl dosti pomalý; trvalo téměř dvě a půl století, než se závojnásobil počet obyvatel předpokládaný k roku 1620. Mezi léty 1850 a 1910 byl přírůstek plynulý, avšak nízký. Malý dočasný pokles ve vlastním modelovém území se časově shoduje s rozvojem malých průmyslových středisek, zejména sklárů v Suchbátově, kteří odčerpali pracovní síly z čisté zemědělských obcí. Od první světové války počet trvalých obyvatel klesal a v současné době je podstatně nižší, než byl v roce 1840.

Intenzita vyhledávání se zvýšila v době, kdy se investovalo především anebo výhradně do střediskových obcí.

V modelovém území nedošlo k takovému demografickému fluku, jenž by mohl podstatně narušit plynulost jeho ekologického vývoje. Jako jediný nesporný zvrst lze označit pohromy Tricetileté války, neboť v r. 1625 bylo na panství Třeboň a Borovany opuštěno 82 % usedlostí (Matouš 1972). Toto katastrofální zpuštění netrvalo však dlouho; vesničané opouštěli své stavení a své polnosti jen při akutně hrozcím nebezpečí a navraceli se při každém relativním zklidnění (Placht 1957). Proto situace zachycená v berní rali z r. 1654 se jeví méně tragickou.

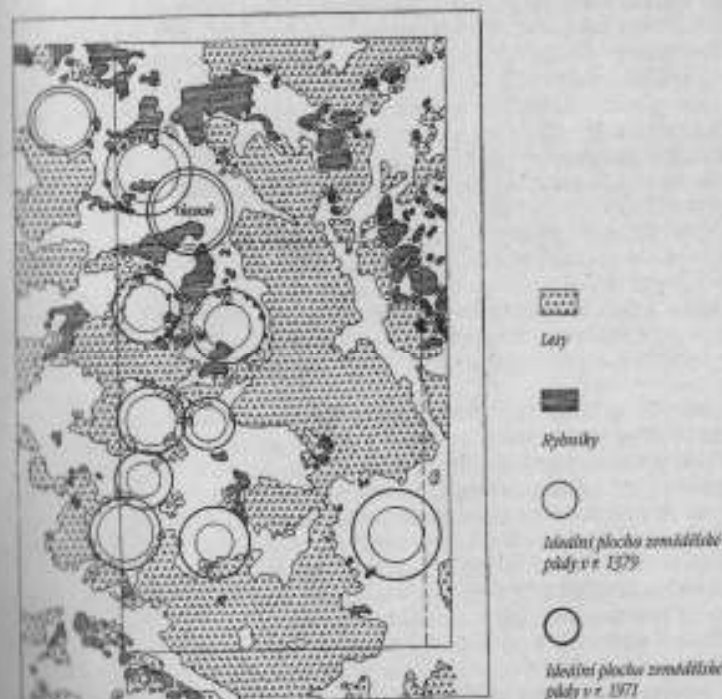
Modelové území	Relativní počet opuštěných usedlostí v %	Přibližný úbytek obyvatelstva
širší	24	1390
vlastní	29	880
Sousední oblast		
na západě a severu	31	3570
na východě	8	1300

Zájmové území, ačkoliv jeho obyvatelé byli poměrně dosti zámoční, leželo trochu stranou velkých vojenských tažení z let 1620 až 1648. Vojska totiž operovala v českobudějovické pánevi a podél dolního toku Lužnice, aniž by promikala za řeku na jejím středním úseku. Lze tedy předpokládat, že prvotním důvodem dočasného opuštění usedlostí a polností

bylo pronásledování utrakvistů, kteří tvořili před r. 1620 většinu populace, a kteří se jen velmi zvolna a pod nátlakem obrátili na katolickou víru (Matouš 1972). Zdá se však, že emigrace z náboženských příčin nebyla v třeboňské pánevi zvlášť významná, a že po té, co se r. 1660 ujal panství rod Schwarzenbergů, někteří ještě živi osadníci se postupně navraceli domů. Např. již v r. 1677 třeboňské panství čítalo 2204 obyvatel a v následujícím roce 2368 obyvatel (Placht 1957).

Stabilita využití půdy

Půda v modelové území byla zřejmě dosti intenzivně odlesněna záhy po její kolonizaci. Výměra zemědělské půdy patřící k osmí zvlášť studovaným obcím se od nejranějšího období do současnosti zvedala jen poměrně málo, neboť dodnes se zvětšila jen asi o dvojnásobek původního stavu (obr. 9). Ještě začátkem XVII. století, tedy po období zemědělského rozkvětu, obdělávaná půda byla jen o málo větší než ve středověku. Výměra zemědělské půdy přibližně určená podle počtu a velikosti zemědělských majetků uvedených v berní rali z r. 1654 činila asi 20,55 km², z čehož lze odvodit, že obdělávaná plocha na obec se od středověku do počátku XVII. století zvětšila v průměru o 20-30 %.

Obr. 9: Symbolická plocha obhospodávaných půd v modelovém území

Půda, během třicetileté války dočasně ležící ladem, může být podle teoretického výpočtu vyčíslena maximálně na 6,3 km² ve vlastním modelovém území a na 9,0 km² v širší území. Tato plocha ve srovnání s celkovou rozlohou orné půdy je v modelovém území zřetelně menší než v sousední západní a severní oblasti:

Modelové území	Relativní plocha opuštěných zemědělských pozemků
širší	26 %
vlastní	30 %
Sousední oblast	
na západě a severu	35 %
na východě	12 %

Je málo pravděpodobné, že ladem ležící zemědělskou půdu spontánně okupovaly lesy, neboť, jak je patrné z Müllerovy mapy (obr. 7) vyhotovené na základě terénního mapování, nelesní plochy kolem obcí v r. 1720 zhruba odpovídaly odhadu zemědělské půdy před r. 1620. Obnova vodohospodářských zařízení (rybníky, stoky) záhy po nastoupení Schwarzenbergů (Heske 1909) zamezila přirozené sukcesi vegetace na dřívě meliorovaných půdách směrem k mokřadním společenstvím (*Magnocaricion communis*, *Carricion gracilis*, *Phragmition communis*). Obnova přírodě blízkých společenstev tedy byla jen velmi přechodná a vývoj více méně kulturních travních porostů lze v modelovém území považovat za celkem plynulý.

Obecně platí, že pozemkové úpravy vyvolané událostmi roku 1848, první pozemková reforma (1920) a zejména kolektivizace zemědělství (počínaje r. 1950) se výrazně odrazily na venkovském prostředí: krajinný ráz četných oblastí se do základu změnil, neboť na většině pozemků se postupně nebo současně několikrát změnil způsob jejich využívání a obhospodačování.

Například v třeboňské pánvi sociální a průmyslové zvraty byly během XIX. století provázány jen několika ovelkými úpravami pozemkové držby (Heske 1909), takže stav zachycený ve stabilním katastru z r. 1843 lze považovat za platný ještě v době první pozemkové reformy.

Předběžná analýza změn využití půd v modelovém území potvrdila poměrnou stálost vzájemného poměru hlavních typů tohoto využití, a to nejen v letech 1834 až 1934, ale i po velkém zcelování zemědělských pozemků z let padesátých a šedesátých. Posuny mezi jednotlivými typy využití se pohybovaly řádově v jednotkách procent, na první pohled nejvýznamnější jsou mezi málo zkulturněnými trvalými travními porosty (louky + pastviny) a rybníky. Jde však spíše o zdánlivé než skutečné změny, neboť údaje z r. 1834 a z r. 1934 se vztahují ke katastrální výměře rybníků, kdežto mapy z let 1953 a 1971 zobrazují stav v době mapování, tedy rybník ve výměře vodní hladiny odpovídající dané fázi jeho napuštění a momentálně obnažení okrajová pásma jako travní porosty.

Relativní změny celkové rozlohy ploch jednotlivých typů využití půdy byly vyhodnoceny pomocí absolutního počtu příslušných referenčních bodů (viz obr. 10) zjišťovaného vždy ve dvou po sobě jdoucích sčítáních, z nichž každé první bylo při následující použito jako srovnávací + 100 %.

Dlouhodobý přesun nastal v rozloze lesů, která se zvětšila mezi léty 1834 a 1934 hlavně na úkor pastvin a luk. Tento vývoj ve prospěch dřevinných porostů, jejichž stabilizační

funkce v krajinném systému je mimo jakoukoliv diskuzi, je důsledkem aplikace lesního zákona z roku 1852. Kládne se projevilo svazem služebnosti někdejších poddáných, především služebnosti lesní pastvy (1878). Od r. 1934 zůstala plocha lesů zhruba zachována, pouze při hospodářsko-technické úpravě pozemků v padesátých letech (1953) byly zrušeny některé lesníky uprostřed zemědělských kultur, ale tato ztráta byla kompenzována zalesněním jiných ploch.

Poměrně nevýznamnější změny ve využití půdy se uskutečnily v letech padesátých (1953) ve prospěch orné půdy. Během těchto úprav byla část luk a pastvin přeměněna na polní kultury, avšak po novém uspořádání pozemků v letech 1970-1971 se valná část těchto ploch vrátila svému dřívějšímu určení, které mnohem lépe odpovídalo místním stanovištním podmínkám. Z toho vyplývá, že současné prostorové uspořádání jednotlivých typů využití půdy se velmi podobá stavu z r. 1934, popř. i 1834, kromě velikosti ploch (honů). V roce 1953 se objevil nová kategorie, a to plochy neplodné. V modelovém území jde o kategorii dočasnou, neboť zahrnuje lokality, kde se těži rašelina a jež se postupně rekultivují.

Analýza potvrdila naši hypotézu o plynulosti civilizačního vývoje modelového území a hlavně prokázala, že za posledních 150 let se hlavní typy využití půdy měřily do té míry nepatrně, že trvalé rostlinné formace mohly nabýt důležitou ekologickou stabilitu.

ZÁVĚR

V třeboňské pánvi bylo vymezeno modelové území Sekce CT Mezinárodního biologického programu, kde dlouhodobý civilizační proces zvyšuje produktivitu původních a pozdějších ekosystémů, tak ohyzrou a estetickou funkcí prostředí a zároveň umožnil ustálení sekundární ekologické rovnováhy.

Při vymezení byla použita tato kritéria:

1. Různorodost orografická, hydrografická a využití půdy.
Jako modelové území byla zvolena část pánve málo rozrůzněná z hlediska orografického a dosti značně až značně rozrůzněná, pokud jde o hydrografii a využití půdy.
2. Způsob osídlení území.
Modelové území bylo osídleno poměrně pozdě a během dosti krátké doby vnitřní kolonizací. Noví osadníci vybudovali volně vesnické zástavby a dvorové samoty charakteristického uspořádání: stádky a chalupy stále ve dvou řadách řadách na okraji nejněžších partií lužního úvalu, do něhož umístili jeden nebo více rybníků a dva pásy pařezů, jež sloužily jako biologický dřevinný a meliorační systém. Hlavní komunikace šla po obvodu obce, za humny.
3. Výnos zemědělské půdy v minulosti.
Třeboňská pánve a zejména modelové území se po vybudování rybníčných soustav staly značně bohatým a produktivním krajem v porovnání se sousedními oblastmi.
4. Vodohospodářské úpravy v minulosti.
Soustava rybníků a stok, budovaná od středověku do současnosti představuje dokonalý systém postupných a provázaných krajinných úprav, které do základu pozměnily třeboňskou pánve. Jejich obvod byl využit jako poslední kritérium, při vymezení modelového území.

Druhotná ekologická rovnováha potřebuje ke svému ustálení plynulý civilizační vývoj odpovídající místním stannovým podmínkám. Realnost takovýchto pochodů v modelovém území byla dokázána pomocí dvou kritérií:

1. Stabilita místní populace

Během posledních čtyř století nedošlo v modelovém území k populačnímu výkyvu, jehož dopad by narušil plynulost ekologického vývoje. Navíc území bylo dosti uchráněno pobrem třicetileté války, takže počes stavu obyvatelstva byl jen dočasný.

2. Stabilita využití půdy

Civilizační proces byl v modelovém území od počátku osídlení velmi plynulý. Rozbor využití půdy v posledních 150 letech ukázal, že poměr a rozmístění hlavních typů tohoto využití byly celkem stále, měnily se jen v řádu několika procent, takže trvalé rostlinné formace mohly skutečně získat druhotnou stabilitu.

Literatura:

- Brandl, V. 1876: *Glossarium illustrans bohemo-moravicae fontis*. Brno.
- Brožek, B., Brabec, J., Dvořák, J., Hadač, E., Přerovský, K. 1966: *Pelografie ČSSR*. Mariánské Lázně.
- Břežan, V. 1847: *Život Viléma z Rosenberka*. Praha.
- Doskočil, K. 1953: *Berní rula - Popis Čech r. 1654*. Praha.
- Franta, F. J. 1880: *Okres Třeboňský: Nástin statisticko-historický*. Praha.
- Gahallé, G., Long, G., Poissonet, J. 1970: *Notice des cartes du paysage végétal de la zone de l'O.R.E.A.L.M. Montpellier*.
- Gallistl, F. 1928: *Die Herrschaft Willingau im 30jährigen Kriege*. Dokt. disert. práce fil. fak. něm. university Praha.
- Graus, F. 1953: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské I*. Praha.
- Graus, F. 1957: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské II*. Praha.
- Hadač, V. 1935: Štěpánek Netolický. In: Mokřý, T.: *Hospodářství rybníční. Písek*.
- Hejný, S. 1967: Problémy ochrany a racionizace rybníčných nádrží z hydrobotanického hlediska. *Ochrana přírody* 22.
- Heske, F. 1909: *Lesy knížecího Schwarzenberského světeckého panství třeboňského*. Praha.
- 37 Krajinno-ekologická studie...
- Hříbová, B. 1956: *Mapa přírodní krajiny českých zemí ve 12. století*. Sborník VŠ pedagogické v Olomouci, Přírodní vědy II.
- Chalupa, A. 1964: *Tereziánský katastr I-II*. Praha.
- Choc, P. 1963: Osídlení Čech před účasti cizích kolonistů. *Demografie* 5.
- Jeník, J. 1974: Revize geobotanické mapy Třeboňska. *Questiones geobiologicae* 14.
- Krejčík, A. L. 1949: *Urbář z roku 1378 a účty kláštera třeboňského z let 1367-1437*. Praha.
- Kuthan, J. 1971: Sférověková architektura v jižních Čechách do pol. 13. století. *Umění* 6.
- Liškavá, M. 1970: *Tereziánský katastr III*. Praha.
- Matouš, E. 1972: *Třeboň*. Praha.
- Míka, A. 1953: Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.-XVII. století). *Sborník historický* 1.
- Míka, A. 1954: České rybníkářství a problém počátků původní akumulace kapitálu v českých zemích. *Československý časopis historický* II.
- Míka, A. 1955: Jakub Krčín z Jelčan, tvůrce českých rybnků. *Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky* 2.
- Míka, A. 1970: *Osud slavného domu: Rozkvět a pád rožmberského dominia. České Budějovice*.
- Novotný, J. 1926: Jihočeské rybníky. *Jihočeský přehled* 1.
- Novotný, J. 1927: Rožmberk. *Jihočeský přehled* 2.
- Novotný, J. 1927: Jihočeské rybníky. *Jihočeský přehled* 2.
- Novotný, J. 1928: *České dějiny I/III: Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197-1253)*. Praha.
- Pešík, J. 1940: Zeměměřičství a zeměměřiči v 16. a 17. století: Z vývoje české technické tvorby. *Sborník SIA* 61.
- Plach, O. 1957: *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-19. století*. Praha.
- Poekavý, T. 1968: Jihočeské rybníční soustavy. *Vodní hospodářství* 9.
- Profous, A. 1951-1954: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I-III*. Praha.

Probus, A., Svoboda, J. 1957: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny IV*. Praha.

Schmidt, V. 1899: Das Rosenberger Dominium und dessen Umgebung 1457-1460. *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* XXXVII.

Šlárka, J. 1967: Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech. *Archeologické rozhledy* XIX.

Svoboda, J., Šmilauer, V. 1960: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny V*. Praha.

Šafář, R. 1928: *Třeboňský kraj I. Dějiny Třeboňského kraje i jednotlivých obcí na Třeboňsku*. Třeboň.

Šimák, V. J. 1938: *Česbí dějiny - Středověká kolonizace v zemích českých*. Praha.

Štejn, Z. 1950: *Rožmberská država od jejího vzniku až do roku 1412*. Disertační práce KÚ. Praha.

Štejn, Z. 1972: *Osídlení jižních Čech v předhusitském období* (manuscript).

Susta, J. 1898: *Fünf Jahrhunderte der Teichwirtschaft in Wittingau*. Stettin.

Susta, J. 1906: Glosy k rožmberskému urbáři. *Čes. časopis historický* XII.

Susta, J. 1946: *Karel IV. - Otec a syn*. Praha.

Teplý, F. 1937: *Příspěvky k dějinám českého rybníkářství*. Praha.

Truhlář, J. 1888: *Urbář zboží rožmberského z roku 1379*. Praha.

NÁČRT PROBLEMATIKY ETNOEKOLOGICKÝCH VZTAHŮ¹

VÍTĚZSLAV ŠTAJNOCHR

Studia etnoekologických vztahů osídlení a krajiny jsou v českých společenských vědách velmi útlá. Jisté ekologické postřehy přinesla moderní geografie 20. století. Klasifikuje typy krajinného reliéfu, uvádí ve vztah některé typy osídlení, např.: pro krajinnou polohu kotliny, resp. radiální svíteniny, je charakteristický hnízdomý typ osídlení, také pluzina má v takové poloze formu radělní. Případný kauzální vztah řeší geografie v obou směrech, např.: přinášející osídlení ideu hnízdomého typu osídlení, vyhledávají polohu sídla v kotlině, nebo naopak, kotlina disponuje typ osídlení hnízdomého (Bíčovský 1939).

Z geografického pojetí vztahu krajiny a osídlení vychází i moderní *etnogeografie*. Ta však problém zužuje na typologickou klasifikaci sídel, resp. *urbánní typ*, a typologii reliéfu krajiny považuje za *fakultativní*. Např. tedy reklasifikuje typ hnízdomého osídlení na typ návesní, a tento typ je pak výchozím gnoseologickým bodem; je svázen do typologického systému a dále je zkoumán v proměnách času (historii, vývoji) a v různosti podob v konkrétním místě, resp. vyšším územním celku (obci, regionu, etniku ap.). Konkrétní místo ovšem nevyjadřuje geografickou polohu ve smyslu interpretace reliéfu, vybrat *pozit* polohu kartografickou (Mážel 1954). Eventuálně etnogeografické údaje o vztahu osídlení a krajiny, které se vyskytují zvláště v obecných charakteristikách, vycházejí z pojetí geografického (Mencl 1980).

Podobně pojetí vztahu osídlení a krajiny v *archeologii* je dosud ovlivněno kauzální geografickou interpretací, i když je rozšířeno zvláště u přírodovědné a další, např. urbanistické, historické interpretace. Z přírodovědných oborů jsou aplikovány např. dispozice klimatu, typu půd, dynamiky změny reliéfu krajiny atd., nikoliv však vztahy ekologické (Smetánka 1984).

Z obecného kauzálního pojetí vztahu krajiny a osídlení vychází i současná *ekologie* (teprve v posledních 15 - 20 letech, tedy v období, kdy je ekologii v Českosloversku přiznán oficiální statut vědy, i když se ekologie u nás slibně rozvíjela již v období první republiky). První učebnice ekologie vydal A. Zimák teprve v roce 1973. Dnes je ekologická literatura obsáhlá. Nejdostupnější jsou např. systematická díla Oduma (1977) a Designeaua (1988). Ekologie se však zabývá především problémy elementárními (tzn. vztahy prostředí - organismus do vskotku souborných detailů) a problémy globálními (tzn. Země, pevnina, moře ap.). V oblasti ekologie člověka je postavena především před možné důsledky civilizace, které je nutno urychleně řešit. Patrně proto segment ekologického problému vztahu krajiny a historického osídlení je dosud v české literatuře dotčen snad jednou speciální studií, vydanou ovšem ve francouzštině² (Nováková - Valtr 1976), ze které byl pořízen český výtah (Nováková - Valtr 1985).

Význam mezinoborového studia etnoekologického je zásadní. Důvod vyplývá už z filozofie vztahu ekologie a přírodních věd. Veškerá detailní i globální přírodovědná studia spojuje ekologie v disciplínu interpretující fungující i stochastický systém planety Země, který je více či méně rozpoznán v určitém gnoseologickém rozměru.

¹ Poprvé publikováno v: *Stavění a vlastivědná práce* 4/1993. Text převzat bez změny (pozm. proložené písmo bylo náhrozně korigováno a vynecháno německé Zusammenfassung).

² Vydáno v její přílohu k povaze ž s laskavým svolením a odovou úctou k pořízání českého překladu stávkajeme i v našem sborníku.

Literatura:

- Bruň, J. 1954: *Poloha sídel a jejich úsvar. Plzeňsko I.* Praha.
- Duvigneaud, P. 1988: *Ekologická syntéza.* Praha.
- Dvorský, V. 1909: Závislost lidských staveb na poměrech přírodních. *Šborník čes. společnosti zemědělské* 15.
- Frolec, V. - Vařeka, J. 1983: *Lidová architektura.* Praha.
- Král, J. 1935: Studium venkovských sídel v Československé republice. *Šborník III. Sjezdu čs. geografů.* Plzeň.
- Langer, J. - Vařeka, J. 1983: *Náše lidové stavby.* Praha.
- Mácel, O. 1954: *Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě.* Brno.
- Mend, V. 1980: *Lidová architektura v Československu.* Praha.
- Nováková, E. - Valtr, V. 1976: Étude paysagiste de territoire modèle de Třeboň. *Quaestiones geobotanicae* 16.
- Nováková, E. - Valtr, V. 1985: Třeboňsko - krajiny typicky česká a přece jedinečná. *Živa* 3.
- Odum, P. 1977: *Základy ekologie.* Praha.
- Pohl, J. 1927: Místní jména v Čechách ve vztahu k člověku a přírodě. *Šborník čes. společnosti zemědělské* 33.
- Pohl, J. 1935/36: Typy venkovských sídel v Čechách. *Národopisný věstník* 27/28.
- Říkovský, F. 1939: *Základy k sídelnímu zeměpisu Česko-Slovenska.* Brno.
- Smetánka, Z. 1987: *Hledání zmizelého věku.* Praha.
- Šmilauer, V. 1960: *Osídlení Čech ve světle místních jmen.* Praha.
- Vařeka, J. - Jirřiková, V. 1979: *Středověká náves.* Třebíč.
- Zlatník, A. 1975: *Základy ekologie.* Praha.

PŘÍSPĚVEK K PROBLEMATICE ETNOEKOLOGIE V ČESKÉ ETNOGRAFII¹ současný stav osídlení a krajinný ráz Oderska

BARBORA VIKTORIOVÁ

1. ÚVOD DO PROBLEMATIKY ETNOEKOLOGICKÝCH VZTAHŮ

Účelem této práce je přispět k řešení vztahů člověka a krajiny z etnografického hlediska, za pomoci přírodovědných poznatků z oblasti ekologie. Nové etnoekologické pojetí řešení otázek, vzniklých už na začátku zeměpisných a etnografických bádání o lidském osídlení krajiny, je v současné době stále ještě fenoménem poněkud neobvyklým a opomíjeným. Ekologie jako emancipovaná věda se začala plně rozvíjet až v poměrně nedávné době (od 50. - 60. let 20. století), přestože její existence a vědecké poznamky byly známy a přijímány už dříve. Její přínos je významný nejen pro řešení aktuálních problémů, spojených především s ochranou životního prostředí a zachováním přírodních hodnot, v globálním i lokálním měřítku. Bez poznatků ekologické vědy se neobejde ani žádný z oborů zemědělských - rostlinné či živočišné výroby, obory lesního, vodního hospodářství atp. Tímto se v obecně nově dostávám k problematice subsistenčních forem a v souvislosti s nimi k problematice zakládání lidských sídel a jejich formování v průběhu času. Tyto otázky, které se hrzy staly předmětem zájmu etnografů, byly však dosud řešeny poněkud jednostranně.

Mluvíme-li o etnoekologických vztazích, je jasné, že jde o vztah obousměrný, o vzájemnou interakci mezi člověkem a přírodní krajinou. Nejenže se člověk přizpůsoboval daným přírodním podmínkám, které využíval, přetvářel, ale také se musel snažit o udržení ekologické stability a funkčnosti jím narušené krajiny. Kdyby tomu tak nebylo, pak by efekt vzniklý lidským působením měl jen velice krátkodobý účinek. Je otázkou, do jaké míry člověk respektoval tuto podmínku a jak se mu kdy a kde zdařilo ji realizovat. V průběhu staletí tak docházelo k postupnému vytváření kulturní krajiny, jejíž kvalita měla být rovnocenná krajně původní, ba co víc, měla být lepší, pro člověka přínosnější, výhodnější.

Nepopíratelná závislost člověka na přírodním prostředí a jeho vázanost na produkty vlastního hospodaření musela lidí zákonitě přivést k nutnosti poznání různých vzeb a vztahů, fungujících mezi jednotlivými prvky krajiny. Zkušenosti získané dlouhodobým pozorováním přírodních jevů a vzájemného ovlivňování biotických a abiotických složek přírody, se odrazily v konkrétním praktickém využití daného životního prostoru. Z tohoto základního předpokladu vycházejí etnoekologická bádání, která si kladou za cíl odhalení možných ekologických vlivů na způsoby osídlení krajiny, na utváření struktury venkovských sídel a jejich okolí. Chtějí pomocí odhalit příčiny daného uspořádání jednotlivých krajinných složek, jejich využívání, vzájemné vztahy a fungování v konkrétním prostoru a čase. Aby však v této oblasti mohlo být dosaženo objektivně platných výsledků, musíme přistoupit k mezioborové spolupráci.

Důležité informace nám mohou poskytnout především archeologie a historie. Archeologie nabízí materiál o půdorysném uspořádání pravěkých osad a středověkých vesnic. Složitou problematikou vznikání a zanikání sídel v různých fázích období středověku se po dlouhá léta zabývalo či zabývá množství archeologů, např. V. Nekuda, J. Klápště

¹ Původní postupová práce byla převzata v nezávázané formě (obrazové přílohy byly po dohodě s autorkou rodukovány).

na S. Kozelůvka, Z. Šmetánka je znám především svým úsilím o rekonstrukci života obyvatel České rané středověké vesnice a výzkumy zabírajícími se mikrostrukturou původního osídlení ve středních Čechách. Průzkumy prokázaly, že společenské změny v době feudálního mály velký vliv na reorganizaci síť osídlení, avšak determinujícím činitelem pro změnu zůstávala, mimo jiné, povaha krajinného reliéfu a možnosti využívání hospodářské půdy. Archeologické nálezy starých hospodářských nástrojů, nářadí a zbytků zemědělských produktů mohou také po správné identifikaci pomoci rekonstruovat způsoby využívání a obhospodařování půdy či zjistit druhy pěstovaných bylin a dřevin v určeném areálu. Avšak v archeologických interpretacích, přihlížejících často ke geologickým a klimatickým podmínkám, se podle mého názoru důsledněji neuplatňuje hledisko ekologické. Archeologické studie se totiž „omezují“ jen na zjištění přírodních podmínek daného časového rozmezí a na jejich zasazení do určitého historického rámce. Jde však jen o konstatování daného přírodního stavu a jeho porovnání se soudobou situací společenskou, hospodářskou atp. Dedukci dochází k rekonstrukci obrazu demografické situace, životních podmínek lidské populace a jejího způsobu života v širších souvislostech. Navíc archeologické částo operuje s časovými rozpětími několika staletí či historických epoch. O ekologických vztazích ovšem můžeme mluvit jen tehdy, uvažujeme-li o příčinných mechanismech fungování vztahů mezi jednotlivými složkami a o jejich dopadech na ně navzájem. To znamená, že základním východiskem správného pochopení ekologie jako takové je uznání principu kauzality, tedy vzájemného příčinného propojení kulturní a přírodních prvků krajiny. Člověk skutečně využíval krajinu pragmaticky, ale jeho zkušenost nepravděpodobně jen z hmotných a optických impulsů. Prostřednictvím svého chování poznával i důsledky jemu neznámých složitějších procesů, které pak měly dopad i na provoz jeho hospodářství.

Názky etnoekologických vztahů vysvětlují např. z článku J. Kodrňáče (1961), který pojednává o pokusech rekonstrukce přirozené krajiny v okolí archeology odhalených sídel. Zkoumání stavu přírodního prostředí při příchodu osídlenců pro něj představuje možnost pro objasnění jejich kolonizační strategie. Také on chápe souvislost mezi osídlením a pedologickými, geobotanickými a klimatickými poměry. Do vzájemných vztahů pak navíc uvádí např. funkci lesa a vodní stavy toků, závislost rozšíření pasvy na druhých porostů a zpětnou reakci změnou skladby lesa, která má opět dopad na míru zadržování povrchových a spodních vod. Kodrňáč také zdůrazňuje nutnost zkoumání historického přetváření krajiny člověkem v průběhu staletí, neboť lidské zásahy způsobovaly často převratné změny ve složení půd, porostů, vodních poměrů apod., a tím i jejich vazeb mezi sebou i ve vztahu k člověku. I v jeho pojetí je však zřejmá tendence pracovat s údaji ve větším měřítku, na úrovni klimatických zón a v širším časovém rozmezí.

Doplnění poznatků archeologie poskytuje věda historická, která umožňuje práci s archávními materiály, katastrálními mapami a plány z různých časových období komparaci stavů předchozích a současných. Historická literatura se pak spíše zajímá o procesy kolonizace našich zemí z chronologického hlediska a zkoumá vývoj osídlení v kontextu společenských a hospodářských změn. Stanovuje typy osídlení podle jejich půdorysného členění a posuzuje proměny sídel v různých dějinných etapách, ovšem pouze z hlediska historických právních úprav nebo změn sociálního postavení obyvatelstva. Často také pracuje s demografickými statistickými údaji. Co se týče hospodářství s půdou, dochází ke studiu vývoje pracovních nástrojů, zdokonalování pracovních postupů při obdělávání půdy a výrobních metod při zajišťování obžvy. Dosavadní poznatky byly ale dosud zpracovány ve vztahu s ekologií jen okrajově.

Problematikou zakládání sídel a jejich proměn v čase se zabývají také sídelní zeměpisci. Jedním z determinantním činitelem jsou pro ně však morfologické tvary zemského povr-

chu, které umožňují nebo zabraňují vzniku sídel. Geografové se většinou soustřeďují na vymezení typologie půdorysu vesnic a s nimi spojené plůžiny na základě historického pozadí, společenských změn a politického stavu určitého období, takže jakéhokoliv zákonitosti přírodních procesů a vztahů jednotlivých krajinných systémů jsou zcela opomenuty. Např. podle historického stavu hospodářských a společenských podmínek provádí ve své práci klasifikaci typů vesnických sídel O. Máčel (1954: 16), který se snaží pojmovit rozdělení sídel tak, „aby vyjadřovala především společenská a architektonická hlediska...“. Tímto způsobem však dochází k typologii sídelních útvarů nezávislých na přírodním prostředí. Z podobných principů vychází i geograf J. Pohl (1935/36: 9), který říká, že „uspořádání domů a umístění pozemků odráží sociální a hospodářskou podstatu vývoje vesnice...“, avšak nerespektuje další vlivy působící na zakládání sídel. Ve vlastní typologii dělí sídla podle umístění v geografickém prostředí na rovinná, údolní, svahová a hřbetní, ale pouze ve smyslu kopírování tvaru zemského reliéfu. Následující klasifikace se řídí množstvím domů a jejich umístěním (tj. půdorysem osad o sobě samém), způsobem rozdělení pozemků v obecním katastru během historického vývoje, počtem cest a uspořádáním obytných a hospodářských budov. V souhrnu tedy v žádné z klasifikací nedošlo k důslednému propojení příčinných souvislostí mezi typem osídlení a jeho okolím. Obdobou kategorizaci převzala i klasická etnografie, která nyní při popisu a třídění venkovských sídel disponuje již zavedenými termíny, jako např. typ návěsní, ulicový, návěsní ulicový, hromadný, řadový nebo dvorcový. Tyto typy však rovněž vypovídají o pouhé půdorysné podobě sídel, odvozené primárně od jejich vnějšího tvaru a neobsahují informace o širších souvztazích ke svému okolí.

Při pokusech o etnoekologické interpretace mohou být přínosným zdrojem informací výsledky bádání etymologických a toponomastických. Z nich to platí hlavně o studiu pomístních jmen, týkajících se rázů terénních vyvýšenin, vod, polí, luk, lesů, cest apod. V současné době se také rozvíjí výzkum historického osídlení Čech a charakteru krajiny na základě metody jazykově-historicko-geografického rozboru. Tyto výzkumy mají pro etnoekologii značný význam a slouží jako její výborný doplněk.

Středem zájmu této práce není snaha o řešení problému osídlení z hlediska vývoje historického, demografického nebo zeměpisného. Jedná se o úsilí začlenit lidská sídla do kontextu přírodní krajiny, přetvářející se v průběhu času v kulturní. Je nepochybné, že lidé přicházející do neobydleného přírodního prostoru dbali na to, aby místo, kde se chtěli usídlit, splňovalo základní životní podmínky, aby bylo co nejvýhodněji umístěno vzhledem k terénní konfiguraci a poskytovalo možnosti obžvy. Proces osídlování krajiny a jejího hospodářského využívání byl velmi dlouhý, různorodý a jeho historie je popsána v mnoha odborných publikacích. Tato práce by chtěla spíše poukázat na to, jakým způsobem člověk využíval v daném místě vztahů fungujících mezi jednotlivými složkami krajiny (ekosystémů) pro založení svých sídel, jak si vytvářel svůj životní prostor a přetvářel krajinu tak, aby byla produktivnější a zároveň si zachovala svou rovnováhu. Těmito procesy docházelo nejen k hospodářskému přínosu, ale i k mimovolnému vytváření estetických hodnot, které jsou však dnes ceněny především. Přetváření krajiny bylo a je neustálé, ale čilevidomé. To, jak byla krajina využívána v závislosti na ekologických podmínkách, předurčilo její podobu současnosti i minulosti. Domnívám se, že největší vliv na její utváření mělo právě pochopení přírodních zákonitostí a ekologických principů anebo naopak jejich ignorace.

Pokud ovšem zdůrazňuji aspekt ekologický, musím připomenout, že ekologie sama může být chápána v několika různých rovinách. V současné době se nejvíce hovoří o ekologii, ekologickém myšlení či jednání ve vztahu k devastaci životního prostředí a jejího dopadu na lidstvo. Termín „ekologický“ je zde spíše ekvivalentem k pojmu „k přírodě

teropů? Aktuálním odvětvím je např. ekologie města, zabývající se biologickými vztahy v prostředí usněle vytvořeném člověkem. Ekologie se však také detailně zabývá procesy probíhajícími na mikrourovňích v rámci jednotlivých ekosystémů, stejně jako fungováním těchto ekosystémů jako celku. Se znalostí o principech provázanosti těchto vyšších celků (krajinových složek) a ekologických pochodech v krajině pracuje krajinná ekologie. V tomto případě budeme využívat právě jejich poznatků, a to speciálně těch, které se nějakým způsobem váží k člověku.

Co se týče pojetí ekologie v humanitních vědách, jmenovitě kulturní ekologie v dějinách kulturně-antropologického myšlení, jde o koncepci vzniklou v 60. letech 20. století v USA. Představitelé této školy se velice pečlivě zabývali ekologickým faktorem v kultuře a na toto téma vzniklo velké množství prací, jejichž cílem bylo, stručně řečeno, objasnění vnitřního fungování určité společenské soustavy na základě její ekonomické organizace, využívání energie, způsobu technologických postupů atd. v adaptaci na přírodní podmínky (Soukup 1994). Jde však částečně o odlišné pojetí problematiky, formulování otázek a přístupů k jejich řešení, přičemž tyto výzkumy se zabývaly ponejvíce studiem tzv. primitivních kultur, žijících v kontextu úplně jiných kulturních a přírodních podmínek, než kterých se týká tato práce. Proto se domnívám, že ve vztahu k předložené práci je zhodnocení výsledků těchto výzkumů přeci jen problematické s přihlédnutím k jejich nesnadné dostupnosti u nás a využitelnosti pro tuto konkrétní studii. Nesnižuji tak jejich hodnotu.

Cílem předložené práce je nastínění fungování některých ekologických funkcí, zde především hydrologických, ve vztahu k osídlení konkrétní lokality. Spektrum ekologických vztahů je sice mnohem širší, avšak v rozsahu této práce není možné se jimi podrobněji zabývat, budou nicméně brány v potaz v budoucím studiu. Výsledky byly zpracovány na základě současné terénní situace, zjištěné vlastními rekonstrukcemi a za pomoci katastrálních map. V budoucnu počítám s prací s archívními prameny a dalšími historickými údaji, které by mohly umožnit retrospektivní pohled na problematiku. V práci jsem přistoupila k typologickému členění podle jednotlivých typů kulturních nik, které dokládám konkrétními popisy lokalit s etnoekologickými úvahami. Připomínám, že se zde jedná jen o jakýsi náčrt pohledu na věc, jehož rozpracování bude předmětem dalšího studia.

Ekologie, jakožto přírodní věda, je disciplínou pevně vymezenou, přesto však mnohdy vrstvou, jak jsem již naznačila, za účelem využití jejích poznatků pro řešení daného problému je třeba vyjít z širokého okruhu jejího zájmu tu část, která by mohla pomoci objasnit kulturní otázky. Základní zdroj informací v tomto ohledu poskytují učebnice ekologie (Zlatník 1973, Odum 1977), které obsahují výchozí souhrn znalostí pro další studium. V mnohém poučná je „Ekologická syntéza“ P. Duvignoude (1988). Modernější příručka, o níž mi šlo se vztahující k tématu, je „Krajinná ekologie“, vydaná v českém překladu v r. 1993 (Forman - Godron, 1. angl. vyd. 1986). Jejím problémem je teritoriální rozptýlenost přenesených poznatků, což se ale týká ekologické literatury obecně.

Právě proto, že etnoekologická tematika mé práce je přesně specifikovaná a v tomto ohledu málo prozkoumaná, představuje její jediné skutečné zastoupení v české literatuře menší studie E. Novákové a V. Valtra z r. 1985, která je však ve svém úplném znění dostupná jen ve francouzštině (1976). Na ni svým způsobem navazuje práce V. Štajnochrta (1993), avšak se zvýšeným zřetělením etnografickým. Zásadnost především jeho studie dokládá i to, že mi byla jediným vodítkem pro zorientování se v této tematice a nutně ovlivnila i můj přístup k ní. Z jeho studie tedy, de facto, vychází má práce založená na vlastních poznátcích z terénu, avšak přidávající se již navržené terminologie a vycházející z výsledků dlouhodobého výzkumu provedeného Štajnochrtem ve Středním Povltaví.

V dalším textu tedy budu používat pojmu „kulturní nika“ podle V. Štajnochrta ve smyslu životního prostoru člověka, zaujímajícího určitý výsek krajiny, přičemž tato kulturní nika může být formy axiální nebo radiální. Axiálními nikami se rozumí nížina, úval a údolí či podolí. Radiální niky představují pánev, kotlina, úpavlina (Štajnochrta 1993).

Jsem si vědoma toho, že předlužené výsledky jsou pouze částečné a představují teprve první fázi práce, které se budu dále podrobněji, dlouhodoběji věnovat a tím i své stávající poznatky a případně omyly korigovat.

2. OBECNÁ CHARAKTERISTIKA ZKOUMANÉHO AREÁLU

Předmětem mé práce je postavení fungování vzájemných etnoekologických vztahů na Oděru, jejich dopadu na utváření organizace lidských sídel a na uspořádání jejich hospodářského zázemí. Město Odry, v jehož okolí byl výzkum proveden, se nachází v Severomoravském kraji v okrese Nový Jičín. Studovaný areál se nachází v části Vítkovské vrchoviny (nesprávně, ale běžně nazývané též Oděrské vrchy, jež jsou jinou orografickou jednotkou, nazývající jihozápadně na Vítkovskou vrchovinu), která tvoří podcepek pohoří Nizkého Jeseníka. Expozice této části vrchoviny je jihovýchodní, nadmořská výška přesahuje jen ojedinelé 600 m. Město Odry, ležící v nevelké kotlině na řece Odře, je ze všech světových stran, kromě jihovýchodu, obklopeno vrchy. Zalesněné svahy těchto vrchů přecházejí ve vrcholových částech do náhorních plošin s průměrnou nadmořskou výškou 550 m, přerušovaných jen údolními potoky. Nejdůležitějším a neprodávějším tokem je zde horní úsek řeky Odry, plynoucí ve směru ze severozápadu na jihovýchod a za městem Odry vybíhající do Moravské brány. Odra po celé délce toku přibírá množství menších přítoků, zejména v okolí svého ústí. Klimaticky patří toto území do mírně teplé oblasti, je však třeba přihlížet k rozdílným údolním polohám a polohám na exponovaných náhorních rovinách. Stejně tak důležité jsou konkrétní lokální podmínky.

Objekty výzkumu se staly katastry obcí Dobešov, Helčinov, Heřmáanky, Jakubčovice n. O., Jestřábí, Kaménka, Kletné, Klokočůvek, Loučky, Labomeř, Pohof, Tušovice, Veselí, Vitovka a také obec Lipná, administrativně však již spadající do okresu Přerov. Rekonstrukcí bylo zjištěno, že charakter krajinného reliéfu umožnil vznik osídlení především v poloze úvalu, a to v případě obcí Dobešov, Jestřábí, Kaménka, Klokočůvek, Lipná, Labomeř, Tušovice. Kombinací dvou kulturních nik, úvalu a píše, demonstruje poloha Veselí. V poloze úvalu, ústícího do okraje kultury, se nachází Vitovka. V soustavě podolí, tedy v dlouhém údolí řeky Odry, jsou situovány obce Heřmáanky, Jakubčovice n. O. a Loučky. Tolik o zjištění axiálních forem nik. Obecně měří často se vyskytují niky radiálních typů. Ve studování areálu byly zjištěny v kulturní nize úpavní obce Pohof a Kletné. Problematické je určení polohy osady Helčinov vzhledem k jejímu zániku v 16. století a novému založení na jiném místě. Přesun na toto místo byl však ovlivněn faktory politicko-správního charakteru. Jiné kulturní niky nebyly ve zkoumaném areálu zjištěny.

Tuto oblast jsem pro výzkum zvolila hlavně proto, že její morfologická členitost umožňuje vznik různých sídelních jednotek v závislosti na přírodním prostředí. Zvolená oblast zároveň nepatří k územím po jakémkoliv stránce podrobněji prozkoumaným, neboť v jejím okolí se vždy nacházely pro etnografy „atraktivnější“ a snáze dostupné regiony. Kromě toho, že povaha tohoto krajinného výseku je vhodná pro výzkumné účely, byla mi při studiu výhodou i dlouhodobější orientovanost v tomto prostředí. Tato studie by chtěla alespoň naznačit možné principy formování krajiny na základě vybraných etnoekologických vztahů ve vymezeném mikroregionu, který je charakterizován vrcholovou středních výšek, svým způsobem typickou pro českou krajinu. I když samozřejmě není možné zevše-

obecnovat získané výsledky, myslím, že by mohly být aplikovatelné i na jiné konkrétní lokality (se svými charakteristickými specifiky) v areálu povahově příbuzném, stejně tak by mohly poskytnout komparaci se základní studií V. Štamchnera, podávající informace stejné povahy, avšak důsledněji, z oblasti Středního Pohorí.

3. NÁSTIN HISTORICKÉHO VÝVOJE OSÍDLENÍ

Zkoumaná oblast Vítkovských vrchů nepatřila od dob rané středověké vnitřní kolonizace k územím systematicky osídlovaným. Šlo o oblast porostlou hustým poluaranickým hvozdem. Nepronitelnost tohoto území, ležícího poněkud stranou historických center, položených na úživnějších půdách v krajně poskytující lepší životní podmínky, způsobila, že osídlení tu bylo jen řídké. Současné archeologické nálezy však dokládají existenci pravěkých sídlišť např. v katastrálních obcích Jestřábí, Klokočůvek a Odry. V době formování přemyslovského státu byla oblast osídlena na strategicky umístěných lokalitách na protibahajících zemské hranici. Šlo zřejmě o obranný systém sestávající z řetězce strážních hradišť a vart v vrších v okolí Oder. Dokládají to dnešní názvy vrchů Varta, Stráž a pomístní názvy Radličko, Hradiško na místech bývalých hradišť, která mohou být i staršího původu (Šustek 1990).

Je pravděpodobné, že tu v průběhu vnitřní kolonizace ve 12. století vzniklo množství zemědělských osad s původním českým obyvatelstvem. Existence českých vsí před nástupem německé kolonizace je doložena v případě Veselí a Dobešova díky středověkým listinám ze 14. století hlásícímu se k roku 1201, jehož účelem bylo prokázání majetkových nároků, a ve kterém jsou tyto vsi zmiňovány jako založené ještě před německou kolonizací. Je možné, že šlo původně o hradiška začleněná do obranného systému ochrany hranic, jak by tomu napovídala jejich poloha i starý název Dobešova „Babehradky“ (Rohleder 1992, Šustek 1990).

V 1. polovině 13. století vstupují na scénu cisterciáci z kláštera v Tisnově, které obdržely dnešní území Oderska od panovníka, aby tu přistoupily k osazení zdejší půdy obyvatelstvem a tím i k její hospodářsky efektivnější kultivaci. Přes zřejmý neúspěch těchto snah můžeme pravděpodobně do této doby zahrnout vznik kolonizačních vesnic Jestřábí, Kaménky, Kletného a Louček (kol. 1998). Období velké kolonizace, která v těchto krajích probíhala hlavně v 2. polovině 13. století a ve 14. století, s sebou přivedlo větší množství německých osadníků. Ti začali přistupovat k zakládání vesnic na novém - německém zákupním právu, a to především v původně zalesněných oblastech. Jednalo se o typ tzv. lesních lánových vsí, které však mohly být i staršího původu a při přechodu na německé emfiteutické právo mohlo dojít ke změně nebo zapomenutí jejich původního názvu a zároveň i k reorganizaci původního půdorysného uspořádání vesnice i plázně. Do 14. století spadají první písemné zmínky o vesnicích Heřmánky, Jakubčovice, Klokočůvek, Lipná, Luboměř, Pohor, Tošovice. To však neznamená, že nemohly existovat už dříve. Např. kolonizační ves Pohor vznikla na základě staršího hornického osídlení v blízkosti dolů na stříbro a olovo. Typická lesní lánová vesnice Luboměř je také považována za starou českou ves, která současně se sousedním Spálovem vždy tvořila českou enklávu v německém osídlení odersko-vítkovských vrchů. O dnešní osadě Luboměř - Heřmánky, jsou známy první zprávy z 15. století. V téměř století za česko - uherských válek ovšem došlo k zániku Heřmánova, ve stejné době zpusla i část Dobešova. Nová ves Heřmánov (původní název Schertzow, po svém zakladateli, se neujal) byla opět založena r. 1705 tehdejším majitelem Spálovského statku (Šustek 1986a, b).

V průběhu středověku a novověku patřily zkoumané lokality pod správu různých panství. Většina z nich se nacházela na území oderského panství, jehož středem byly Odry. Původní ves Vyhnanov, doložená v roce 1234 a následně zpusťovaná Tatarsy, byla ve 14. sto-

letí nahrazena vsí Odry, která r. 1347 prokazatelně náležela moravskému rodu Sternberků. Za držby pozdějšího města v rukou rytířů Oderských z Ladéřova r. 1481 přestaly být Odry i celé panství součástí Moravy a převedením do opavských zemských desek se staly součástí knížectví opavského. Od této doby se nacházely na území Slezska. V průběhu 16. a 17. století bylo oderské panství majetkem panů z Faloštrajna, pům ze Zvole a hrabat z Werdenberka. Po r. 1716 získali panství hrabata Lichnovští z Voštic. Karlem Lichnovským byla také v době zavádění raabizační reformy založena ves Vitovka. Její vznik je datován rokem 1773 na místě bývalého panského dvora, který nesl název Werdenberg podle jeho bývalých majitelů. Z něj vznikl počeštěný název Vitberk a později Vitovka. Až do r. 1848, kdy došlo ke zrušení dosavadní územněsprávní organizace podle panství, byly vesle Vitovky součástí oderského panství vesnice Dobešov, Heřmánky, Jakubčovice, Kaménka, Loučky, Tošovice, Veselí (kol. 1998) a také 7 dalších, které však nejsou středem našeho zájmu.

Ze zkoumaných sídel patřily k panství Pálnek vesnice Jestřábí a Pohor, od r. 1434 trvale i Kletné. V r. 1480 dal tehdejší majitel fulneckého panství, Jan ze Žerotína, zaplatit tento majetek do zemských desek moravských v Olomouci, čímž se stal natrvalo součástí Moravy.

Na moravském území se nacházely i obce Heřmánov, Lipná a Luboměř, které až do konce husitských válek v 15. století náležely k panství Poštát. Poze bylo nově zřízeno panství Spálov, pod něž spadly Heřmánov s Luboměří. Lipná zůstala nadále v rukou poštátské vrchnosti.

Vesnice Klokočůvek patřila od svého založení k vikštejnskému panství, od r. 1671 k panství Melč a nakonec od r. 1708 k nově zřízenému panství Klokočov. V tomto případě šlo o územní část Slezska (Hosák 1933).

4. AXIÁLNÍ KULTURNÍ NIKY

4.1. Podolí

Ve sledované oblasti byly 3 lokality identifikovány jako kulturní niky podolí. Jde v podstatě o dlouhé údolí táhnoucí se podél jednoho, hospodářsky významného vodního toku, v tomto případě řeky Odry, který po své délce přibírá množství vedlejších drobných přítoků. Podolí bývá osídleno několika vesnicemi či osadami, které není možno obhlédnout jinak, než po částech. Zde se jedná o obce Loučky, Jakubčovice n. O. a Heřmánky, ležící v pravidelných vzdálenostech v ose podolí řeky.

Pro niky charakterizované jako údolí či podolí je příznačný specifický cyklus přenosu vlhkosti vzdušnými proudy vertikálního směru, který zajišťuje získávání vodou v celém prostoru údolí od nejnižších poloh po nejvyšší. Zdroje vody se tedy neomezují na přímý odběr z řeky, potoků a studní a ze spadlých atmosférických srážek. Takto získaná voda se dříve dostává do dalšího oběhu za přispění sluneční energie, která způsobuje fyzikální vypařování vlhkosti z vodních ploch a biotickou transpiraci zelených porostů. Vzduch nasycený touto vlhkostí dále podléhá pohybu vzdušných proudů odvíjených tvarem údolí, takže dochází k jeho vertikálnímu přenosu do vyšších poloh, které jsou v těchto místech nejvíce hospodářsky využívány. Nejvyšší polohy údolních svahů jsou zpravidla pokryty lesem zachycujícím částečně transpirovanou vláhu, kterou vrací zpět do oběhu. Hlavní funkcí lesa, jakou i jednotlivých a skupinových dřevin, je pak rovnoměrné zadržování povrchové i podpovrchové vody a zabraňování větrné a vodní erozi. Těchto funkcí využívají hospodářsky využívané polohy, které mohou rovnoměrně odebírat vláhu z ovzduší i vláhu půdní. Samy přitom transpirují a vrací tak čistá voda opět do ovzduší. V návaznosti na ostatní zeleň tímto způsobem zjednodušeně řečeno, vzniká cyklus interního vodního oběhu, jímž je zajišťována základní vodní rovnováha údolního systému. K udržování vlhkosti v prostoru údolí napomáhají i horizontální vzdušné proudy, které se však zdržují jen uvnitř niky a nepůsobí

přenos na větší vzdálenosti. Jak je tedy vidět, ekologické funkce mohou mít spolu s vyskytem základních životních podmínek (půda, voda, vzduch, slunce...) zásadní vliv na způsob rozmásování sídelních jednotek v krajině a na uspořádání obytných a hospodářsky využitelných ploch, které se co nejvíce snažily využít daných podmínek.

Obec Loučky: leží severozápadně od města Odry, přibližně vzdálenost středů obou sídelních útvarů činí 2,5 km. Loučky se rozkládají po obou březích Odry, jejíž proud směřuje od severozápadu k jihovýchodu. Z pravého břehu do Odry vtékají menší vysychavé potoky, vyvěrající ve stráních. Levá strana břehu je naproti tomu plochá nebo mírně zvlněná a nepřivádí žádné přítoky, neboť řeka zde vyběhá ze severnějšího oboustranného údolí na severozápadě do otvírající se kotliny, v níž jsou položeny Odry. Jádro obce leží na pravém jesepevém břehu mírně meandrující Odry. Od středu obce se zástavba rozvíjí podélně po (proti proudu) řeky po jejích obou stranách, přičemž vždy na jesepevých březích je osídlení více zkoncentrováno. Pokud se osídlení vyskytuje na nárazovém břehu, bývá většinou umístěno ve vyšší poloze nad řekou. Po celé délce pravého břehu se táhnou krátké svažité strání, zprvu pozvolné, využívané v přijatelném sklonu pro pole a louky. Následný příkrý zlom terénu vymezuje hranici lesa a v různých úsecích se více či méně přibližuje k zástavbě, a tak zvyšuje či snižuje možnost využití půdy ve svahu. Různá úroveň v nejvyšší poloze je doprovázena stromovými porosty, nízké záplavové polohy nad nivou jsou využity pro zahrady a menší porosty ovocných i jasných stromů. O něco výše nad záplavovými plochami vede po obou stranách řeky axiální komunikace, která je ve středu obce a v horní i dolní části spojena mosty. Komunikace je na vnější straně (ve vztahu k řece) doprovázena dominantní řadou domů s pásem zahrad a sadů za usedlostmi, které na svažité straně navazují na pás polí a luk či pastvin. Přechodem od zahradních poloh k agrárním je tak vymezena hranice podmáčeného pásu a pásu plázně. Orné pozemky zaujímají plochu s kvalitnější zemí na svahu s nízkým úhlem sklonu v blízkosti usedlosti a zároveň využívají přenosu vlhkosti z údolí. Ve vzdálenějších a vyšších polohách se tu rozkládají pastviny vyběhající místy do značných výšek, kde se „zakosají“ do lesní zóny. Pastvinné polohy, udržované na úkor lesa, jsou doprovázeny výběžky stromových jazyků a serpentinovitých stezek. Zřejmě dlouhodobé využívání zdejších svahů na louky a pastviny připomíná pomístní název Loučky i stejnojmenné pojmenování obce. Rovinatá část protějšího břehu je převážně složena z polních pozemků, břeh je celkově méně zastavěn. Pole v této části byla dříve chraňena před odvodněním zachováním mezí, rekalů a stromových a křovinových porostů udržujících vlhkost. K destabilizaci vodního režimu pak došlo jejich rozoráním a scezením pozemků.

Z předchozího popisu vyplývá, že poříční podmáčené pásmo bylo využito pro urbánní účely a zároveň doplněno o stromové porosty nejen spontánně zde uchycené, ale též účelově vysazené. Nejenže tak sady mohou využívat příznivých ríškových podmínek a tím přinášet dlouhou plody, také pomáhají vysušovat vlhkost v blízkosti obydlí a následně transpirací předávají vláhu spolu s vodními výparry výše do pásu luk a plázně. Údolní úbočí v návaznosti na vodní režim zpravidla stupňovitě pokrývají pásma zahrad s funkcí dřevnací a transpirační, navazují polohy úzkých luk na kyselých půdách, orných pozemků na kvalitativně nejvhodnějších půdách a nakonec lesa či pastviny. Tak je pozitivně využíváno základního principa koloběhu vody uvnitř údolního celku a s tím částečně související jakosti půdy.

Proud řeky Odry byl v Loučkách zužitkován pro pohon vodního mlýna, umístěného na pravém břehu v horní části obce. Náhonová strouha je k němu vedena káňdem ze sousedních Jakubčovic v délce cca 1,5 km. V dolní části Louček byla zřízena na vodní pohon pila, později předělaná na parní.

Jakubčovice n. O.: leží v severní zalesněných kopců, v systému podolí se nacházejí uprostřed mezi Loučkami a Heřmánkami. Střed Jakubčovic je od středu obou sousedních obcí vzdálen přímoou čarou v ose podolí 2 km. V této soustavě údolních vesnic byl tedy zjištěn pravidelný odstup mezi každou jednotlivou sídelní jednotkou v ose Heřmánky-Jakubčovice-Loučky-Odry.

Z toho lze usoudit, že poloha obcí v tomto rozestupu se osvědčila vzhledem k optimální rozložení katastrof a k zřejmé poměrně ideálnímu skladbovému poměru polí, luk a pastvin, lesů a zahrad. To znamená, že velikost pozemků a způsob jejich využití stačily zabezpečit obživu obyvatelstva, k nim přislušejícího. Počet usedlíků daných obcí se pak v průběhu let ustálil na čísle přibližně odpovídajícímu úživnosti půdy. Případně další expanzi tu zabráňuje přítomnost příkrých údolních svahů znemožňujících jiné využití než lesní. K posouzení ať poslouží následující tabulka obsahující údaje z r. 1900 zaokrouhlené na desítky hektarů (kol. 1906a):

katastr obce	hosp. půda	pole	louky + pastviny	lesy	zahrady	počet obyvatel
Loučky	450	190	30 + 20	210	10	320
Jakubčovice	330	140	50 + 10	120	10	440
Heřmánky	320	150	55 + 5	100	10	220

Je příznačné, že v každé ze tří jmenovaných obcí se našel jeden vodní mlýn. Nejenže bylo pro obec výhodné mít v co největší blízkosti obilný mlýn, je třeba si také povšimnout stálosti vodních toků. Mlýny vybudované na dosti stabilním toku Odry totiž plnily důležitou funkci pro celé široké okolí, byly pro ně spádovou oblastí. Mlýny okolních vesnic rozkládajících se ve vyšších polohách, byly postaveny na menších přítocích řeky Odry. Vyznačovaly se velice kolísavým stavem vody, takže se snadno stáralo, že byly v suchších obdobích zastaveny. Tehdy směřovaly všechny zakázky do údolí Odry, anebo za příznivých povětrnostních podmínek na větrné mlýny, jichž tu na okolních vrších stávalo větší množství.

Co se týče samotných Jakubčovic, jejich nejstarší zástavba je seskupena kolem návesního prostoru obdélníkového tvaru a v jeho blízkosti na pravém břehu Odry. Ta v této části údolí protéká téměř přímoým směrem na jihovýchod. Novější část obce je v dolní části umístěna v oblouku na pravém jesepevém břehu řeky, která je tu poněkud více zaklesnuta do vymletého koryta. Levý břeh není až na jednu výjimku vůbec osídlen, neboť tu až téměř k řece spadají příkré stěry kamenolomu a zbylého lesa. Vzdálenost mezi patou svahu a levým břehem činí asi 200 m. Usedlosti pravého břehu původně obklopovaly axiální komunikaci vedoucí souběžně s řekou, která se na nivě rozšiřuje. Na vzniklém prostoru i dnes stojí zvonice, kříž, požární zbrojnice, hostinec a dnešní obecní úřad. Vodní tok Odry posílají pravoběžné přítoky Suchá a Dobešovský potok pramenící na okolních náhorních plošinách a stékající ostrými úvaly dolů. Jakubčovicemi též protéká strouha, oddělená z řeky Odry, která vede kolem několika větších státek a u nivě se vrací zpět do Odry. Je možné, že byla zdrojem uživatelské vody pro některá hospodářství a náhonem pro mlýn, jak to prokazují polohy důlních zachovalých usedlostí.

Údolní rovina podél řeky je v části před obecní zástavbou a za ní doprovázena luhem. Stejně tak se kolem pramenišť s vývěrem spodní vody a zminěných přítoků Odry vyskytují podmáčené louky a vlhkomilnými lučními porosty a dřevinami. V nepodmáčených polohách mírného sklonu se rozkládají pole nahrazená s přibývající výškou pastvinami a loukami, které lemují okraje rozsáhlých lesů táhnoucích se vzhůru k náhorním plošinám.

Charakteristické polohy zahrad, lesů, polí a luk zde nejsou tolik zřetelné, protože údolní dno se v těchto částech směrem na jih poněkud rozšiřuje. Nicméně zvedající se stráně se severní až severovýchodní expozicí jsou pokryty poli a pastvinami či loukami v příznačných polohách až po rozhodující zlom sklonu, který dovoluje již jen existenci lesa. Ždá se tedy, že rozmístění ploch poli a luk je v souladu se zemským povrchem i s vodním režimem zajišťujícím transport vlhkosti z nižších poloh do vyšších. Obecně je možno považovat položení jednotlivých hospodářských pásem za souměřitelné s rozložením v katastru Louček.

Heřmanický: leží v systému podolí nejvýše proti proudu Odry severozápadním směrem. Protáhlý tvar obce je nasměrován souběžně s tokem řeky i trasou silnice ze severozápadu na jihovýchod. Jednotlivé usedlosti jsou rozmístěny podél této osy. Rozšířený návěsní prostor s hostincem se nachází v místě křižovatky, kde z východu úzkým údolím Heřmanického potoka přibíhá silnice z Heřmanic. Cca 100 m odtud stojí na vyvýšeném místě kostel s přilehlým hřbitovem. Řeka v tomto výseku podolí těsně sleduje pravoběžný prudký zalesněný sráz, takže se celá vesnice se silniční i železniční dráhou nachází na nerovném levém jespověním břehu rovného údolního dna. Rovné plochy mezi řekou a ostlehlými poli a pastvinami, přičemž v polohách s větším úhlem sklonu pod hranici lesa se trvale udržují louky a pastviny. Pásmo zahrad výhradně doprovází zástavba, podél které protéká drobný potůček zvlhčující zahrady a okolí návsi, takže zástavba zaujímá plochy nevyužitelné pro zemědělství. Tím by bylo možno vysvětlit, mimo jiné, situování osídlení právě do této polohy v údolním dně, které poskytuje více možností pro zástavbu.

Shrnutí: Přestože poloha a dispozice každé ze tří údolních níž je zcela specifická, můžeme vysledovat jisté shody v rozložení a vzájemném poměru nejdůležitějších krajinných složek pro hospodaření člověka, tj. poli, lesů, luk, pastvín, zahrad. Umístění agrární a pastorační složky na údolních úbočích totiž využívá charakteristických údolních vzdušných proudů vertikálních i horizontálních, které jsou nositeli vlhkosti - základního podmínky vstupu jakýchkoliv životních dějů. Nad pásmem hospodářsky využívaných ploch se rozprostírá pásma lesů. Lesy, jak známo, plní významnou úlohu při zadržování vlhkosti, jsou pramennou oblastí četných drobných toků. Dolní hranice lesa jsou místy pramenitá a studánky s vývěry podzemní vody nadržené v lesních porostech. Lesy hrají důležitou roli hydrologických stabilizačních složek krajiny též ve vztahu k hladinám řek. Dynamika vodních toků a jejich trasy ovlivňují uspořádání krajiny, přizpůsobují se jim půdorys vesnic v souvislosti s hrozbami záplav a využitím vodního zdroje. Podmáčená pásma bývají veskrze využívána pásy zahrad a stromů vyžadujících dostatek vody a zároveň plnicích vysoušecí funkci. Tato funkce umožňuje vznik urbánního pásma, které pro zástavbu zůžitkovává ploch s půdou nevhodnou k obdělávání. Udržení rovnovážného vodního režimu je pak nutné pro uchování dobrého stavu hospodářsky využívaných pozemků, čemuž dříve napomáhala existence travnatých remízů, mezí, teras, lesků apod., které udržovaly půdní vlhkost a zabráňovaly erozi. K hrubému porušení tohoto stavu došlo v nedávné době při scelení pozemků do lánů přetrvávajícímu dodnes. Stejně důležité pro zabránění půdní erozi je respektování běhu vrstevnic při orbě - zajišťuje zpomalení odtoku povrchové vody a eliminuje unášení částic zeminy.

4.2. Úval

Větší množství sídelních útvarů bylo ve studovaném areálu zjištěno v poloze úvalu (devět). K tomu napomohli v rozhodující míře charakter zemského reliéfu. Vrchovina zde má ve vrcholových partiích posahu rozsáhlých náhorních plošin, které v místech tektonických zlomů spadají prudkými svahy do údolí Odry nebo nepřimo do srázných údolí a strží ústí-

cích tamtéž. Úvaly v horních částech jsou však zpravidla pozvolné, měkké a dostatečně široké pro založení sídel. Horní části úvalů jsou navíc pramennou oblastí četných vodotečí, které většinou tvoří axiálu osídlení. Náhorní plochy jsou zde již od středověku trvale odlesněny a využívány pro zemědělství, zatímco hůře přístupné úbočí svahy a dolní části úvalů zůstaly dosud zalesněny.

Ekologické funkce úvalů jsou podobné jako v údolí. Díky tomu, že se nacházejí ve vyšších polohách a jsou vodními toky spojeny se systémem údolí, dochází vlastně ke zdvojení účinku přenosu vlhkosti. Vlastním dnem úvalu, vhloubením puněkud do terénu, protéká většinou drobná vodoteč, která na rozdíl od údolí nevytváří návu. Podmáčený pruh v okolí potoka je zpravidla využíván pro výsadbu zahrad a stromových porostů. Koncentrovaný výskyt vegetace (užitkové i neužitkové) v této poloze je odůvodněn nejen příhodnými růstovými podmínkami a přínosem svých produktů pro blízké hospodářství. Především stromy zároveň vysušují zamokřené pozemky vhodné pro zástavbu svou sníženou polohou, která chrání před větrem nepřízní a následnou transpirací pomáhají zvlhčovat okolní vyvýšené pozemky využívané polním a lučním hospodařením. Proces transpirace se zároveň v úvalu tedy zřejmě nedostahuje takových účinků jako v hlubším a prostornějším údolí, které díky rovným porostům a větším vodním plochám více vypařuje. Avšak právě případný nedostatek vlhkosti horních poloh je nahrazován a posilován bohatou údolní transpirací vynášející za pomoci vzdušných proudů vlhkost do vyšších zón. Přítom vlhkosti atmosférickými proudy je pro svazité lokality a exponované vrcholy terénních útvarů dosti důležitý pro udržení vodní rovnováhy, protože jejich situace umožňuje rychlý odtok vody. Kořeny porostů však vyžadují z půdy čerpání vody, která se odvedení k listům vypařuje do atmosféry. Pro transpiraci, jež je základní životní funkcí živých organismů, je tedy potřeba zajistit dostatečné množství vody. Jestliže objem atmosférických srážek nepostačuje, je rostlinstvo nuceno doplňovat vodu ze spodních vrstev, čímž snižuje její hladinu a dochází k celkovému vysychání ploch. Ke zvýšenému vysychání náhorních plošin dochází také zesíleným působením větru. K udržování vlhkosti půdy polních pozemků dříve všeobecně sloužily travnaté meze, remízky a rozptýlená zeleň, které současně zabráňovaly půdní erozi a plnily ochrannou funkci v biologickém boji proti škůdcům kulturních rostlin. V souhrnu tedy můžeme říci, že předpokladem pro úspěšné hospodaření je správná kombinace rozmístění pozemků s kulturními a přírodními porosty v závislosti na znalostech koloběhu vody. Lokální podmínky přitom mohou zcela určujícím způsobem ovlivnit např. místní směry vzdušného proudění, teplotní a vlhkostní proměny (Forman - Gočron 1993). Rozhodujícím činitelem v kulturních nížích údolí a úvalu je především vertikální vzdušné proudění. Podobně důležitou roli hraje i horizontální proudění, které např. v době vzniku mlh umožňuje nasycování okolí vlhkostí zadržovaním mlhy v prostoru níž. Následující odstavce uvedou popis zjištěných níž úvalu.

Dobešova: Kulturní níža úvalu na katastru Dobešova je v horní části vymezena nevýrazným sedlem široké náhorní plošiny přibližně mezi kótami 585 m a 576 m. Sedlo, skrz které probíhá západovýchodní komunikace, tvoří zároveň terénní zlom, od něhož se vesnice rozkládá úvaly na severní a jižní stranu. Úval se severní expozicí byl patrně frekventovanější a primárně osídlen, což dokládá výskyt staveb kulturního a požární zbrojnice umístěné podél osy komunikace. V severním úvalu se rovněž nacházejí mnohé starší, rozlehlé usedlosti. Kratší jižní úval je mnohem měkčí, podstatně hůře chráněn před povětrnostními vlivy a je také velmi brzy ukončen strží, kterou stéká na jih v úvalu pramenní Hrániční potok. Vysoká hladina spodní vody se tu projevuje vytvářením drobných vodních jezírek, mokřinatých travních ploch a existencí povrchových studní koncentrovaných v úvalu. Stejná situace je v severním úvalu, kde se nacházejí dvě malé přírodní nádržky vytvořené pro pod-

poru vodní evaporace, a z nichž vytékají prameny Dobešovského potoka směřujícího dále severním směrem k Jakubčovicím do údolí Odry. Obě úvaly jsou spojeny axiální spádnicovou komunikací vedoucí samotným dnem úvalu a v nejvyšším bodě vytrářející pravoúhloú křižovatkou se zmíněnou spojnicí západ-východ z Odry do Lipce.

Na dně a svazích úvalu jsou rozmístěny jednotlivé usedlosti s hospodářskými budovami. Kromě toho, že tyto podmaččenější polohy zaujímají zahrady a sady, soustřeďují se tu listnaté stromy většího vzrůstu (ponejvíce lípy, javory, kaštiny), které produkují větší množství výparů putujících atmosférou do vyšších poloh plučiny. Současně pomáhají drenovat podmaččené plochy v okolí obydlí. Nezastavěné plochy svahů úvalu s kyselou půdou nevhodnou pro orné pozemky jsou využívány jako louky a pastviny, na kterých se uchycuje škvřák. Často se právě ve svazích vyskytují vývěry podzemních vod v podobě vytékajících pramenků nebo promáčených pramenišť. Teprve nad pásem podmaččených luk začíná pásmo zemědělsky využívané půdy. Po hranici těchto dvou kvalitativně odlišných pásem probíhá po obvodu celé vsi v téměř stále stejné výškové úrovni přšina nebo širší cesta, která slouží k výjezdu do polí a vymezuje dolní hranici plučiny. Právě tyto vyvýšené polohy mohou nejlépe zachycovat vzdušnou vlhkost stoupající z úvalu. Dobešovská pole jsou navíc ve všech světových stran obklopena lesy, které se vůči nim rozkládají v nižších polohách. Zvláště v severním oblouku je dobešovská náhorní rovina „odříznuta“ hlubokými údolími Suché a Odry, jejichž úbočí jsou pokryta rozsáhlými lesy, poblázkami a vydávajícími velké množství vláhy. Díky této funkci jsou pole schopná do určité míry uchovávat vlhkost, ačkoli se nacházejí v místech se zvýšenou vysychavostí umožněnou ještě současným uspořádáním polí do celkových lán.

Kamenka: Typ kulturní niky podobný úvalu u Dobešova reprezentuje úval obce Kaménka. Tento úval vychází z terénní prohloubeniny vzniklé mezi dvěma mírnými zaoblenými vrchy s kótami 560 m a 555 m. V horní části je zprvu velmi mělký, s klesajícím terénem se prohlubuje a zužuje, přičemž na konci ústí do prudké strže vedoucí dále do údolí Hrubého potoka. Z horní části úvalu vyvěrá na hranici plučiny a zahradního a stromového pásma Kamenný potok, který tvoří osu osídlení této niky. Její sklon je jižní. Těž komunikace je nasměrována ze severu (z Vítkova) k jihu (do Heřmanic a Faleňka). Dostatečná šířka dna úvalu umožnila, že se při vstupu do něj komunikace štěpí do dvou větví a při výstupu se opět spojuje. Mezi těmito dvěma silničními větvemi protéká Kamenný potok zamokřující nejnižší polohy úvalu. Tento pás je charakterizován bojným výskytem vzrostlých vlnkomilných stromů (topolů, vrb aj.), křovisek a jiné vegetace. Byl využit pro založení zahrad a vybudování menší nádrže obklopené početnou formací stromů. Decdná zástavba zde vznikla zřejmě až druhotně, spíše v ojedinělých případech pro nedostatek jiného místa. Všechny ostatní selské usedlosti jsou symetricky rozmístěny podél obou silničních větví. Netvoří však těsnou, hustou zástavbu, ale zaujímají samostatné polohy s vlastními zahradami kolem domu (stejně jako na Dobešově). O návěsném prostoru se zde dle mluvit jen v případě spojnic obou větví silnic, tzn. u hostince a u rybníčku. Polohy usedlosti využívají poloh na úbočí úvalu, neocitají se tak v přímém styku s mokřými plochami dna, ale přesto se nacházejí v jejich blízkosti. Vysoký stav podzemních vod naznačují studny na zahradách téměř každé usedlosti. Zahrady, sady a louky v úboční poloze výrazně podporují transpiraci lužních porostů potoka a posilují tak vodní režim plučiny položené tradičně nad tímto úbočím. Uspořádání intravilánu i extravilánu obce je zcela analogické k uspořádání těchto ploch na Dobešově. Také v Kaménce jsou důdnes používány cesty obepínající obec ve výškové úrovni horního konce zahrad a začátku pozemků plučiny. V některých úsecích těchto cest jsou stále vysazovány stromy (většinou ovocné nebo lípy), které plní důležitou funkci udržování vody právě v místech vývěrů podzemních vod a jistě také poskytovaly souvislejší

stín a ochranu před větrem. Lesní porosty také zde zaujímají vyšší a střední polohy svahů pod silnější niku. Plučina se rozprostírá na ploše exponované náhorní roviny v jejích nejvyšších polohách a v polohách svažujících se až k hranici lesa. Ta bývá vymezena prudším sklonem svahu, který končí až v údolí. Agrární pásmo tedy přijímá vláhu (kromě deště) vzniklou výparem zelené vegetace úvalu a současně využívá funkce cyklických přenosů vlhkosti vzdušnými proudy z údolních níž posilovaných transpirací rozsáhlých lesů. Proporcionální rovnováha v rozložení urbánních, agrárních a silvánních ploch logicky znamená i rovnováhu vodního režimu určité krajinné oblasti.

Lipná: Výrazný úval, v němž se nachází obec Lipná, začíná v hlubokém sedle (ve výšce asi 550 m n. m.) mezi kótami 613 a 585 m. Sedlo zároveň tvoří rozvodí Kotečského potoka, který stéká úzkým úvalem přímo na jih dále do Bečvy, a Lipenského potoka stékajícího severním úvalem do údolí Nečinského potoka a Odry. Lipenský potok, tvořící osu úvalu, do sebe přibírá množství drobných toků sbíhajících z úbočí úvalu a odvádí jejich vodu dál. Úzkým dnem úvalu probíhá severo-jihní komunikace sledující směr potoka. Po jejích obou stranách jsou rozmístěny rozptýlené usedlosti, které se táhnou perestorem této niky v délce téměř dvou kilometrů, tj. od nejvyšší části úvalu až po místo, kde se úval výrazně zužuje a zvyšuje se sklon spádu. I v tomto případě jde tedy o typ úvalu v horní části rozšířeného a v nejnižší poloze maximálně zužového.

Nižší polohy jsou silně promáčené, protože se do nich stábní voda z celé niky, a proto také primárně neosídleny. Tok potoka kolem sebe vytváří hustý zelený pás stromů, křovin, zatravněných břehů a mezí. Přibližně uprostřed obce se nachází přirozeně vytvořený rybníček obklopený hustým lužním porostem, kež v dolní polovině úvalu je potok doprovázen luhem s převahou ošin a vrb. Jednotlivě roztroušené usedlosti využívají poloh více či méně vyvýšených nad nejnižšími pásmem. K nim se přitýkají menší zahrady a sady. Lipenský úval je charakterizován typickými polohami luk a pastvin, které výhradně vypínají celý jeho prostor. Pruhy poliček se všude vyskytují spíše výjimečně. Na lužních a pastvinných plochách pokrývajících obě úbočí celého úvalu se místy vyskytují farmace dřevin shloačených nepravidelně v řadách nebo i solitérně. Teprve na hranici zlomu saveného úvalu a náhorních ploch se zaoblenými vrchy začínají orné pozemky, které jsou v okolí vrcholů nebo až pod nimi prosidlovány lesními plochami.

V kulturní nize Lipná je výraznější než jinde čitelný způsob využití hospodářské půdy, jeho důvod a funkce. Zřejmá sousednost zelených porostů všeho druhu v úvalu, zvláště těch, které potřebují více vody a tudíž více transpirují, stejně jako vodní výpary, zajišťují přenos vlhkosti do vyšších poloh (pastorálních a agrárních). Vyloučení výskytu plučiny v prostoru úvalu je zdůvodněno podmaččeností a kyselostí půd, částečně i sklonem svahu. Pokrytí úbočí loukami a pastvinami je ideálním řešením ve vztahu k využití těchto ploch, neboť nejlépe využívají příslušnou vlhkost do těchto míst. Souvislým travním a bylinným pokryvem tuto vlhkost vsívali a regulují živelný odtok vody níže. Zahraňují tak dehydrataci a půdní erozi těchto a následně i ostatních ploch, současně produkují kvalitní bylinné porosty pro další různorodé využití v hospodářství. Udržování vodní rovnováhy napomáhají skupiny stromů, hájky a meze, zachovávají stromových pásem a budování kamenin, jejichž nejdůležitější funkci je vsakování vody a schopnost stabilizace vodních poměrů ve vztahu k širšímu okolí.

Luboměř: V úvalu typickém pro tuto oblast, tj. takovém, který je zaklesnut do náhorní plošiny, se nachází obec Luboměř. Její horní konec leží v podstatě na rovině mezi téměř nepostřehnutelnými vrcholy s výškou 582 a 583 m. Zde začíná široký, mělký úval, stáječící se severozápadním směrem a s klesajícím terénem se zužující přibližně ke kóte 530 m n. m. Odtud začíná stráž odvádějící potok zvaný Luboměřská Suchá do údolí Suché a Odry. Za pra-

men potoka lze označit rybníček uprostřed návsi v horní polovině obce. Odtud jeho útlý tok protéká středem úvalu (částečně podpovrchové) a v dolní části přibírá dva přítoky pramenící v úbočí. V této části středový zatravněný pozemek s potokem připomíná volnou návěs, kolem níž jsou rozestavěny hospodářské usedlosti. Současná podoba této plochy si patrně zachovala svůj původní ráz (kol. 1994). Komunikační systém Luboměř je poněkud složitější. Od kulturního i správního středu obce v horní části (zde farní kostel, hřbitov, bývalé fojtsví a dnešní OU) se rozvíjejí dvě axiální komunikace, mezi nimiž protéká potok. Z vnější strany na západě obec opevněná dnes zpevněná cestou zvedá na východní straně obce probíhá silniční tah Lipná - Spálov. Zástavba je rozmístěna podél obou stran dvou vnitřních axiál, sledujících trasu potoka. Na ně pak navazují kolmé odbočky do polí. Jde opět o domky a statky nahuštěné těsně vedle sebe, situace je srovnatelná s Dobešovem a Kaménkou. I když je Luboměř větší a lidnatější obcí, je způsob osídlení analogický především s Kaménkou, kde tvar a povaha úvalu vytvořily podobné podmínky. Pozemky s podmáčenou půdou kolem potoka byly zabrány až sekundárně domkáři, zatímco výhodné polohy na úbočích úvalu zaujaly rozlehlejší usedlosti s drážou půdy. Vlhký pás uprostřed obce je bohatě provázen vlhkostními porosty, stromy a částečně zahrádkami. Rozlehlejší zahrady a sady se pak vyskytují kolem větších usedlostí. Na polohy usedlosti navazují louky či pastviny, místy sady ve svazích úvalu nebo nad jeho horizontem v poloze nejbližší zástavbě. Tím jsou opět vytyčeny plochy vlhčí a měrně kvalitní půdy vyhovující pastvě. Trvalé udržování luk a pastvin v těchto místech dokládá existence seriálů umístěných podél záhumných cest v jejich blízkosti. Cesta vedoucí za hamny na západní straně obce je tradičně osázena listnatými stromy (převážně lipami a kaštaný, které zachycují vlhkost a chrání před větry. Na úzký pruh luk navazují rozsáhlé lány polí s ojedinělými ostrůvky lesa, které zaujímají celou plochu nížinné roviny. Souvislé lesy se vyskytují až na svazích těchto nvin do údolí. Plužina byla původně rozdělena do záhumných pruhů, které byly po pozemkové reformě sjednoceny. Zachovaly se však některé důležitější přístupové cesty do polí. Bývá šachovnicové políček, lesků, pastvin se zachováním mezi, příkopů a dělicích přehraditelských mýtů. Plužina byla původně rozdělena do záhumných pruhů, které byly po pozemkové reformě sjednoceny. Zachovaly se však některé důležitější přístupové cesty do polí. Bývá šachovnicové políček, lesků, pastvin se zachováním mezi, příkopů a dělicích přehraditelských mýtů.

Tošovice. Také Tošovice jsou položeny v úvalu vyhloubeném v menší parovině. Tentokrát jde o úval umístěný níže, horní část obce vychází ze sedla mezi kótami 440 a přibližně 460 m. Sklon úvalu je severovýchodní. Osu tvoří axiální komunikace ve směru úvalu vedoucí z Odrů do Pušneka. Z rybníčku v horní části obce vytéká tošovický potok, blíže nepojmenovaný. Potok protéká středem dna úvalu, které výrazně zvlhčuje. Na dolním konci obce se úval znatelně zužuje a prohlubuje, potok tu teče erozním výmolem do údolí Husiho potoka a dále do Odrů. Největší podmáčené polohy využité výhradně zahrádkami se tedy nacházejí uprostřed úvalu mezi současnou hlavní a vedlejší axiální komunikací. Diváme-li se z úbočí úvalu, právě ve středu obce se táhne velmi výrazný pruh mohutných listnatých stromů v celé délce zvlhčeného pásma. Jejich hlavní funkci je drenování staveb a výdej vody transpirací okolním, převážně polním, pozemkům. Na toto pásmo navazuje zřetelný stupeň zahrad a sadů se zástavbou, kterou většinou tvoří rozlehlejší usedlosti, zatímco drobné domky se usídlily na dně úvalu. Vlhké úvalní stráně následně pokrývá pruh luk či pastvin, přičemž jejich horní okraje jasně vymezují hranice kyselé půdy a kvalitní půdy orné. Plužina je tedy rozprostřena v nejvyšších polohách, kde je střídána plochami

lesů a lesků i luk s pastvinami, zvláště na svažnějších místech. Stejně jako u ostatních úvalů je i zde na obvodu vesnice zachována široká pěšina vymezující horní hranice zahrad a luk na podmáčenějších místech a dolní hranici kvalitnějších půd. Toto pomezí je také osázeno již vzrostlými listnatými (zde duby a lipami).

I zde jasně funguje úval jako zdroj pitné a užitkové vody pro hospodářství a prostřednictvím stromů a všech zelených porostů i jako zdroj vláhy přenesené na okolní krajinné složky. Jejich rozmístění v závislosti na vodním režimu je zřetelně vymezitelné a zároveň umožňuje udržovat mezi nimi vyváženou symbiózu. V katastru Tošovic se ve scéně pluzině vyskytují ostrůvky lesů, potoky jsou provázeny nemýceným luhem a mokřinatými loukami, na aridních pastvinách vyšších a strmějších poloh s jihozápadní expozicí jsou zachovávané pruhů stromů a hájků. Všechny tyto skutečnosti pomáhají udržovat hydrologickou rovnováhu.

Klokočůvek. Úval obce Klokočůvek je ve studovaném areálu jediným typem úvalu s obrácenou dispozicí lesů a agrárního pásma. Nejde tedy o typ úvalu osídleného od nížinné plošiny ale opačně. To znamená, že z paroviny sblíží nejprve prudká stráž probíhající lesem, v níž pramení potok. Teprve pod pásmem lesů se svah zmrštuje a úval rozšiřuje, začíná zástavba (zde asi ve 390 m n. m.). Osu úvalu s jižním sklonem tvoří vysychavý potok, který se hned pod obcí vlévá do Odrů, která tu protéká od severozápadu do nedalekých Heřmánků.

Umístění a využití ploch katastru Klokočůvek je výborným příkladem využívání ekologických funkcí v přírodě. Mělkým dnem úvalu protéká částečně podpovrchové vedený potok doprovázený zahrádkami a stromy. Useklostí, opět typicky rozmístěné po úbočích úvalu, obklopují další zahrady a především sady, na něž navazuje stupeň vlhkých luk a pastvin. V tomto pásmu pramení drobné toky a vytvářejí přírodní vodní nádržky obklopené mokřinatými loukami. Kolmo z axiály úvalu se na obě strany rozvíjí hustá síť vrstevnicových cest do polí, která určuje jejich členitost. A právě zde se vynikajícím způsobem zachoval systém pruhů polí, pastvin a luk tvarově respektujících běh vrstevnic, který je pravděpodobně prokládán pásy zatravněných mezí, příkopů, přehrad, řad stromů a křovínek, pruhů lesů i kamenných teras. Tyto pásy, kolmé na směr úvalu, se táhnou až do nejvyšších poloh, kde začíná nížinná plošina s rozsáhlejšími plochami polí a ploškami stromů. Tímto způsobem bylo dosaženo ideálního proporčního rozdělení kulturně ošetřovaných pásem a pásem tzv. přírodních porostů. Takto vybudovaný systém výborně zachycuje vodu spadlou atmosférickými srážkami i vodu obsaženou v ovzduší a mlhách. Dokáže ji udržet v půdě, vyrovnává hladiny spodních vod, umožňuje existenci pramenů a sudánek. Současně bohatou a rovnoměrnou transpirací přispívá k dalšímu cyklickému dodávání vláhy do vyšších poloh. Větrná a vodní eroze je téměř vyloučena a vodní rovnováha zajištěna. I tak dobře fungující proces transpirace zde ještě napomáhá přítomností blízkého údolí řeky Odrů, jejího luhu, mokřinatých luk a protilehlých lesů.

Vitovka. Také jižně směřovaný úval Vitovky je osídlen až v nižší poloze. Dolní část Vitovky vlastně již vybláhla do mírně zvlhčené kotliny, která se rozšiřuje směrem k Odrům. Také horní konec obce spočívající ještě v úvalu je zastavěn až poměrně dost nízko (kolem 350 m n. m.). Stejně jako u Klokočůvek začíná úval prudkou stráž v lesnatém pásmu, kde pramení potok Vitovka. V místě přechodu srážu do mírného sklonu končí hranice lesů, úval se rozšiřuje a potok vytváří mokřiny, podmáčené louky a luh až do soutoku s několika potoky vysvěrajícími pod hranici lesa nebo v lesním svahu a vstoku do Odrů. Vybudování vodní nádrže na potoce v horní části úvalu byl posílen vodní režim především vyšších poloh polí nad pásmem lesů. Hlavní agrární plochy Vitovky se ovšem rozkládají na okraji zmrščené kotliny, takže se na ně funkce úvalu nevztahují. Tím je úval Vitovky atypický a jen částečně souměřitelný s ostatními nízkými úvaly.

Jestřábí: Úval obce Jestřábí se nachází na náhorní plošině nakloněné k jihovýchodu. Je však extrémně mělký, výškový rozdíl mezi dnem úvalu a okolními mírnými, oblémi vrcholey je minimální. Proto tu nejsou polohy zahrad, luk a polí tolik čitelné, nicméně jejich rozložení je anamlogické s ostatními, typičtějšími úvaly. Rybníček, situovaný uprostřed obce mezi dvěma silničními větvemi, je pramenem potoka vrékajícího pod obcí do lesní strže. Statky jsou rozmístěny vně obce komunikací ve výhodnějších polohách, obklopeny zahradami, sady a másty i záhumnými loučkami. Po obvodu sadů se zachovala okružní cesta. Půdina zaujímá mírně vyvýšené okraje obce a využívá ponejvíce vláhly stoupající z lesů v nižších polohách.

Veselí: Kulturní nika, ve které se nalézá obec Veselí, je kombinací pleše v horní polovině a úvalu v dolní části. Osídlení horního konce Veselí začíná v podstatě jen pár metrů od vrcholu Veselského kopce (557 m n. m.). Niku pleše jsem určila podle toho, že terén je tu konvexní povahy. Svah s axiálním útvarem vesnice je orientován na jih, což znamená, že je intenzivněji vystaven slunečnímu záření a má tedy větší sklon k vysušování. Přibližně od poloviny obce se terén zvrstňuje a začíná se v něm vytvářet úval, na jehož začátku vyvěrá pramen potoka, který čerpá svou vodu z bohatých zásobárně spodních zdrojů. Směrem dolů se úval zužuje, pod obcí vtéká do strže a nepřítomně se vlévá do Odry. Zamokřený drobný úval je charakteristicky využit pro zahrady a stromové porosty, které vytvářejí vegetační dominanty. Jednotlivé statky a stavení jsou rozmístěna v úbočích, kde disponují rozlehlými zahradami a sady. Tak je zajištěn dostatek zeleně pro vzdušný přenos vlhkosti do vyvýšeného pásma pluziny po stranách úvalu i pro polní a pastvinové plochy pleše nad ním. Louky se na Veselí vyskytují nejen na úvalových úbočích, ale také v jižním svahu pod obcí, kde potok tvoří oblouk, přibírá menší přítok a vléká do lesa. Luh vytvořený kolem obou toků, blízkost lesa a zachování křovinatých remízů mezi loukami to vytvořilo mikroklima, udržující poměrně vysokou vlhkost vzduchu mezi hradbami zeleně, takže vzniklo vhodné prostředí pro pěstování luk. Remízky a travní porosty navíc zabraňují eventuálnímu splachu půdy z polí nad nimi a zadržují vláhlu, potřebnou pro vyšší, sušší polohy. Jinak také v případě Veselí je zřejmě částečně zachováno vnější komunikační trasy na hranici zlomu úvalu, která značí změnu kvality půdy. Trasa je protažena i do části pleše, kde ochraňuje luční záhumnění pozemky přiléhající usedlostem.

Štrnuf: Ve studované oblasti byly zjištěny dva typy úvalů. Převládajícím je typ úvalu vyběhajícího z náhorní roviny, která byla již v dávné minulosti odlesněna. V těchto polohách se nyní rozkládá pluzina, másty pastviny a lesíky. Tyto polohy jsou v současné době do značné míry závislé na transpiraci z nižších poloh, ve kterých se rozkládají lesy a pod nimi údolní niky. Udržování vody na náhorních plošinách se sklonem k vysychání je problematické zvláště po sečení polních pozemků. Pozitivně tu v tomto ohledu působí rozptýlení zeleně, střídání pastvin, lesní plochy a další zmírňující opatření. V samotném úvalu bývá výrazně rozlišitelné pásmo zahrad v nejnižších polohách kolem vodního toku i ve zvýšených polohách kolem stavení. Platí ovšem i lokální odchylky. Důležitou funkci plní dřeviny a veškerá zeleně, budování rybníčků a nádrží podporujících transport vody nad úval. Polohy sadů na úbočích úvalu využívají vlhkosti zde soustředěné, samy přitom transpirují, dřevní stavby a zabraňují erozi. Na ně navazují pásy luk až po horní hranici podmaččeného pásma, kde začíná pluzina. Toto rozmístění je závislé nejen na druhu půdy, ale též na součinnosti vodního oběhu.

V druhém typu úvalu se osídlení niky nachází blíže údolnímu systému a leží pod pásmem lesů. Využití prostoru úvalu je ohodnotěno. Jen pluzina se tímto případě nerozkládá ve vrcholových partiích, ale ve svahu pod lesy, které jsou méně ohroženy odvodem vody.

Rovnováha v jednotlivých kulturních nikách musí být zachována, proto tam, kde došlo k narušení původního fungujícího systému, musí člověk rovnováhu uměle vytvořit. Tak docházelo např. k vysazování sadů, alejů, lesků a hájků apod., stejně tak budování vodních

nádrží mělo zlepšovat vodní režim vyšších poloh, přírodní porosty byly nahrazovány kulturními. Tak se vytvářel obraz krajiny obydlené člověkem, jehož existence v ní je podmíněna zachováním ekologické rovnováhy.

Co se týče klasifikace sídelních útvarů podle stávajícího etnografického členění, představují všechny obce typ osídlení řadového. Pouze Lípna reprezentuje tzv. typ hromadný, protože zástavba tvoří řady, ale je v rámci úvalu rozmístěna nepravidelně.

5. RADIALNÍ KULTURNÍ NIKY

5.1. Úpadlina

Ve studované areálu byly zjištěny v poloze kulturní niky úpadliny dvě obce. Pod pojmem úpadlina si je třeba představit uzavřenou radiační konkávní přehlednou sníženinu vzhledem k rovině horizontu krajiny. Má nejméně jeden spádnicový výchoz směřující úvalem do údolí (Štajnoch 1993). Tím je nika ekologicky spjata se systémem údolí, které opět vadašnými proudy významnou měrou přispívá k vyrovnávání vodního režimu vyvýšených poloh.

Poboř: Radiační nika Poboře je umístěna v úpadlině, vytvořené mezi několika okolními vrchy s průměrnou nadmožskou výškou 475 m. Zástavba obce je rozmístěna přibližně radiačně kolem komunikace vytvářející okruh. Tento okruh je propojen velkým množstvím spojnic uvnitř něj a zároveň z něj vycházejí spojky navazující na větší vnější okruh. Ten je zčásti tvořen západní-východní silniční komunikací Odry - Kletné a částečně cestami vedoucími po okraj pluziny a horního konce zahrad. Přibližně nejnižší místo zaujímá náves, která se nachází v blízkosti výchozu úpadliny do úzkého úvalu. Do středu úpadliny se přitom stahuje voda z okolních svahů, vytváří tak menší vodotěč, která odtéká zmíněným úvalem směrem na sever do svažitého lesnatého pásma, kde se s dalšími přítoky formuje v Kletenský potok a obloukem se vrací k jihu jako přítok Odry. Horní tok potoka je těsně pod obcí využit pro vybudování vodní nádrže, která se nalézá v optimální poloze. Nádrž i potok jsou obklopeny hustým luhem a mokřinatými loučkami v přehledných částech, čímž výrazně napomáhají pomocí transpirace k vynášení vlhkosti na i nad svahy úvalu a do poloh pluziny na svazích úpadliny. Samotná nika úpadliny je ve svých nejnižších polohách zastavěna, bohatě využívána zahradami a stromovými porosty zvedajícími se vysoko nad zástavbu. Tím je využito podmaččeného prostoru sníženiny hned nadvakrát. Stromy vysazením napomohly k založení osídlení na kyselých pozemcích a zároveň byl soustředěním vegetace do těchto míst zajištěn přenos vláhly do okolních poloh. Za hranici sadů pokrývajících převážně horní část zamokřených svahů se rozkládá dnes sečená pluzina, která pokrývá i odlesněné oblé vrchy. Pole ustupují lesnímu pásmu většinou až v nevhodných svažitých terénech. Expozice polí na nevyšších místech se zdá být poměrně nevhodná, protože jednotlivé plochy polí disponují sníženou schopností zadržování vláhly a jsou vystaveny vysoušecím účinkům větrů. Tuto nepříznivou situaci dřve do velké míry eliminovala existence mezi rozptýlené zeleně apod., která zachycovala jinak výhodně proudící vlhkost ze zeleného pásma úpadliny, lesů v nižších polohách a především také využívala výparů, stoupajících ze soustavy poměrně rozsáhlých rybníčků v údolí Odry, které se rozkládají téměř bezprostředně pod jižním svahem lesů. Polohy pastvin se charakteristicky nacházejí na svazích potočného úvalu pod obcí, které nejsou vhodné pro pluzinu.

Kletné: Méně výrazná úpadlina Kletného je položena ve sníženině mezi vrchy dosahujícími průměrně 360 m n. m. Bezvodý mělký úval směřuje z Kletného směrem na jih, kde se rozpívá ve víceméně rovinném terénu otevírajícím se Moravské brány. Od severozápadu však přímo pod Kletným protéká úzkým úvalem Kletenský potok, na kterém je vybudována vodní nádrž. Střed obce tvoří jiná vodní nádržka umístěná v nejnižším bodě úpadliny, takže

přirozené vstřebává vodu z okolí. Od rybníčku se rozbíhá síť cest, z nichž jedna ústí na vyšší návesní prostor s kaplí, kudy též probíhá severo-jihní komunikace z Jestřábí do Suchdola n.O. Zastavba není semknutá, tvoří ji jednotlivá stavení, přičemž nejzávažnější statky se nacházejí při hlavní komunikaci v nevyhodnější poloze na západním svahu úpadliny. Prostor níky je vyplněn pásmem zahrad a pásmem sadů na okrajích. Na tento stupeň navazují polohy luk v okolí vrcholů. Především na východní straně jsou v lukách udržovány pásy stromořadí, keřů a hájků, které lépe zajišťují vodní stabilitu. Odtud se dále na východ rozkládají plochy seelené pluziny se zsilnou tendencí k vysychavosti. Vodní režim poli a luk na západní straně je zlepšen přítomností lesa a úvalu Kletenského potoka. Čtenější terén tu dává i více příležitosti k zachování rozptýlených lesků a remízů. Úpadlina Kletného je ovšem dosti ovlivněna blízkostí relativní roviny Moravské brány, kde dochází k problému přetvoření krajiny v homogenní, velkoplošně zemědělsky využívanou, po ekologické stránce značně narušenou.

6. KOMUNIKAČNÍ SYSTÉM A KULTURNÍ SLOŽKY VYBRANÝCH OBCÍ

V celé kulturní nīce podolí byl zjištěn typ axiální komunikace, která sleduje tok řeky. Je vždy vedena rovinnatou částí údolního dna po horní hranici nívy a dolního pásma podmačerských částí zahrad, takže nepřekonává žádné terénní překážky. Jde o spojnicí propojující nejen celý prostor každé určité níky, ale také jednotlivé obce v systému podolí či nejrůznější čarou. V případě Louček je komunikace vedena po obou březích, protože i osídlení zde je oboustranné. Kromě tohoto v podstatě lokálního spojení tu existuje ještě zřejmě bývalá císařská silnice, která směřuje mimo středu obcí z Oder do Potštátu. Obce jsou na ni navázány krátkými kolnými spojkami. Komunikační systém souvisí i s vytvářením kulturních a společenských center vsí. V Loučkách je toto centrum vytvořeno na pravém jesepevém břehu Odry, přibližně v geometrickém středu axiály osídlení. Je charakterizováno kaplí s křížem a umístěním hostince při poněkud rozšířené komunikaci, která se tu větví do tří směrů na pravém břehu. Čtvrtým směrem je přechod přes řeku na levý břeh, kde se silnice opět rozchází do čtyř stran, z nichž jedna je připojka na zmíněnou císařskou silnici. V Loučkách byl zjištěn i zaniklý brod v rovné plynoucí úseku řeky, který sloužil hned k oškolitka účelům. Umožňoval přechod řeky obyvatelům usedlosti pravého břehu, kde se nevyskytují umělé pozemky, k pluzině v protilehlé poloze, přičemž na směr brodu přímo navazuje ulice, která křížuje císařskou silnici a dále cestou podél dolní hranice lesa spojuje Loučky s Vitovkou.

U Jakubčovic n. O. je komunikační situace o něco složitější. Západ - východním směrem tu probíhá trasa císařské silnice Potštát - Odry s dosud zachovávaným doprovodem ovocných stromořadí, která dříve plnila funkci zpevnování povrchu cest, zabraňovala jeho odplavování a poskytovala stín i plody. Severozápadním směrem se tu odpojuje trasa do Vitkova, jižním směrem spojnicí na Dobešuv, přičemž všechny cesty vedou podél vodních toků. Využívají tak údolí a úvalů, vytvořených v místech tektonických zlomů, prohloubených ještě vodními koryty, takže překonávají výškové rozdíly nejschůdnější cestou. Jakubčovice samé vznikly podél axiální komunikace kopírující tok řeky. Obdělávací návesní prostor na ní vzniklý, je vyznačen dřevěnou zvonicí, křížem, požární zbrojnicí a hostincem.

V případě Heřmáněk vznikla náves v místě, kde se na axiální komunikaci napojuje z bočního úvalu silnice z Heřmanic. Na křižovatce stojí hostinec a nedaleko odtud na vyvýšeném místě filiální kostel Neposkvrněného početí Panny Marie se hřbitovem.

Pro všechny kulturní níky úvalu je charakteristické, že jsou disponovány axiální spádnicovou komunikací, která se řídí tokem vodoteče závislé opět na tvaru zemského reliéfu. Také případný vznik návesního prostoru je ovlivněn šířkou úvalu. Ve všech studovaných případech (kromě Lipně) byl však zaznamenán výskyt radiálních okružích obcházejících obcí po vnější straně a propojující ji ve stejné výškové úrovni, vesměs nad polohami zahrad.

Na Dobešově je společenské centrum tvořeno farním kostelem sv. Mikuláše, umístěným ve středu obce na vyvýšeném místě podél spádnicové komunikace. Přiléhá k němu hřbitov a po druhé straně silnice jsou za sebou rozmístěny dvě kapličky (původně tři). Bod výškového předělu v sedle, kudy prochází západ - východní spojnice Odry - Lipná a severo - jižní spojka Dobešov - Jakubčovice, je vyznačen dřevěným křížem a vzrostlou lipou. Na tomto silně exponovaném místě je v poloze protilehlé ke kříži nápadně rozestavěna řada mohutných lip, které můžeme považovat za hromové.

Společenské centrum Luboměře se zřetelně nachází v horní části obce. Na nejvyšším místě - v sedle je umístěn filiální kostel sv. Vavřince se hřbitovem nacházející se přímo u křižovatky pětice cest, které spojují Luboměř, Spálov, Lipnou a samotou Nové Dwory. Hřbitovní zeď je kolem dokořosa osazena dnes vzrostlými lipami, které mohly mít ochrannou funkci podobně jako na Dobešově. Zároveň byly zdaleka dobře viditelné, stejně jako věž kostela a staly se tedy orientačním bodem v krajině. Poloze blízké kostelu odpovídá i umístění bývalého fojtství, ke kterému ... patřilo od reparaturi běldilo, studna a pustina s kaluží (současný rybník), ke které byl zakňňňňovaný zřevazek tzv. kněžské fůry. Byla to povinnost přivážet a odvázet spádovského kněze k církevním obřadům v luboměřském kostele. Tuto povinnost vykonával fojt (kol. 1994: 28). Návesní prostor u úvalu s širším dnem někdy doplňují středové zatravněné pozemky s protěkasajícím potokem. Jsou ohraničeny souběžnými axiálními komunikacemi, podél nichž stojí jednotlivá stavení s průčelními obrácenými dvířky úvalu.

To se týká např. i Kamenky, kde je centrum obce seskupeno kolem středového travnatého pásu vzdálenostně vytvořeného uprostřed obce a ohraničeného komunikací ze všech stran. V jeho horní části se nachází hřbitov a návesní rybník, v dolní části hostinec. Mezi nimi stojí podél vnější strany spádnicové axiály filiální kostel Nejsvětější Trojice. Také nejrozsáhlejší usedlosti obce nejbližší obklopují tento prostor.

V úvalu Klokočivku došlo k rozšíření spádnicové axiály v místě, kde je umístěna kaple sv. Antonína Paduánského, přibližně ve střední výšce úvalu. U každého níhu kaple je zasazena lipa, v místě apsidy dvě. Stromy nejenže výborně odebírají vlhkost z okolí stavy umístěné v ose úvalu v blízkosti potoka, lipy se také svými konami výrazně vyvyšují nad věž kaple samé a poukazují na její polohu. Stejně mohutnými konami stromů je z dálky označeno místo hřbitova, který je položen za horizontem zastavěného úvalu při polní ose směřující k západu. Významný bod představuje také křižovatka v nejnižší části obce, kde se nachází odbočka k poutnímu místu Škola Panny Marie. Na této křižovatce, kterou musela projít všechna procesí, přicházející z východu údolím Odry nebo ze severu údolím Černné či od Klokočivku, stojí hostinec.

Podobně v úpadlině Pohorle se dá mluvit o dvou středech. Nábožensko-společenské centrum je tvořeno farním kostelem sv. Prokopa umístěným v blízkosti křižovatky cest vnitřního okruhu s náhorní trasou Odry - Kletné. Nachází se v horní části obce, takže věž kostela je dobře viditelná ze všech přístupových cest. Naproti tomu „profánním“ společenským středem se jeví plocha dolní části obce s bodovou hostincem.

Kulturní prvky rozmístěné po krajině v podobě křížů, kapliček a božích muk většinou označují místa terénních zlomů v sedlech, nejčastěji se nalézají na místech komunikačních křižovatek a spojů, při výjezdech za hranici osídlení. Jejich poloha jako orientačního bodu bývá někdy zvýrazněna jedním nebo více stromy. Nezávisle na těchto funkcích se v krajině vyskytuje velké množství druhých staveb v souvislosti s připomenutím památných událostí.

Komunikační tahy se snaží překonávat větší výškové rozdíly za co nejmenších energetických výdání, přičemž musejí respektovat i ekologické podmínky. Jde o zabraňování erozním vlivům na udržování cest, které se co nejvíce přizpůsobují běhu vrstevnic. Ke zpevnění cest a zadržování přívalemých vod sloužily především stromové porosty, ale též udržování zarostlých mezí a příkopů, které zase následně ověřovaly stav okolních ploch. Ke snadnějšímu transportu jistě přispíval i stín stromů v létě a závětrí v zimě. Stejně tak umístění poli vždy ve vyšších polohách než usedlosti, ke kterým náleží, odpovídá předpokladu, že náklad vyvážený vzhůru na pole či na louku je zpravidla lehčí než náklad svaženy z pole.

7. ZÁVĚR

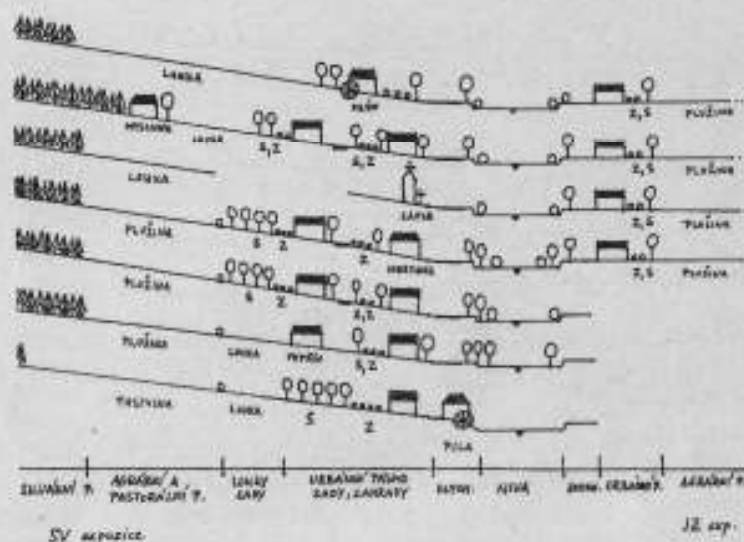
Je třeba konstatovat, že sídelní útvary se vyskytují nejen v místech, která využívají vhodných morfolokických tvarů zemského povrchu s výskytem vodního zdroje a která jsou tudíž i komunikačně snáze přístupná. Při jejich formování se také počítalo s využíváním přírodních účinků ekologických funkcí krajinného systému. To znamená, že se vycházelo např. ze znalosti o směrovém pohybu specifického vzdušného proudění přenašejícím vlhkost, principu transpirace zelených rostlin a jejich schopnosti vyrovnávat hladiny spodních i povrchových vod ve prospěch biologické rovnováhy, funkce kořenové soustavy atp., jakkoliv byly tyto znalosti nepřímé, mimoděčné.

V obecném souhrnu byly v jednotlivých kulturních nikách zjištěny typické polohy zástavby, zahrad, sadů, luk, pastvin, poli a lesů v návaznosti na nabízející se přírodní podmínky a v souvislosti s využíváním funkcí přírodních procesů, které propojují všechny krajinné složky v závislostním řetězci.

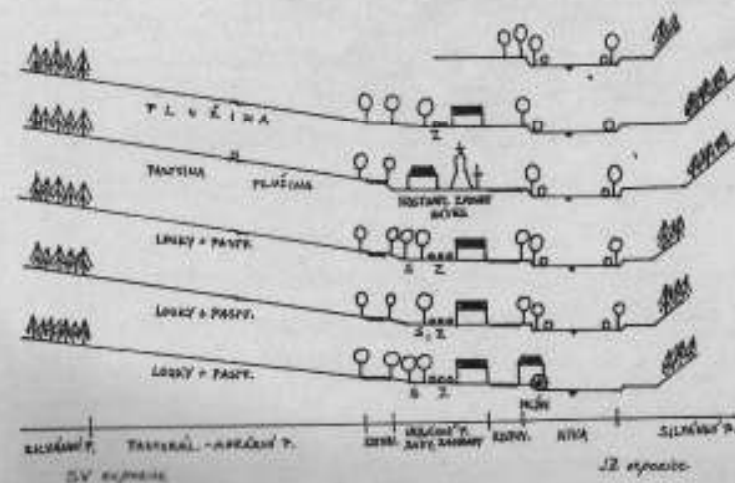
Tímto, prozatím jednorázovým výzkumem, jsem došla k závěru, že teze předložené ve studii V. Štajnocha jsou platné a je možno na nich dále pracovat. Pro situace zjištěné ve vybraném výseku Středního Povltaví jsem našla v odlišném regionu Vítkovské vrchoviny analogie, které by mohly poskytnout srovnávací materiál. Domnívám se, že je nutné dále rozvíjet studium této problematiky. Při prvním setkání s krajinou nemusí být význam principu etnoekologických vztahů zřejmý, což však neznamená, že tyto vztahy nefungují. Pro jejich správné pochopení a vyloučení je třeba důkladného a dlouhodobého výzkumu a pokud možno i odborné spolupráce s přírodovědci, neboť jejich znalosti jsou pro přesnost a správnost interpretací v pracích tohoto typu naprosto zásadní.

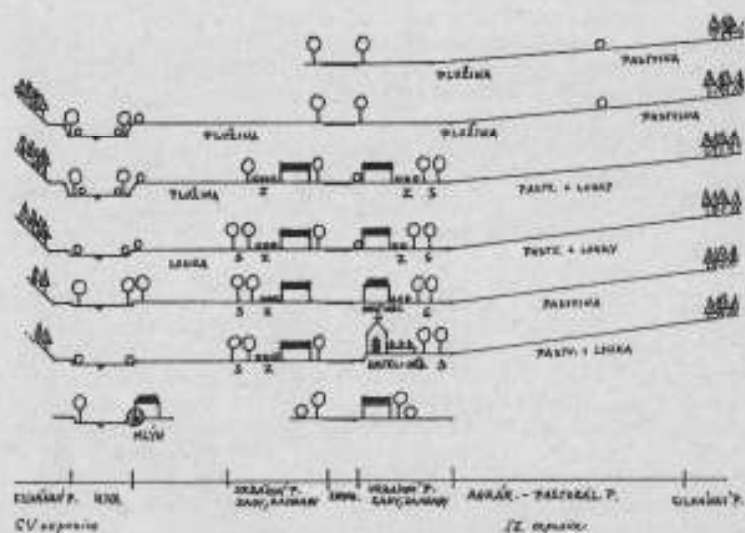
Obr. 1: Luboměř

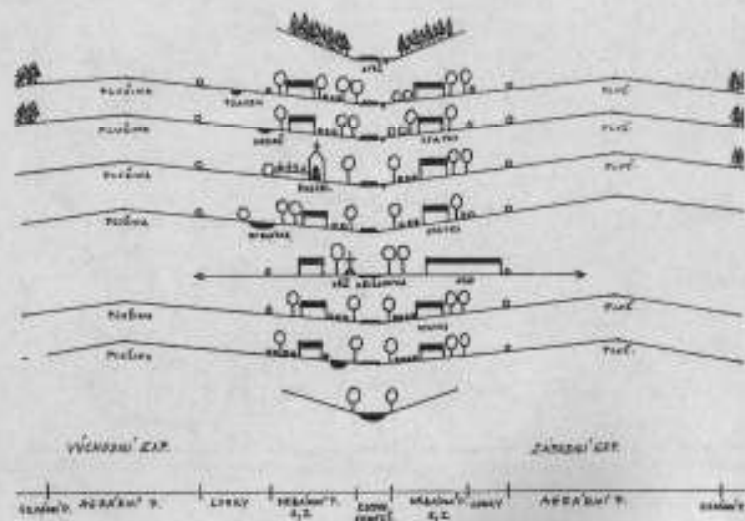
Obr. 2: Schéma podolí, Loučky

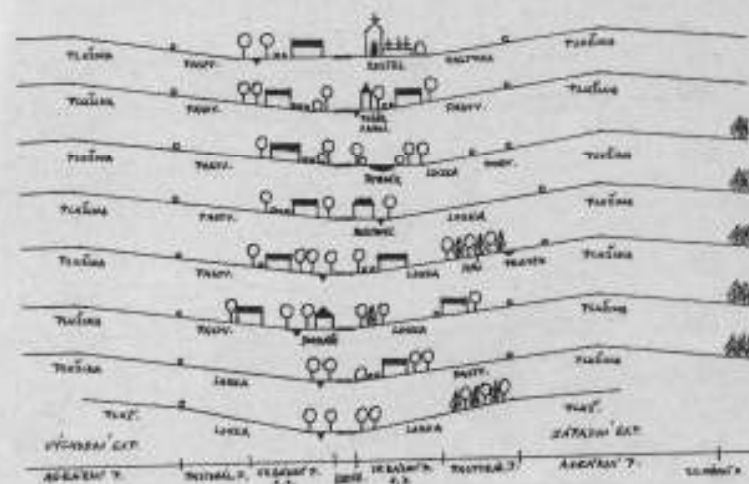
Obr. 3: Schéma podolí, Jakubčovice n. O.

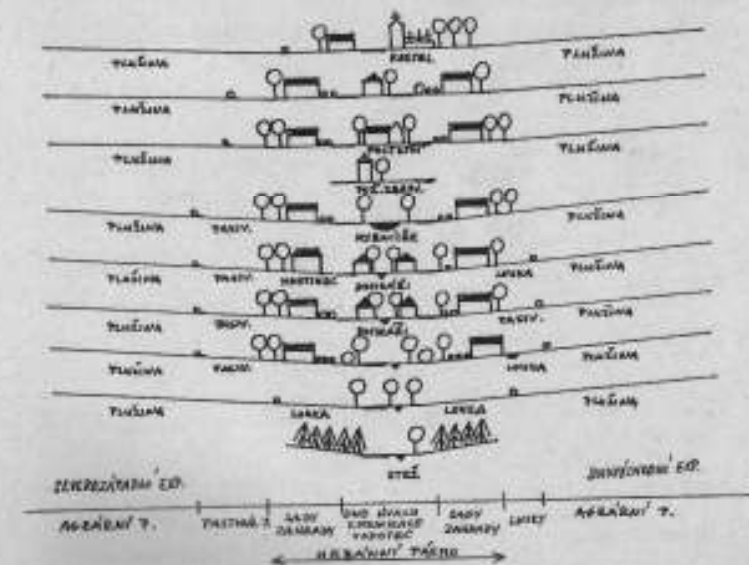
Obr. 4: Schéma údolí, Heřmánky

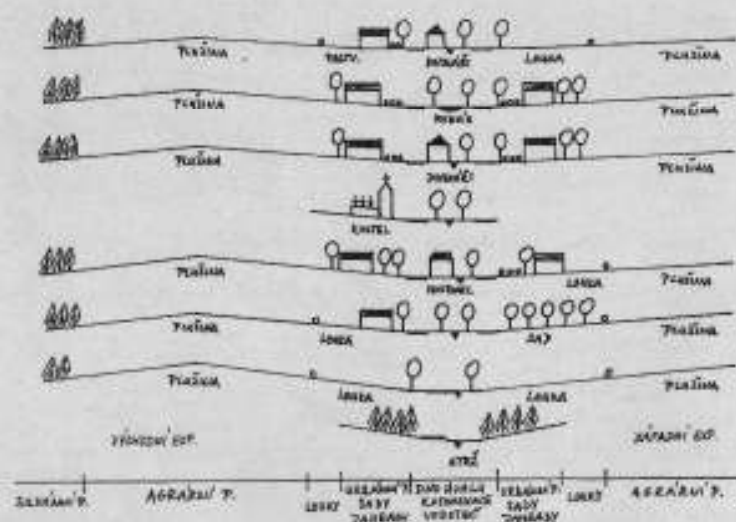
Obr. 5: Schéma údolí, Dobelov

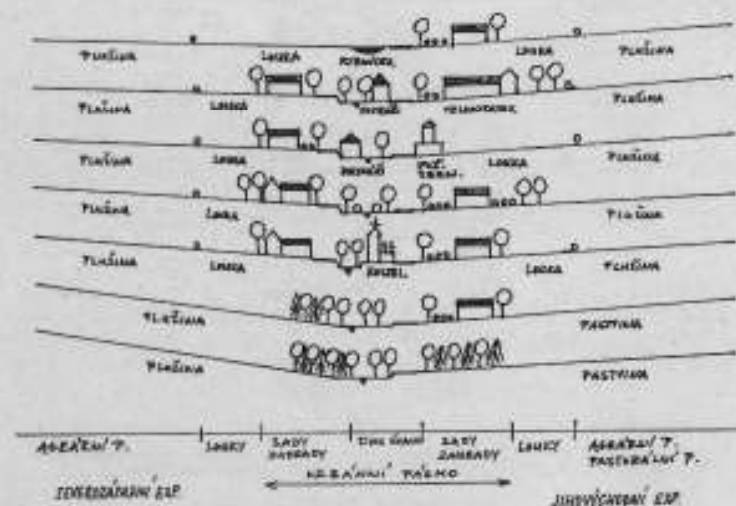
Obr. 6: Schéma údolí, Lipná

Obr. 7: Schéma údolí, Luboměř

Obr. 8: Schéma úvalu, Kaménka

Obr. 9: Schéma úvalu, Třebovice

Literatura:

- Balds, M. 1967: *Kulturní místopis Novojičínska*. Nový Jičín.
- Bechry, J. 1963: *Geografie okresu Nový Jičín*. Ostrava.
- Duvigneaud, P. 1988: *Ekologická syntéza*. Praha.
- Forman, R. - Godron, M. 1993: *Krajinná ekologie*. Praha.
- Frolec, V. 1974: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno.
- Hadač, E. 1982: *Krajina a lidé*. Praha.
- Hosák, L. 1953: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Brno.
- Hosák, L. - Šrámek, R. 1970: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. Praha.
- Kol. 1898: *Moravské Kravařsko*. Přebor.
- Kol. 1994: *Isoboměř - současnost a minulost obce*. Luboměř.
- Kol. 1996: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha.
- Kol. 1996a: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960*. Olomouc.
- Kol. 1998: *Místopis obcí I, II - okres Nový Jičín*. Nový Jičín.
- Kočírnáček, J. 1961: Rekonstrukce přirozené krajiny v okolí zřezvaných hradíš a osad. *Památky archeologické* LII.
- Langer, K. - Vařeka, J. 1983: *Naše lidová staroby*. Praha.
- Lázručka, Z. 1956: *Typy venkovského osídlení v Československu*. Práce brněnské základny ČSAV 28.
- Míček, O. 1954: *Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě*. Brno.
- Mencl, V. 1980: *Lidová architektura v Československu*. Praha.
- Nezbedová - Olivová, L. a kol. 1996: *Pomístní jména v Čechách*. Praha.
- Nováková, E. - Valtr, V. 1976: Étude paysagiste du territoire modèle de Třeboví. *Quaestiones geobiologicae* 16.
- Nováková, E. - Valtr, V. 1985: Třebovísko - krajina typicky česká a přece jedinečná. *Živa* 3.
- Odim, P. 1977: *Základy ekologie*. Praha.

- Ondřej, A. 1995: *Vlastivědný atlas. Nový Jičín.*
- Petráš, J. a kol. 1985: *Dějiny hmotné kultury I (1, 2).* Praha.
- Petráš, J. a kol. 1995: *Dějiny hmotné kultury II (1).* Praha.
- Pohl, J. 1935/36: Typy vesnických sídel v Čechách. *Národopisný věstník* 27/28.
- Rožeder, A. 1992: Historie města a soudního okresu Odry. *Oderský zpravodaj* č. 6.
- Řikovsky, F. 1939: *Základy k sídelnímu zeměpisu Česko - Slovenska.* Brno.
- Sádlo, J. 1998: Krajina jako interpretovaný text. *Vesmír* III.
- Schwarz, F. 1995: *Osdílení okresu Nový Jičín a jeho sídla na krajinu.* Nový Jičín.
- Smetánka, Z. 1987: *Hledání zmizelého věku.* Praha.
- Sockup, V. 1994: *Dějiny sociální a kulturní antropologie.* Praha.
- Svoboda, P. 1952: *Život lesa.* Praha.
- Šmilauer, V. 1960: *Osdílení Čech ve světle místních jmen.* Praha.
- Štajnochr, V. 1995: Náčrt problematiky etnoekologických vztahů. *Muzejní a vlastivědná práce* č. 4.
- Šustek, F. 1983: Větrné mlýny v Luboměřu a v Barnově. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín (VSONJ)* 32.
- Šustek, F. 1985: Větrné mlýny na bývalém oderském panství. *VSONJ* 36.
- Šustek, F. 1986a: Zaričká středověká osada u Heltinova na Spálovsku. *VSONJ* 37.
- Šustek, F. 1986b: Místní a pomístní jména v Heltinově a okolí. *VSONJ* 38.
- Šustek, F. 1990: Pomístní názvy v Oderských vrších k r. 1203. *VSONJ* 45.
- Vašků, Z. 1998: Povodň a krajina. *Vesmír* 10.
- Zlatník, A. 1973: *Základy ekologie.* Praha.

ÚZEMNĚ PLÁNOVACÍ DOKUMENTACE A MOŽNOSTI PAMÁTKOVÉ PÉČE

RADIM URBÁNEK

V současné době památková péče využívá k ochraně sídelních celků, což je oprávněně považováno za jeden z jejich důležitých úkolů, téměř výhradně pouze zákon č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči ve znění pozdějších předpisů (dále jen zákon o státní památkové péči). V praxi to znamená, že orgán (okresní úřad - dále orgán SPP) nebo organizace státní památkové péče (památkový ústav - dále organizace SPP) podají návrh na vyhlášení památkové rezervace (§ 5 zákona o státní památkové péči) nebo památkové zóny (§ 6 zákona o státní památkové péči), respektive orgán SPP z vlastního podnětu nebo z podnětu organizace SPP vymezí ochranné pásmo (§ 17 zákona o státní památkové péči).

Velmi dobré možnosti ochrany území však nabízí územně plánovací dokumentace. V určitých specifických případech jsou dokonce vhodnější než ochrana území podle zákona o státní památkové péči. Např. u sídla, které vykazuje minimální architektonické hodnoty, ale pro zachování původní struktury sídla může být urbanistickým unikátem, nelze předpokládat jeho vyhlášení památkovou zónou, a tím měřit památkovou rezervací.

Dobrotou podmínek ochrany památkové hodnotných území a jednotlivých objektů v územně plánovací dokumentaci (dále ÚPD), resp. v územně plánovacích podkladech (dále ÚPP), je sice podstatně méně využíváno než nástroje zákona o státní památkové péči, ale nabízí další možnosti ochrany územních celků vedle již zmíněných způsobů vyplývajících ze zákona o státní památkové péči. Přitom jednou z nesporných výhod využití tohoto nástroje je minimální zatížení orgánu a organizace SPP při vlastním naplňování ochrany území (správní řízení nevede orgán SPP, ale stavební úřad), což má značný význam především u ochrany rozsáhlých sídel. Ve schválené ÚPD jsou dané podmínky závazné a srovnatelné (§ 29 odst. 1 zákona č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, v platném znění dále stavební zákon). Dosáhne-li orgán SPP zahrnutí svých požadavků, popř. doporučení, v závazné části ÚPD, vytvoří tak základní podmínky pro ochranu území či v konkrétních případech též jednotlivých objektů nebo jejich souborů.

Avšak i přes uvedené skutečnosti, je třeba zdůraznit, že možnosti ÚPD mají své meze. Z hlediska etnoekologického náhledu na sídla lze konstatovat především to, že dnes neexistuje jeden konkrétní správní orgán, který by měl ze zákona dané pravomoci chránit uskupení staveb, zeleně, cest, vodních ploch a terénu. K vyjadřování v takové věci je totiž kompetentních několik správních orgánů a každý z nich hájí svůj „uzavřený“ okruh zájmů. Například lze jmenovat:

staveby - referát kultury okresního úřadu (respektive oddělení kultury referátu regionálního rozvoje), referát životního prostředí, ve specifických případech také referát dopravy a silničního hospodářství

zeleně - referát životního prostředí okresního úřadu a obec

cesty (komunikace) - referát životního prostředí a referát dopravy a silničního hospodářství okresního úřadu, ve specifických případech také referát životního prostředí

vodní plochy - referát životního prostředí okresního úřadu

terén - referát životního prostředí okresního úřadu

V konkrétních případech mohou být zájmy jednotlivých orgánů státní správy i protichůdné, např. referát kultury jako orgán státní památkové péče chce konkrétní objekt zachovat, zatímco referát dopravy a silničního hospodářství jej považuje za dopravní závadu a trvá na jeho odstranění.

Řešení toho, jak zachovat prvky sídla, které tvoří jeho etnoekologické vztahy, je třeba hledat jinde než v právních normách. V praxi totiž mají jen velmi malou šanci fungovat věci, které jsou pouze nařízené, ale vlastníky nepřinášejí konkrétní užitek, anebo se mu alespoň nevrací náklady, úsilí a čas, apod., které vynaložil – nemá dostatečnou motivaci. Přílohou údržba nevyužívaných hospodářských staveb, udržování vzrostlých stromů, apod., jsou velmi nákladné. Dokud nebude vlastník dostatečně poučen a nebude sám pocítovat potřebu zachování nebo znovuoobnovení těchto prvků, nebudou mít posuhá nařízení a příkazy „shora“ výrazný přínos. Bohužel i v tomto případě tak památková péče naráží na absenci výchovy, a to již od základních škol.

Dalším problémem je velmi nízká úroveň znalostí odborné veřejnosti o etnoekologické problematice. Tak dochází k situacím, kdy odborník posuzuje danou věc pouze z hlediska architektonického nebo urbanistického, a tam kde pro věc nemůže tato hlediska použít, ale chápe nutnost ji zachovat, se uchyluje k důvodům estetickým, ale ochrana konkrétních věcí pak laikovi připadá neopodstatněná, ne-li dokonce nesmyslná.

Závěrem lze tedy konstatovat, že zaznamenání a zachování konkrétních etnoekologických vztahů v daném sídle je v současné době státní správou jen velmi obtížně proveditelné (např. zahrnutí do zónované části ÚPD). V praxi se jako podstatně reálnější jeví možnost poučit konkrétního zpracovatele ÚPD, který pak sám tyto vztahy a jevy do ÚPD zapracuje. Druhou důležitou částí je popularizace etnoekologických zjištění, tedy nejen publikování v odborné literatuře, ale především v běžně přístupných časopisech a přílohách novin, aby se podstatné informace dostaly k těm, kteří budoucí podobu sídel a jejich jednotlivých objektů ovlivní nejvíce, tj. zástupcům samosprávy, vlastníkům nemovitostí, projektantům a dalším.

Právní předpisy:

zákon č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, ve znění zákona č. 103/1990 Sb., zákona č. 425/1990 Sb., zákona č. 262/1992 Sb., zákona č. 43/1994 Sb., zákona č. 19/1997 Sb., zákona č. 83/1998 Sb.

vyhláška č. 131/1998 Sb., o územně plánovacích podkladech a územně plánovací dokumentaci

zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění zákona č. 425/1990 Sb. a zákona č. 242/1992 Sb.

Doporučení Ministerstva kultury k pořizování a struktuře územně plánovací dokumentace pro obce s prohlášenou památkovou rezervací nebo památkovou zónou s dochovanými soubory lidové architektury (Ministerstvo kultury ČR, č. j. 11.303/96 ze dne 6.11.1996)

VENKOV, TYPOLOGIE VENKOVSKÉHO PROSTORU

RADIM PERLÍN

1. ÚVOD

Většina z nás si asi dovede představit, co autoři používající pojem venkov mají na mysli. Přesto pokud budeme podrobněji studovat vymezení venkova ať již na konkrétním příkladě kdysi v Česku nebo v obecnější rovině v Evropě je pravděpodobně, že nelojdeme ke stejnému vymezení. Není pochyby o tom, že na Tepelské vrchovině, České Sibiři (Sedlčansko, Voticcko) nebo třeba na Hané se jednoznačně jedná o venkovský prostor a sídla tam ležící můžeme bez rozpaků označit za vesnice. Pochyby narůstají, když se blížíme s venkovem k městu. V době, kdy hranici středověkého města tvořily hradby, můžeme jednoznačně definovat, co je ještě venkovské a co je již městské. Ve chvíli, kdy územní rozvoj tuto překážku překonal a začala se rozvíjet sídla v zájmech původních měst, je obtížné nalézt přesnou definici toho, co je venkovské a co je městské. Postupně vzrůstající složitost sociálně ekonomických vztahů mezi městem a vesnicí a zvyšující se míra komplexity vztahů ve společnosti prakticky znemožňuje jednoznačné a vždy platné rozdělení území na urbánní a rurální. Proto je nutné, chceme-li se zabývat venkovem, napřed vlastní venkov vymežit, a tak jednoznačně definovat, jakým prostorem se vlastně budeme zabývat.

Vymezení venkova je možné buď pozitivně – „toto je venkov“, nebo negativně – „toto není v žádném případě venkov, to je městské, urbánní“. V druhém případě tak vymezuje venkov jako doplněk k urbánnímu, venkov je to, co zůstane, odečteme-li městské struktury.

Protože se tento článek zabývá především rozvojem venkova, pokusíme se v dalším textu najít pozitivní definice venkova, a vymežit tak venkov jako samostatnou jednotku, kterou je možné dále sledovat nebo hodnotit.

2. VYMEZENÍ VENKOVA

Obecně lze venkov definovat jako prostor, který zahrnuje jak krajiny, tak i venkovská sídla. Pojem venkov tedy integruje jak nezastavěné území, tak i zastavěné území malých sídel – vesnic. Pro venkov jsou charakteristické menší intenzity sociálně ekonomických kontaktů, menší hustota vazeb mezi jednotlivými subjekty, které se ve venkovském prostoru pohybují.

Venkov je kontinuálně vymezený prostor.

Pro konvenční vymezení venkova se často používají ukazatele hustoty zalidnění. Hustotou zalidnění chápeme počet obyvatel vztahený k jednotce prostoru, zpravidla k 1 km². Pro potřeby vymezení venkovského prostoru ve státech EU se zpravidla používá vymezení venkova jako území s hustotou obyvatelstva do 100 obyvk/km². Při takovém vymezení je ovšem klíčové, za jaké jednotky budeme hustotu zalidnění počítat. V případě, že budeme uvažovat obyvatelstvo v dostatečně malých územních jednotkách, například v katastrálních územích, tak nepochybně vymežíme území malých katastrů, která budou mít hustotu zalidnění větší než požadovaných 100 obyvk/km², v případě velkých jednotek například okresů nebo dokonce krajů se může stát, že celé okresy včetně okresního města nebo kraje budou charakterizovány jako venkovské. Všechny okresy Jihočeského kraje a těsnou výjimkou Českých Budějovic je možné podle tohoto kritéria hodnotit jako venkovské. Při hodnocení podle krajů je možné celý Jihočeský kraj hodnotit jako venkovský.

osídlení, které již postupně ztrácí svůj venkovský charakter. Naopak v relativně rozsáhlých venkovských oblastech v periferních zónách českého venkova se prohlubuje ztráta ekonomických aktivit a zvyšují se ekonomické i sociální rozdíly.

Každý projekt, který směřuje do venkovského prostoru by měl na jedné straně v maximální míře respektovat přirozené sociální rozdíly ve venkovském prostoru a na straně druhé by měl odstraňovat nepřirozené nebo nadměrně velké regionální rozdíly jak mezi městem a venkovem, tak i mezi jednotlivými venkovskými oblastmi tak, aby nedocházelo k prohlubující se degradaci venkova v ČR.

Český venkov si zaslouží být sledován a rozvíjen jako specifický prostor v rámci složitěji diferencované sídelní soustavy při zachování jeho specifických vlastností.

Literatura:

Jonáš, J. 1997: *Ekonomická transformace v České republice: Makroekonomický vývoj a hospodářská politika*. Praha: Management Press.

Machorin, P., Toček, M. a kol. 1996: *Česká společnost v transformaci: K proměně sociální struktury*. Praha: SLON.

Perlin, R. 1996: *Problématická organizace státní správy a samosprávy*. In: Hampel, M. a kol.: *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: PFF UK Praha.

Perlin, R. 1998: *The Typology of the Czech Country*. *Agricultural Economy* 8.

Perlin, R. 1998: *The Role of Public Administration in the Small Municipalities*. 6th NISPAcee Annual Conference of Public Administration and Social Policies in Central and Eastern Europe.

Vajdová, Z. 1997: *Political Culture of Local Political Elites: The Comparison of Czech and East German Cities*. *Working papers 3*: Sociological Institute, Academy of Sciences in the Czech Republic.

Vidláková, O. 1998: *The Impact of Public Administration Reform on the Training of Civil Servants in the Czech Republic*. 6th NISPAcee Annual Conference of Public Administration and Social Policies in the Central and Eastern Europe.

PŘEHLED LITERATURY

Jedním z „vedlejších produktů“ odborných setkání všeho druhu bývají soubory refercí, abstraktů i pouhé odkazy na zajímavou, inspirativní či jinak důležitou literaturu, časopi-
secké počiny, konferenční vystoupení atp. Proto jsme již od začátku vědomě všechny tyto položky shromažďovali a tak, díky účastníkům seminářů, dostáváte společně s etnoekolo-
gickými texty do rukou též určitou orientační mapu po odborné literatuře. Budeme vám
vědeční za zpřesnění, doplnění, poznámky a jiné připomínky. (Některé komentáře jsou
psány se záměrnou ambicí doporučit/nedoporučit danou publikaci.)

Již během přípravy této kapitoly namítal V. Štajnochr, že literatura se ve valné většině
předmětne k etnoekologii nevztahuje. Tuto poznámku bereme vážně, ale sebrané odkazy
přesto uvádíme vědomi si jejich, přinejmenším, tématické odtažitosti. Na jedné straně obsa-
hují informace rázu čistě přírodovědeckého, na druhé straně zahrnují např. i pohledy soci-
ologů, kulturologů, historiků ad. odborníků, kteří přistupují ke studiu různých krajinných
fenoménů a kulturních jevů na pozadí nejrůznějších souvislostí. Výsledný celek tedy tvoří
jakousi nesourodou mozaiku, která svými zájmy někdy zasahuje do sfér vlastní etnoekolo-
gii poněkud vzdálených. Přesto věříme, že jej budete moci využít ve svých rozmanitých
aktivitách. Vodičkem vám může být též literatura uvedena u jednotlivých textů.

Svými tipy a komentářem k literatuře pomohli tento přehled vytvořit: M. Čapková,
E. Chvojková, F. Malý (*Malý*), T. Pruner (*Pru*), B. Viktoriová (*Vik*).

BALEK, J. 1998: Ještě k tokům energie v krajině. *Planeta* 8.

BENEŠ, J. - BRŮNA, V. 1994: *Archeologie a krajinná ekologie*. Most: Nadace Projekt Sever.

BUZEK, I. 1997: *Základy geoekologie*. Ostrava: PFF OU.

FROLEČ, V. 1992: Dva světy: Ke genезi středověké návsi. *Archeologia historica* 17.

GOFF, J. LE 1991: *Kultura středověké Evropy*. Praha: Odeon.

Obsáhlá publikace historika školy Annales, která zvrubně popisuje nejen historické
události středověké západní civilizace, ale zabývá se i jejich širším kontextem a věnuje se
mj. i způsobům jakými si „středověký člověk“ osvojoval své okolí. *Pru*

GRAUS, F. 1953: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I*. Praha: ČSAV.

GRAUS, F. 1957: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*. Praha: ČSAV.

HADAČ, E. 1982: *Krajina a lidé: Úvod do krajinné ekologie*. Praha: Academia.

Pro pohled etnoekologa je kniha užitečná popisy krajinných typů jednotlivých zemských
klimatických pásem a zejména pak přehledem krajinných typů na území celé bývalé ČSSR
(typy subalpínské sudetské, smrčinné hercynsko-sudetské, bažinné, doubravní, xerothermní
pouťicko-panunské). Přestože se autor snaží v textu zohlednit přítomnost člověka v krajině,
zůstává v podstatě jen základním souhrnem faktů o koexistenci člověka a přírody bez
důležitějších vzájemných vazeb a osvětlení ekologických funkcí krajiny. O tom, se však
čtenář dozví v jiných ekologických učebnicích. Závěrečná část knihy je věnována fungo-
vání tzv. technocentropocénů, které ovšem z našeho hlediska nejsou relevantní. *Vik*

ŠVOBODOVÁ, H. (ed.) 1994: *Česká krajina dnes*. Praha.

ŠVOBODOVÁ, H. (ed.) 1996: *Krajina jako domov. Ždár nad Sázavou*.

ŠKAHRADA, J. 1999: *Lidové stavby. Architektura českého venkova*. Praha: Argo.

Kniha podává obecný přehled o podobách a základních funkcích vesnického domu v časovém sledu od raného středověku po současnost. Obsahuje též kapitoly o užitých materiálech a konstrukčních stavebních metodách, zkratkový pohled na specifika regionální architektury i aktuální „kurs“ dnešního správného chování ke starší zástavbě. Zájemci o studium archívních materiálů ocení část poskytující poučení o základních historických písemných a mapových pramenech. Celý text je současně doprovázen kvalitními názornými fotografiemi. *Vš*

ŠTĚPÁNEK, M. 1967, 1968: Příspěvky k dějinám osídlení: Plužina jako pramen dějin osídlení. *Československý časopis historický* 5 a 2.

Jedna ze starších prací je věnována vzniku a vývoji tvarové podoby plužiny v období středověku, obsahuje však odkazy především na starší německou literaturu. Nepojímá opět žádné postřehy o ekologických vztazích plužiny k osídlení a je založena zejména na jejím morfoloickém rozlišování odvozeném mj. od technologických způsobů obhospodávací půdy, vyplývajících z daných pedologických a hydrologických poměrů. *Vš*

VÁŠKŮ, Z. 1998: Povodeň a krajina. *Vesmír* 10.

VONDRUŠKOVÁ, H. a kol.: 1994 *Metodika mapování krajiny*. Praha: Český ústav ochrany přírody.

Metodika obsahuje přehledný a jednoduše použitelný návod na sledování a mapování změn krajinných prvků a přenesení těchto informací do GIS (geografického informačního systému). *Prv*

VRÁNA, K. a kol.: 1998: *Krajinná inženýrství*. Praha: Český svaz stavebních inženýrů.

Publikace pro Českou komoru autorizovaných inženýrů a techniků se zabývá historickým vývojem krajiny, její stabilitou a zásadami revitalizace krajiny. *Prv*

WAGNER, B. 1982: *Teorie vývoje a tvorby krajiny I*. Praha.

ŽEMLIČKA, J. 1986: *Století posledních Přemyslovců*. Praha: Panorama.

ÚČASTNÍCI SEMINÁŘŮ¹

Adámková, Jana, studentka biologie a matematiky přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy (PF UK) a matematicko-fyzikální fakulty UK Praha [1]
jadask@natur.cuni.cz

Brož, Luděk, student etnologie filozofické fakulty Univerzity Karlovy (FF UK) Praha [1]
broz@email.cz

Břečka, Josef, student historie a etnologie FF UK Praha [1,2]

Čapková, Martina, studentka Institutu základů vzdělanosti (IZV) UK Praha [2,3]
mcapkova@hotmail.com

Chvojková, Eva, studentka ochrany životního prostředí PFF UK Praha [2,3]
chvoj@bottmail.com

Jeník, Jan, Prof. Ing. CSc., emeritní profesor PFF UK Praha [1]
jenik@prfdec.natur.cuni.cz

Kolář, Martin, student fyzické geografie PFF UK Praha [1]

Korda, David, Bc., absolvent technické ekologie Západočeské univerzity (ZČU) Plzeň [3]
botice@ecn.cz

Krátká, Karolína, studentka sociologie a francouzštiny filozofické fakulty Masarykovy univerzity Brno [1]
kratka@phil.muni.cz

Krejčí, Pavel, student regionalistiky Vysoké školy ekonomické (VSE) Praha, [2,3]
xkrej07@vse.cz

Lišková, Danča, Bc., studentka ekologie Univerzity J. E. Purkyně (UJEP) Ústí n. L. [3]

Malý, Filip, Bc., absolvent regionalistiky VSE Praha, Sdružení pro obnovu zámeckého areálu v Liběchově [1,2,3]

Perlin, Radim, RNDr., učitel katedry sociální geografie PFF UK Praha [3]
perlin@prfdec.natur.cuni.cz

Pokorná, Karolína, studentka etnologie a sinologie FF UK Praha [1]

Pruner, Tomáš, student kulturní a sociální antropologie ZČU Plzeň [1,2,3]
pkp.plzen@telecom.cz

¹ [1,2,3] první, druhý, třetí seminář

JÁNOVÁ, D. - POKORNÝ, J. 1998: Slunce - nevyčerpatelný zdroj energie - toky energie v krajině. *Planeta* 5.

JUNEK, J. 1992: Ochrana a tvorba krajiny - přepych nebo východisko? *Studia humanistica* 4.
Autor na mnoha časových řadách agronomických údajů ukazuje celoplošné zhoršení kvality zemědělského hospodaření v naší krajině za posledních 65 let (průměrné výměry parcel, podíl jednotlivých typů zemědělských ploch, intenzita užití hnojiv atd.). Negativní důsledky navrhuje řešit návratem ke „starším“ standardům hospodaření (nápravný tlak, animální traktace, diverzifikace zemědělských ploch, obnova mezí a jiné zelené ap.). *Mal*

KAVKA, B. a kol. 1970: *Krajinářské sadovnictví*. Praha: SZN.

KNOPP, A. a kol. 1994: *Staroby a krajina mají svůj řád*. Brno.

Publikace byla vydána v rámci Programu obnovy vesnice. Má poměrně úzkou vazbu k našemu tématu. Autoři se pokusili předložit menším vesnicím srozumitelný a praktický návod jak se vypořádat s negativními změnami na vsi v posledních čtyřiceti letech. Jakkoliv se nemožno ubránit pocitu vytváření určitého druhu (estetického) skanzenu - srovnáme-li návrhy autorů s důrazem na maximální funkčnost všech prvků u našich předků, jedná se o jeden z počínů, k nimž by měla směřovat práce etnoekologů, což o aplikaci. Brožura věře doporučuje, neboť při obezřetné, kritické čtení vřel poskytl mnoho podnětů (od inspirativního úvodu o propojení vesnické stavby až po popis pokusu o navrhování regulované vodoteče do „přívodního“ meandru). *Mal*

KOCOURKOVÁ, J. 1993: *Přírodní prostředí vesnice*. Brno.

Pracovní materiál státního Programu obnovy vesnice přináší formou „fotoalba“ (jak ji nazvala sama autorka) značné množství inspirativních obrazů ze současného vesnického prostředí zachycujících odstraňující i příkladná řešení zasazení vsi do krajiny, estetický soulad staveb, stav návsí, vodních toků, lesů, zájezí ap. Velmi problematické jsou - vzhledem k našemu tématu - některé komentáře. O návěsném prostoru se např. na str. 10 dočteme „Tvorbě těchto přívětivých přírodních prostorů nepředcházeli žádný plán, byla pouze usměrněována vrozeným smyslem stavebníků...“ O zeleni v extenzivnímu se na str. 84 praví: „Naš předkové, kteří k tomu byli donuceni nařizením Marie Terezie, se posléze naučili vysazovat stromy v krajině tak, že většina zemědělské výrobní krajiny neměla ekologické problémy a její obraz byl krásný.“ Budete-li mít čas, prohlédněte si tuto publikaci a zkuste si „etnoekologicky“ zhodnotit (i zdůvodnit) autorčinu, zdá se, intuitivní návrhy. *Mal*

Kol. 1987: *La haine*. Strasbourg.

Krátká publikace ve francouzštině zaměřená na problematiku živých plotů v krajině. Stručně shrnuje jejich historický vývoj a ekologickou, ekonomickou a krajinnou hodnotu. Na závěr jsou uvedeny možné přístupy k ochraně a tvorbě živých plotů. Přestože se brožura zabývá zejména tzv. bocageskou krajinou, jsou její závěry použitelné i v Čechách. *Prů*

Kol. 1998: *Voda v krajině a pozemkové úpravy*. Kutná Hora.
Sborník ze IV. konference „Voda a pozemkové úpravy“. *Prů*

KOPP, J. - NOVOTNÁ, M. a kol. 1997: *Geografické metody výzkumu malé oblasti*. Plzeň.

KUBEŠ, J. 1996: *Plánovaná venkovská krajina*. České Budějovice: MŽP ČR.

LIBROVÁ, H. 1987: *Sociální potřeba a hodnota krajiny*. Brno: UJEP.

Jeden z odborných textů, které se staly podkladem pozdější práce téže autorky „Láska ke krajině“. Librová se v první části zabývá zejména historickým vývojem sociální percepce krajiny a vývojem vztahu společnosti ke krajině jako hodnotě. Zvláštní pozornost zasluhuje kapitola věnovaná prvním ochráncům přírody a krajiny v našich zemích. Druhou část pak tvoří výsledek zkoumání percepce krajiny u vybraných skupin obyvatelstva (dětí, zemědělců, rekreantů...). *Prů*

LIBROVÁ, H. 1988: *Láska ke krajině?* Brno: Blok.

LIPSKÝ, Z. 1999: *Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů*. Praha: Karolinum.

MEŇCI, V. 1980: *Lidová architektura Československa*. Praha: Academia.

MÍCHAL, I. 1992: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica.

NOVÁKOVÁ, E. - VALTR, V. 1976: Étude paysagiste du territoire modèle de Třeboň. *Quaestiones geobiologicae* 16.

NOVÁKOVÁ, E. - VALTR, V. 1985: Třeboňsko - krajina typicky česká a přece jedinečná. *Živa* 3.

ORTOVÁ, J. 1996: *Kulturní a sociální ekologie I*. Praha: Karolinum.

ORTOVÁ, J. 1997: *Kulturní a sociální ekologie II*. Praha: Karolinum.

PATOČKA, J. 1992: Krajina a její význam v životě města a venkova. *Studia humanistica* 4.

Práce je inspirativním zamýšlením nad změnou, kterou prožila česká vesnice od novověku do dnešních dnů. Problém je nahlížen prizmatem zániku tradičních elit, jejich postupného odchodu, později též cílené likvidace. Druhým pilířem práce je syntéza práce brněnské socioložky H. Librové a vlastního sociologického srovnávacího výzkumu vztahu obyvatel města a venkova ke krajině, resp. přírodě. *Mal*

SÁDLLO, J. 1998: Krajina jako interpretovaný text. *Vesmír* 10.

SEDLÁČEK, A. 1923: *Paměti a doklady o staročeských mírách a sáhách*. Praha.

Autor předkládá soupis měr a vah používaných v českých zemích především v zemědělství, lesním hospodářství a zásobování potravinami již od středověku. Kromě konkrétních dokladů o původu a způsobu užívání těchto jednotek však vypovídá i o tom, jak v minulosti člověk uchopoval prostor kolem sebe, přizpůsoboval ho svým rozměrům a chápal míru věcí, které ho obklopovaly. *Vě*

SMETÁNKA, Z. 1988: *Život středověké vesnice: Zaniklá Svědlna*. Praha: Academia.

SMETÁNKA, Z. 1992: *Legenda o Ostojovi*. Praha: Kolumbus.

SPUNAR, P. a kol. 1995: *Kultura středověku*. Praha: Academia.

24.5
7) 8, 14, 20, 21, 28, 33, 37, 54, 39
41, 42, 48, 53, 55, 66, 71, 76, 77, 79

ČESKÁ ETNOEKOLOGIE Etnoekologické semináře v Liběchově

Tato publikace vychází s podporou Ministerstva životního prostředí České Republiky.

Nákladem Sdružení pro obnovu zámeckého areálu v Liběchově vydalo
v knižní edici Symposion Cargo Publishers o.s. Praha 1999
Vydání první

81, 85, 89, 1

Na vydání se v rámci programu Etnoekologie podílelo
Středisko ekologické výchovy Plzeň, Americká 29, 301 00 Plzeň
Tel.: 039/722 11 84
E-mail: ekovychova.plzen@worldonline.cz
<http://www.ecn.cz/ekovychova.plzen>

Kaučkový

12, 8, 15, 22, 37,
36, 39, 41, 56, 58,

Editoři Filip Malý a Barbora Viktoriová
Jazyková úprava Hana Prokopová a Barbora Spalová
Grafická úprava MVP design, Lukáš Franc
Obálka a zlom textu Perintoch Graphique
Logo Adéla Svobodová
Odpovědný redaktor Luděk Brož

68, 70, 76, 75,

84, 86, 87, 95,

Knihu objednávejte na adrese:
Cargo Publishers o.s., Frostova 338, 109 00 Praha 10
Fax: 02/786 81 97
Tel.: 0605 16 09 24
E-mail: cargocas@email.cz
<http://www.antropologie.cz>

100, 102, 104, 108,

110, 115, 118,

119, 126, 127, 136,

137, 150, 152,

145, 148, 149, 150,

152, 3, 5, 16, 7,

165

ISBN 80-258-4952-8

Marginalia: Malý

20, 21, 24, 33, 42, 55, 56, 57, 63, 65, 69,

70, 75, 76, 96, 102, 111, 129, 131,

132, 138, 140, 143, 154, 159,

162, 165, 167,

99